

EDİTÖRLER: DOÇ. DR. HASAN YERKAZAN
DOÇ. DR. ÖNDER ERYILMAZ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI

13

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -13-

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

**AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI**

Kitabın Adı

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -13 -

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Kapak Tasarımı

Dr. Öğr. Üyesi Aysel GÜNEY TÜRKEÇ

Yayın Yönetmeni

Timur YILMAZ

ISBN: 978-625-95280-1-4

Yayın No: 21

Baskı Sayısı ve Tarihi

1. Baskı / Ekim 2024

Baskı

Amasya Üniversitesi Yayınları

© Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Bu eserde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazar veya yazarlarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ÖN SÖZ

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitümüz kurulduğu günden itibaren öğrencilerine en iyi ve kaliteli lisansüstü eğitim, öğretim ve araştırma imkânı sunma gayreti içerisinde. Her geçen gün yeni programları bünyesine dâhil eden kurumumuz hedefleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekte; ulusal ve uluslararası düzeyde saygın, çağın gerektirdiği bilgi birikimine sahip üstün nitelikli bilim insanı, uzman ve araştırmacılar yetiştirme yolunda ilerlemektedir.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -13-” kitabı 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün Amasya Valiliği ve Amasya Belediyesi iş birliğiyle düzenlemiş olduğu *Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar* temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-I”de sunulan bildirilerden bir kısmının genişletilerek kitap bölümü olarak değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Enstitümüz bünyesinde yapılan akademik çalışmaların kitaplaşması ve akademik camianın istifadesine sunulması sürecinde başta rektörümüz olmak üzere düzenleme kurulundaki değerli bilim insanlarının vermiş oldukları destekten dolayı çok teşekkür ederiz. Ayrıca bu çalışmada yer alan kitap bölümlerine hakemlik yaparak katkıda bulunan kıymetli hocalarımıza şükranlarımızı arz ederiz.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -13-” isimli kitabımız tamamı Tarih bilim alanı ile ilgili olmak üzere toplam dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu eserde *Kitâbelerle Amasya Tarihi (11 ve 14. Yüzyıl)*; *Türkiye Selçukluları’nda Avcılık ve Amasya*; *Selçuklu-Moğol İlişkilerinde Amasya Kadısı Fahreddin Ali B. Muhammed el-Buhârî’nin Rolü*; *Amasya’nın İlhanlı Hâkimiyetinde Siyasî, İktisadî Ve Kültürel Durumu*; *14.Yüzyılda Anadolu’da Dini Politikalar ve Amasya’nın Dini Hayatına Etkileri*; *Şehzade Ahmed’in Amasya Sancak Beyliği*; *Osmanlı Amasya’sında Vasilik Müessesesi (24 ve 25 Numaralı Amasya Şer’iye Sicillerine Göre)*; *Amasya’da Kurulan İki Bölük: Lahanacılar ve Bamyacılar Bağlamında Cirit Oyunu ve Resim Sanatına Yansımaları ve Amasya Sultan II. Bayezid*

Camii ve Külliyesinin İnşa Tarihi adlı bölümlere yer verilmiştir. Kitap bölümleri makale formatında birçok veri tabanında taranıp okuyucuların istifadesine sunulduğundan dolayı bölüm başlarına Türkçe ve İngilizce özetler de eklenmiştir.

Bundan sonraki süreçte Enstitümüz bünyesinde tamamlanan tezlerden, sunulan bildirimlerden ve diğer akademik çalışmalardan üretilen kitap bölümlerini sürekli olarak yayınlamayı, bu vesileyle Enstitümüzde yapılan akademik çalışmalardan daha fazla istifade edilmesini hedeflemekteyiz. Son olarak bu eserin ortaya çıkmasında büyük rol oynayan değerli yazarlarımıza teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN
Doç. Dr. Önder ERYILMAZ
Amasya-2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	1
AMASYA SULTAN II. BÂYEZİD CÂMİİ VE KÜLLİYESİNİN İNŞÂ TARİHİ PROBLEMİ	5
<i>Recep Orhan ÖZEL</i>	
KİTÂBELERLE AMASYA TARİHİ (11 ve 14. YÜZYIL).....	17
<i>Mesut ÇITAK</i>	
TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA AVCILIK VE AMASYA	39
<i>Mahmut DEMİR</i>	
SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİNDE AMASYA KADISI FAHREDDİN ALİ B. MUHAMMED EL-BUHÂRÎ'NİN ROLÜ	63
<i>Yasemin KAYA</i>	
AMASYA'NIN İLHANLI HÂKİMİYETİNDE SİYASÎ, İKTİSADÎ VE KÜLTÜREL DURUMU.....	79
<i>Firdevs ÖZEN</i>	
14.YÜZYILDA ANADOLU'DA DİNİ POLİTİKALAR VE AMASYA'NIN DİNİ HAYATINA ETKİLERİ.....	103
<i>Sinan DOĞAN</i>	
ŞEHZADE AHMED'İN AMASYA SANCAK BEYLİĞİ	133
<i>İnan DEMİRTAŞ</i>	
OSMANLI AMASYA'SINDA VASİLİK MÜESSESESİ (24 ve 25 NUMARALI AMASYA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE)	163
<i>Fulya ÖZDEMİR</i>	
AMASYA'DA KURULAN İKİ BÖLÜK: LAHANACILAR VE BAMYACILAR BAĞLAMINDA CİRİT OYUNU VE RESİM SANATINA YANSIMALARI	185
<i>Şura KAVALCI SANA</i>	

AMASYA SULTAN II. BÂYEZİD CÂMİİ VE KÜLLİYESİNİN İNŞÂ TARİHİ PROBLEMİ*

Recep Orhan ÖZEL**

Öz

Amasya şehri birçok medeniyetin tarihi izlerini bugüne taşıyan köklü bir geçmişin tanığıdır. Şehirde hüküm süren ve en çok iz bırakanlar Osmanlı Türkleridir. Hiç şüphesiz yaşayan Osmanlı yapılarının en kapsamlı ve en görkemlisi Sultan II. Bâyezid Câmii ve külliyesidir. Bu yapı geniş ve ferah bir alanda câmi, medrese ve aşevinden oluşmaktadır. Sonradan avlu içerisindeki bu yapı kompleksine bir muvakkithane ile kuzey ve güney doğu yönünde olmak üzere iki şadırvan eklenmiştir. Mevcut konumuyla külliye alanı günümüzde hala şehre derin bir nefes aldırarak, ziyaretçilerine de oldukça ferah ve nezih bir manevi ortam sunmaktadır. Câminin cümle kapısı kısmında sağda, ortada ve solda üç parçalı olarak mermer üzerine hakkedilmiş ve celî sülüs siliyle yazılmış bir inşâ kitâbesi bulunmaktadır. Ancak Amasya Tarihi üzerine yazılmış eserlere bakıldığında tamamı inşâ tarihinin başlangıç ve bitişi hakkında farklı tespitler görülmektedir. Bu durum doğal olarak eserin ve müstemilâtının inşâ tarihine ilişkin olarak zihinlerde bazı tereddüt ve karışıklıklar doğurmaktadır. Bu problem -kronolojik olarak zikredecek olursak- Solakzâde tarihi, Eviyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, Mustafa Vâzih Efendi'nin *el-Belâbilü'r-râsiye fî riyâzi mesâili'l-Amâsiyye*, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın *Amasya Tarihi* gibi eserlere bakıldığında daha da iyi anlaşılacaktır. Mezkûr çalışmaların hemen hepsi de ilgili inşâ kitâbesinde mukayyet tarihler üzerinde hemfikir değildir. Bunların dışında Amasya Tarihine ilişkin ikinci el kaynak ve çalışmalarda da durum pek farklılık arz etmemektedir. Eserlerde söz konusu karışıklığın meydana

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, orhan.ozel@amasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8094-2337>

gelmesindeki en büyük etken kitabedeki bazı ibarelerin ebced hesabı açısından değerlendirilme biçimidir. Yapılan tespit ve değerlendirmelerin bir kısmında ya acelecilikten yahut da tam araştırmadan kitâbenin okunuşuna dair açık sehivler yapıldığı da gözlenmektedir. Biz bu çalışmamızda söz konusu Arapça inşâ kitabesine odaklanarak özellikle mevcut klasik kaynaklardaki beyanların mukâyese yoluyla doğru ve eksik yönlerini ve yine kitâbede gerçekte mahkûk tarihlerin doğrusunun ne olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Amasya Tarihi, Sultan II. Bâyezid Câmii, Külliye, Kitâbe.

Construction History Problem of II. Bâyezîd Mosque and Complex in Amasia

Abstract

The city of Amasya is the witness of a deep-rooted past that carries the historical traces of many civilisations to this day. The Ottoman Turks ruled in the city and left the most traces. Undoubtedly, the most comprehensive and magnificent of the living Ottoman buildings is Sultan Bâyezid II Mosque and its complex. This building consists of a mosque, madrasah and soup kitchen in a large and spacious area. Later, a muvakkithane and two fountains in the north and south-east directions were added to this building complex in the courtyard. With its current location, the complex area still provides a deep breath to the city today and offers a very spacious and decent spiritual environment to its visitors. On the right, centre and left of the sentence gate of the mosque, there is a construction inscription written in three parts on marble and written in the style of celî sülûs. However, when we look at the works written on the history of Amasya, there are different determinations about the beginning and end of the construction date. This situation naturally creates some hesitation and confusion in the minds regarding the construction date of the work and its outbuildings. This problem will be better understood when we look at works such as Solakzâde's history, Eviyâ Çelebi's Seyâhatnâmesi, Mustafa

Vâzih Efendi's al-Balâbil al-râsiye fî riyâzı mesâili al-Amâsiyya, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar's History of Amasya. Almost all of the aforementioned works do not agree on the dates on the relevant construction inscription. Apart from these, there are no second works on the History of Amasya. The biggest factor in the confusion in the works is the way in which some of the phrases in the inscription are evaluated in terms of ebced calculation. In some of the determinations and evaluations, it is also observed that there are clear mistakes in the reading of the inscription, either out of haste or due to incomplete research. In this study, we will focus on the Arabic construction inscription in question and try to reveal the correct and incomplete aspects of the statements in the existing classical sources through comparison and the correctness of the condemned dates in the inscription.

Key Words: History of Amasia, Sultan II. Bâyezid Mosque, Social Complex, inscription.

GİRİŞ

Amasya merkezinde geniş ve ferah alanı ile insanlara nefes alma imkânı sunan yerlerden biri Sultan Bâyezîd Câmii ve avlusudur. Bu enfes câmi ve müstemilatı Amasya'da şehzâdelik yapan II. Bâyezid'in tahta çıkması akabinde yapımını salık verdiği bir eser olup aynı zamanda sultanın Amasya'ya olan vefa ve sevgisinin tezahürüdür. Geniş ve özenli bahçesiyle şehre letâfet ve nefâset katan bu muhteşem yapının inşâ tarihi konusunda bir garabet ve karışıklık olması da enteresan.

Şüphesiz câminin cümle kapısı üzerinde inşâ kitâbesi mevcuttur. Ancak buna rağmen kimi klasik kaynaklarda inşâ tarihi ile ilgili ihtilaflar bulunmaktadır. Önce kimi kaynaklardan aktaracağım bazı bilgilerle hem farklı tespitlere yer verilecek hem de bu tespitler bir değerlendirmeye tabi tutularak bizce tercihe şayan olan görüş verilmeye çalışılacaktır.

Târîh-i Solak-zâde (1068/1658)

Solak-zâde tarihinde Sultân Bâyezîd-i sâînînin hayır eserleri için açtığı başlık altında şöyle diyor:¹

“Serîr-i saltanata cülûsları senesinden mukaddem makarr-ı hükûmetleri olan Şehr-i Amasya’da cârî nehir kenârında bir câmi-i zîbâ ve bir zâviye ve mekteb-i sıbyân ve yevmî sekiz akçe vazife ile bir medrese-i âliye binâ eylemişlerdir ki “**Hurrem binâ**” (خرم بنا) olmuştur itmâmına”

Solak zâdenin bu beyanlarında câmi, zâviye, ilkokul ve medrese şeklindeki yapılardan oluşan külliyeinin tamamlanması “hurrem binâ” (خرم بنا) olarak tarihlendirilmiştir. Bu tarih ebced yönünden hesap edildiğinde h. 893’e tekâbül eder.

Evliyâ Çelebi (1095/1684) de Seyâhatnâmesi

Evliya Çelebide Solakzâde’ye tabi olarak benzeri şeyleri söyler. “Der beyân-ı Cevâmi-i Amasya” başlığı altında öncelikle Bâyezîd Câmiî’ne yer vererek “Tarihi “hurrem binâ” sene: 893 vâkı olmuştur” demektedir.²

el-Belâbilür’-râsiye fî riyâzı mesâilî’l-Amâsiyye

Kronolojik olarak Amasya Tarihi’ne dair yazılan en eski telif eserlerden biri Mustafa Vâzih Efendi’ye aittir. Vâzih Efendi günümüz Türkçesine de kazandırılan *el-Belâbilür’-râsiye fî riyâzı mesâilî’l-Amâsiyye* adlı eserinin 138. sayfasında orijinal ifadeleriyle şöyle diyor:³

“Sultan Ahmed Hazretleri babası Sultan Bâyezîd Hazretlerinin emr u fermânı üzre musallâ-yı merkûmun ırmağa karîb yerine “FEYZ” lafzı tarih olarak -ki sekiz yüz doksan (890)’dır- bir a’zam câmi-i şerîf binâsına ve cânib-i garbîsine on altı hücreyi müştamil bir medrese-i latîf binâsına ve cânib-i şarkîsine imâret ve dâru’l-müsâfirîn ve mekteb binâsına şuru’ edip bir senede “FEYYÂZ” lafzı tarih olarak itmâm eyledi.”

Bu ifadelerden anladığımız kadarıyla II. Bâyezîd önceden açık alan olan ve musallâ olarak kullanılan bu alana

¹ Solakzâde, *Târîh-i Solakzâde*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1297, s. 349.

² Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, 2/281a.

³ Mustafa Vâzih Efendi, *el-Belâbilür’-râsiye fî riyâzı mesâilî’l-Amâsiyye*, Amasya Yazma Eserler Ktp., s.138.

büyük bir câmi yapılmasını arzu etmiş ve bu işin takibi için de Amasya’da bulunan şehzâdesi Ahmed’i görevlendirmiştir. “FEYZ” kelimesinin işaret edildiği üzere H. 890 yılında câmiye başlanmış (şurû edilmiş)tır. Sonra medrese, imâret, misafirhane ve mektep gibi külliye unsurlarının yapımına başlandığını bunların da “feyyâz” kelimesinin delaletiyle bir senede tamamlanarak yani h. 891 yılında tamamlandığını ifade etmektedir.

Burada cami ve müştamilâtın yapımına sadece bir yıl içinde başlanıp bitirildiği ifade edilmektedir. Ancak külliyedeki belirtilen söz konusu bütün yapıların sadece bir yıl içinde başlanıp bitirildiği bize pek gerçekçi gelmemektedir.

İsmail Hakkı Uzun Çarşılı’nın “Kitâbeler” adlı eserinde sadece Vâzih Efendi’den şunları söylemektedir:⁴

“Amasya Tarihi, caminin beş senede bittiğini, Mustafa Vazih Efendi ise Amasya Tarihinde caminin 890’da başlayıp 891’de nihayet erdiğini yazıyor. Vazih Efendi merhum, “Feyz= 890” ile “Feyyâz= 891”i hesap ederek bu kanaate varmıştır.”

Müellif tarafından bunun dışında herhangi bir yorum yapılmamıştır. Halbuki Uzunçarşılı’nın doğrudan doğruya kitâbeleri konu alması bakımından meseleye dikkat çekmesi gerekirdi.

Çağdaş araştırmacılardan Muzaffer Doğanbaş da “Amasya II. Bâyezid Külliyesi” başlıklı çalışmasında Vâzih Efendi’nin tespitini teyit etmektedir.⁵

Amasya Tarihi

Amasya Şehir tarihinin en önemli kaynaklarından birisi hiç şüphesiz Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar’ın Amasya Tarihi adlı eseridir. Yasar külliyyede bulunan yapılar hakkında eserin çeşitli yerlerinde bilgiler vermektedir. Buna göre;

Câmi’nin batı kısmında yapılan medrese için H. 891 yılında “Sultân-ı Bâyezîd-i sâni Hazretlerinin emriyle binâ ve ikmâl edildi” demektedir.⁶

⁴ İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *Kitâbeler* (İstanbul: Milli Matbaa,127) s. 126.

⁵ Muzaffer Doğanbaş, *Amasya II. Bâyezid Külliyesi*, Amasya Valiliği Yayınları, ts., 15.

⁶ Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun: 2022, 1/170.

Yine Yasar câminin doğusunda bugün yerinde olmayan bir mektepten bahsetmekte ve bunun inşâ tarihini “Sultân Bâyezîd-i Sâni tarafından 890’da binâ edilmiştir” şeklinde vermektedir.⁷

Câmiye gelince Yasar, “886 Râbi’ü’l-evvelinde saltanatı mukadder ve cülûsu müyesser oldıkda va’d-i sâbıkını incâz ve şehzâdesi Amasya vâlisi “Sultan Ahmed”e mev’ûdunun ihyâsına dâir bir emr-i âlî ısdâr buyurduğu cihetle **886 Recebinde** binâ-yı hayrâta mübâşeret ve **891 Recebinde** ikmâl ve ancak beş sene zarfında itmâm edilmiştir.”⁸ demektedir.

Yasar’ın beyanlarından açıkça anlaşıldığına göre külliyedeki müstemilât h. 886 ile h. 891 yılları arasında yapılmıştır. Toplamda beş sene süren inşaat h. 891 tarihinde tamamlanmıştır.

Câminin inşâ kitabesine dair Semavi Eyice de Yasar’ı teyid ederek şu bilgileri vermektedir:⁹

“Cami, cümle kapısı üstünde ve iki yan duvarında bulunan üç parçalı inşâ kitâbesine göre Receb 891’de (Temmuz 1486) tamamlanmıştır. Bu sülûs yazılı kitâbeler Ali b. Mezîd adında bir hattat tarafından yazılmıştır.”

Ancak Yasar kitabede yer alan feyz ve feyyâz lafızlarının hangi tarihi ifade ettiğine dair herhangi bir temasta bulunmamaktadır. Şu var ki eğer “feyz” yılı başlangıç tarihini ifade ediyorsa Abdi-zâdeye göre bu lafız 886 tarihine denk gelmelidir. Ancak bize göre bu mümkün değildir.

Yasar bu izahlarından sonra Mustafa Vâzıh Efendinin beyanları üzerine şunları söylemektedir:

“Mustafa Vâzıh Efendi Amasya Tarihi”nde diyor ki: “Bu câmi-i şerîfin binâsına “FEYZ” tarihinde mübâşeret ve

⁷ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/161.

⁸ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/116.

⁹ Semavi Eyice, “Bayezid II. Camii ve Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: DİA, 1992, 6:40. Amasya Tarihi yazarlarından Osman Fevzi Olcay da 1932 tarihli “Amasya Tarihi Zeyli” adlı eserinde “mebâni-i diniyye ve hayriyye” başlığı altında yer verdiği kitabenin hattatını Şeyh Hamdullah olarak gösterir. Osman Fevzi Olcay, *Amasya Tarihi Zeyli*, Yazma, 1932, s. 2. Ancak mevcut duruma göre bu mümkün değildir. Yazar bu hatayı fark etmiş olacak ki kaleme aldığı son nüshada böyle bir bilgiye yer vermemektedir.

“FEYYÂZ” tarihinde ikmal edildiği kapısı bâlâsında mahkûktur.”¹⁰

Yasar bu naklin ardından cümle kapısında üç parça halinde mermere hakkedilmiş kitâbeyi vermekte ve Vâzih Efendi’yi tenkit bağlamında şu satırları yazmaktadır:

“Şu hatt-ı celî, tevârihin naklini te’yid eylediği halde Vâzih Efendi merhum **“Velikevni’l-binâi âme’l-feyz kâne’l-itmâmü âme feyyâz”** lafz-ı mürekkeplerini tedkîk ve “el-Feyz” ile “Feyyâz” kelime-i ma’rife ve münekkerelerini tefrik etmemiştir.”¹¹

Yasar’ın beyanlarından anlaşıldığına göre 891 tarihi caminin bitiş tarihidir. Bununla beraber Yasar yine burada “veli kevni’l-binâi **âme’l-feyz**” ifadesindeki tarih için herhangi bir açıklık getirmemiştir. Fakat selefi Vâzih Efendinin **“el-feyz”** ve **“feyyâz”** kelimeleri arasındaki marifelik nekrelık farklılığına dikkat etmediğini beyan etmektedir. Bu tenkidini tetkik edecek olursak şu durum ortaya çıkar:

“Âme’l-feyz” terkininde muzâfun ileyh konumunda olan “el-feyz” kelimesindeki marifelik takısına rakam verecek olursak 890 tarihine 31 (Elif+lâm) rakamı eklememiz gerekir ki tarih 921 olur ki kronolojik olarak imkânsız bir tarih ortaya çıkar. “Aynı zamanda da “feyyâz” lafzıyla yine mutabakat arz etmez.

Görüldüğü gibi var olan kitabeye nazaran ortaya atılan tarihler pek ikna edici olamamaktadır.

Bize göre şu üç seçenek üzerinde yoğunlaşılmalıdır:

1. Bize göre “feyz” yılı külliye’nin ana unsuru olan caminin bitim tarihi olabilir. Ki 890 eder. “Feyyâz” yılı ise külliye’nin genel olarak tamamlandığı yıl olabilir. Buna göre câmi 890’da tamamlanmış ancak diğer yapıların ikmali bir yıl geriye sarkmıştır. Eğer Abdizâdenin belirttiği gibi inşaat işlemleri 885 yılında başlamışsa tüm külliye 891 yılında yani beş yılda tamamlanmış olur.

2. İkinci ihtimal ise “velikevni’l-binâi âme’l-feyz” ifadesini tarih olarak düşünmemek ifadeyi doğrudan doğruya

¹⁰ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/116.

¹¹ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/117.

zâhirine hamletmektir. Buna göre ifadelerin manası “Binânın yapımının feyz/bolluk yılında gerçekleşmesi için feyyâz (891) yılında tamamlanmıştır.” şeklinde düşünülür. O vakit Yasar’ın inşaat başlangıcı olarak verdiği 896 tarihi ile bitim tarihi 891 arasında makul bir irtibat da kurulmuş olur.

3. Üçüncü ihtimal ise vakfiyenâmenin tarihini esas almaktır. Kayıtlarda bulunan vakfiye tarihi h. 901 tarihlidir. Vakfiye tarihi h. 901’dir. 891’den itibaren on yıllık bir zaman farkı vardır. Ancak şu var ki yapının ferağ tarihi 891 olarak ifade edildiği için 901 tarihi pek mümkün görünmemektedir.

Bütün bu izahlardan hareketle Sultan Bâyezid Câmii’nin inşâ tarihi ile ilgili çok farklı görüşler ortaya çıkmış yazarlar arasında bir ittifak olmadığı, câmiinin inşâ yılının bir probleme dönüştüğü görülmüştür.

Veriler ışığında şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Kaynak Adı	Tarih	Tarih
	Başlangıç	Bitiş
1 Solakzâde Mehmed Hemdemî (1068/1658)- Târih	-	h. 893
2 Mustafa Vâzih Efendi () -el-Belâbilü’r-râsiye	h. 890 (Feyz)	h. 891 (Feyyâz)
3 Hüseyin Hüsameddin Yasar (1937) – Amasya Tarihi	h. 886	h. 891

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Görüldüğü gibi kaynaklarda Amasya II. Bâyezid Câmii’nin inşâ tarihi ile ilgili bir karışıklık söz konusudur.

Hâl-i hazırda kitabenin Arapça olarak mermer üzerine nakşedilmiş sureti cümle kapısında mevcuttur. Üç parçalı kitâbenin aslına uygun tam hali şu şekildedir:

Sağ taraf:

1. وقع هذا البناء عمارة
2. لقلوب الفقراء والأهالي
3. بالأمر العالي لازال نافزا
4. مدى الأيام والليالي من السلطان
5. الأعدل الأعظم مالك
6. رقاب جماهير الأمم مستعبد

7. أرباب السيف والقلم بمحا
8. سن الأخلاق ومكارم الشيم

Orta kısım:

1. أسوة سادات الغزاة والمجاهدين قدوة صناديد أساطين السلاطين
2. سلطان البرين وخاقان البحرين السلطان ابن السلطان أبو الفتح
3. السلطان بايزيد ابن السلطان محمد بن مراد خان خلدالله ملكه

Sol taraf:

- 1- وسلطانه وأفاض على
- 2- بره وإحسانه
- 3- واتفق الفراغ بعون الله
- 4- وتوفيقه في رجب الشهر المبارك
- 5- سنة احدى وتسعين وثمانمأة
- 6- ولكون البناء عام الفيض
- 7- كان الإتمام عام فياض
- 8- كتبه أضعف العبيد علي بن مزيد

Şimdi bu kitabeden anlaşıldığına göre cümle kapısı girişi sonunda bulunda bulunan üçüncü kısım kitâbede 3. 4. ve 5. satırında kayıtlı ifadede tarih gayet nettir:

“واتفق الفراغ بعون الله وتوفيقه سنة إحدى وتسعين وثمانمأة”

Bu ifadenin çevirisi şu şekildedir: “Allah’ın yardımı ve tevfiği ile 891 yılında bitti” Hemen bu satırların altında yani kitâbenin de altıncı satırında yine Arapça olarak şu ibâre yazılıdır:

“ولكون البناء عام الفيض”

Bu satırın çevirisi de lafzen “Binânın yapılış tarihi “feyz yılı”dır. Eğer bu feyz ibaresini tarih verecek olursak ortaya makul olmayan bir sonuç kacaktır. Vâzih Efendinin de kabulüne göre 890 tarihinde başlanmış ve külliye yapılarıyla beraber 891’de bitmiş olur.

Vazih Efendi’nin külliye’nin tüm müştemilâtı için 890’da başlayıp 891’de yani bir senede bittiğine dair beyanatı kitabeye dayalı bir izah gibi görünse de akli tatmin eden makul bir izah değildir. Çünkü bütün yapıların bir senede başlayıp bitmesi zor bir ihtimaldir. Nitekim Hüseyin Hüsamettin Bey de bunu mümkün görmediği için Vazih Efendinin verdiği başlangıç tarihine itiraz ederek inşa başlangıcını beş sene önceye

tarihlemektedir. Bununla beraber bitiş tarihi konusunda Vazih Efendi ile hem fikirdir. (891)

Bu durumda Hüseyin Hüsamettin “el-feyz” kelimesi için h. 886 tarihini vermiş olmaktadır. Ancak kelimenin bu tarihi vermesi mümkün değildir. Zira eğer Abdizâde’nin de öne sürdüğü gibi marifelik göstergesi olan bu takıya sayısal değer verecek olursak o vakit 890 tarihine bir de otuz bir sayısı eklememiz gerekecektir ki o vakit H. 921 sayısı hasil olur ki bu sonuç da mümkün değildir. Zira bu tarih 1481’de (H. 885-86) Fâtih’in ölümüyle tahta çıkan ve yaklaşık 31 sene tahta kalarak m. 1512’de (H. 917-18) vefat eden II. Bâyezid’in ölüm tarihinin sonrasına kalmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuçlardan sonra bize göre tercihe şayan görüş “feyz yılı” ibaresine sayısal bir tarih vermeden zahiri manasına hamletmektir. Ayrıca “ولكون البناء عام الفيض” ibaresinde başlama ifadesi görülmemektedir.

Öte yandan Solakzâde’nin ve Evliyâ Çelebi’nin h. 893’e tekabül eden tarihlenmesi isabetli değildir. Kitâbe ile de mutabakatı yoktur.

14

Bir sonraki satırın Arapça ifadesi ise şu şekildedir:

“كان الإتمام عام فياض”

Bu ifadenin de çevirisi “Feyyâz yılında tamamlanmıştır” şeklindedir.

“Feyyâz” kelimesi sayısal olarak H. 891 yılına tarihlenir. İbaredeki şeddeli yâ tek sayıldığında beşinci satırda açık şekilde yazılan H. 891 sayısı ile uyum ortaya çıkar. Bu cümlelerin başında vav harfi bulunmamaktadır. Bu nedenle ikisini “kânen”in ismi ve haberi şeklinde tek bir cümle olarak düşünmek ve anlamı şu şekilde vermek uygun olacaktır: “ولكون البناء عام الفيض كان الإتمام عام فياض” Bu durumda anlam şöyle olur: “Boluk, bereket (feyz) yılında yapılması için “feyyâz” yılında tamamlanmıştır.”

Câmi ve külliyeinin yapımı 891 tarihinden önceki bir tarihte başlamıştır. Bu tarihin II. Bâyezid’in tahta çıkışının hemen akabinde olması Amasya’ya olan va’d ve vefası düşünülecek olursa makuldür. Bu bakımdan Yasar’ın câmi inşaatının başlangıcını Bâyezid’in tahta çıkış zamanı olarak

vermesi isabetlidir. Kitâbede başlangıç tarih bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Doğanbaş, Muzaffer. *Amasya II. Bâyezid Külliyesi*, Amasya Valiliği Yayınları, ts.
- Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, (İndeksili tıpkı basım), haz. Seyit Ali Kahraman, Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınları, 2013.
- Eyice, Semavi. “Bayezid II Camii ve Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: DİA. 1992.
- Mustafa Vâzih Efendi, *el-Belâbilü'r-râsiye fî riyâzı mesâilil-Amâsiyye*, Amasya Yazma Eserler Ktp., Yazma,
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Tarihi Zeyli*, Ankara Milli Kütüphane, Yazma, 1932.
- Solakzâde, *Târîh-i Solakzâde*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1297.
- Uzun Çarşılı İsmail Hakkı, *Kitâbeler*, İstanbul: Milli Matbaa, 1927.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun 2022.

KİTÂBELERLE AMASYA TARİHİ (11 ve 14. YÜZYIL)*

Mesut ÇITAK**

Öz

Ortaçağ Anadolu'sunun mühim kentlerinden biri olan Amasya'nın antik tarihi Hitit dönemine kadar uzanmaktadır. Pers devri satraplık merkezi olan şehir Pont krallarına ev sahipliği yapmıştır. Bu krallardan bazıları şehre hakim Harşena Dağı yamaçlarındaki kaya mezarlarında medfundur. Her yıl binlerce yerli ve yabancı turist şehrin simgesi haline gelmiş bu mezarları görmek için şehre akın etmektedir. Mamafih şehrin tarihi zenginliği bu yapılarla sınırlı değildir. Roma, Bizans ve Trabzon Komnenoslarının iktidarından sonra şehre Dânişmendliler hâkim olmuştur. Bu tarihten itibaren Türk- İslâm kent kimliğine kavuşan şehirde idareyi elinde tutan yönetici zümre medrese, camii, han, hamam ve çeşme gibi eserler vücuda getirme konusunda birbirleriyle adeta yarışa girmişlerdir. Şehrin Yeşilirmak'ın geçtiği dar bir vadide kurulması hasebiyle mezkûr tarihi eserler bu vadi boyunca sıralanmıştır. Şehir Osmanlı'ya tabi oluncaya kadar sırasıyla Anadolu Selçuklu ve Eretna Devleti tarafından yönetilmiştir. Çalışmamızın konusunu Osmanlı öncesi yapı kitâbeleri oluşturmaktadır. Bu konuda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1927 yılında yayınlanan Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler adlı eserinden istifade ettik. Merhum Uzunçarşılı büyük bir özveri ile eser başlığında bahsi geçen yerleri bizzat ziyaret ederek kimileri bugün mevcudiyetini kaybetmiş olan yapıları kitâbeleriyle birlikte kayıt altına alarak gerçek bir vatanseverlik örneği sergilemiştir. Bu yapı kitâbeleriyle ilgili Amasya Tarihi yazarı merhum Hüseyin Hüsameddin Yaşar'da nakillerde

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, aymesmet@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3920-4874>

bulunmuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserinde zaman zaman Amasya Tarihi'ne atıfta bulunmaktadır. Bu atıflardan bazılarında kendi kitâbe okumalarıyla Hüseyin Hüsameddin'in okumaları arasında fark olduğuna işaret etmektedir. Biz bu çalışmamızda Hüseyin Hüsameddin'in okuduğu yapı kitâbelerine de değineceğiz. Bu kitâbeler sayesinde şehrin Osmanlı öncesi siyasî, iktisadî, içtimaî ve ilmî hayatını aydınlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Amasya, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hüseyin Hüsameddin, Kitâbeler, Ortaçağ.

History of Amasya With Inscriptions (11 and 14. Century)

Abstract

The ancient history of Amasya, one of the important cities of Medieval Anatolia, dates back to the Hittite period. The city, which was the satrapy center of the Persian period, hosted the Pontic kings. Some of these kings are buried in rock tombs on the slopes of Harşena Mountain overlooking the city. Every year, thousands of local and foreign tourists flock to the city to see these tombs, which have become the symbols of the city. However, the historical richness of the city is not limited to these buildings. After the rule of the Roman, Byzantine and Trebizond Komnenos, the city was dominated by the Danishmends. From this date onwards, the ruling class that ruled the city, which gained a Turkish-Islamic city identity, competed with each other to create works such as madrasahs, mosques, inns, baths and fountains. Since the city was founded in a narrow valley where Yeşilırmak passes, the historical monuments in question are lined up along this valley. The city was ruled by the Anatolian Seljuks and the Eretna State, respectively, until it was subject to the Ottoman Empire. The subject of our study is pre-Ottoman building inscriptions. On this subject, we benefited from İsmail Hakkı Uzunçarşılı's work titled Inscriptions in the Centers of Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Province, Kaza and District, Among the Anatolian Turkish Historical Documents, published in 1927. The late Uzunçarşılı showed a true example of patriotism by personally visiting the places mentioned in the title of the

work with great devotion and recording the structures, some of which have lost their existence today, with their inscriptions. The late Hüseyin Hüsameddin Yaşar, the author of Amasya History, also made statements about these building inscriptions. İsmail Hakkı Uzunçarşılı occasionally refers to the History of Amasya in his work. In some of these references, he points out that there is a difference between his readings of the inscription and Hüseyin Hüsameddin's readings. In this study, we will also touch upon the building inscriptions read by Hüseyin Hüsameddin. Thanks to these inscriptions, we will try to shed light on the pre-Ottoman political, economic, social and scientific life of the city.

Key Words: Amasya, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hüseyin Hüsameddin, Inscriptions, Middle Ages.

GİRİŞ

Amasya'nın Türk yönetimi altına girişi, Orta Karadeniz ve çevresinde hâkimiyet kuran Dânişmendliler döneminde gerçekleşmiştir. Bu hâkimiyet, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan (1155-1192) tarafından Dânişmendli topraklarının ilhakına kadar devam etmiştir. II. Kılıçarslan, ülkeyi oğulları arasında paylaşmış ve bu paylaşım sonucunda Amasya, Nizâmeddin Argunşah'ın yönetimine verilmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Amasya, Tokat meliki II. Rükneddin Süleyman Şah tarafından Nizâmeddin Argunşah'ın elinden alınmıştır. Bu olaydan sonra siyasî, iktisadî ve kültürel açıdan müreffeh günler geçiren kent II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde Babaî İsyanı'na sahne olmuştur. İsyanın elebaşı Baba İshak kent subaşısı Hacı Mübârizeddin Armağan tarafından kale burcunda idam edilmiştir.¹ 1243 tarihinden itibaren ise diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi Amasya'da da Moğol tahakkümü başlamıştır. Selçuklu idaresinin tümüyle silinmesi neticesinde kente Eretnaoğulları hâkim olmuştur. Öte yandan kent bir süre sonra Eretnaoğullarının zayıflamasından istifade ederek bağımsız hareket etmeye başlayan Emîr Hacı Şadgeldi tarafından idare edilmiştir. Ancak

¹ Ali Öngül, *Anadolu Selçukluları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 221.

onun idaresi de Kadı Burhaneddin tarafından sonlandırılmıştır. Nihayetinde şehir Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı mülkü haline getirilmiştir.² Amasya tarihine dair verdiğimiz bu kısa malumat dahi kentin siyasî tarihinin ne kadar canlı olduğuna işaret etmektedir. Esasında bu canlılık yalnızca siyasî veçhesi olan bir durumdan ibaret değildir. Zira kente hâkim olan her siyasî güç hem kendi kudretini göstermek hem de yaşadığı yeri mamur etmek adına yoğun bir imar faaliyeti yürütmüştür. Bu nedenle kentte sayısız tarihî eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı Selçuklu ve ilk beylikler dönemine aittir. Bildirimizin konusunu da bu eserler teşkil etmektedir.

Merhum İsmail Hakkı Uzunçarşılı dönemin sıkıntılı ulaşım şartlarına rağmen Dânişmend diyarını karış karış gezerek üzerinde kitâbesi bulunan eserleri okumuş ve kayıt altına almıştır. Merhumun kayıt altına aldığı Amasya'daki eserlerden bazıları yok olup gitmiştir. Neyse ki Uzunçarşılı'nın çabası neticesinde hiç değilse bu eserlerin varlığından haberdarız. Öte yandan Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar Amasya'nın tarihî ve kültürel birikimini oldukça ayrıntılı bir çalışma olan *Amasya Tarihi* adlı kitabında ele almıştır. Böylelikle kentteki tarihî yapıların kimliği hakkında başvurulacak kıymetli bir eser ortaya çıkmıştır.

Bu tarihî yapıları ve kitâbeleri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler* adlı çalışması ile Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın *Amasya Tarihi* adlı eserinde sundukları bilgileri karşılaştırarak tanıtmaya çalışacağız.

Tugrakiye Medresesi

Medrese kitâbesine göre binanın yapılış tarihi h. 631/m.1233-1234'tür. Bu dönem Türkiye Selçuklu Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) tarafından idare edilmekteydi. Söz konusu medrese Uzunçarşılı'nın ifadesine göre kentin Mehmed Paşa Mahallesi'nde Yeşilirmak kenarında

² Feridun Emecen - İlhan Şahin, "Amasya", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/1.

bulunmaktadır.³ Onun ziyareti sırasında oldukça harap vaziyette olan medrese Amasya'da valilik görevinde bulunmuş olan Emîr-i Şikâr Hacı Tuğrak Bey tarafından yaptırılmıştır. Ancak medresenin inşa kitâbesinde medrese yerine mescid ifadesi geçmektedir. Bu durum mescidin sonradan medreseye dönüştürüldüğüne işaret etmektedir. Öte yandan Tuğrak Bey'in h. 632/ m. 1234-1235 yılında vefat etmiş olması mescidin onun ölümünden çok kısa süre önce yapıldığını göstermektedir.

1. امر بعمارة هذا المسجد المبارك فى ايام الدولة السعيد اياه
2. السلطان المعظم شاه الا عظم مالك رقاب الامم علاء النيا والدين
3. ابو الفتح كيقباد بن كيخسرو برهان امير المؤمنين حاجى طغر
4. امير شكار سنه احد و ثلثين و ستمائه.⁴

1. Emera bi imâratî hâzel-mescidi'l-mübâreki fî eyyâmî'd-devleti'saîd iyyâhu

2. es-Sultânü'l-mu'azzam, şâhinşâhü'l-a'zam mâlikü rikâbi'l-ümem, Alâü'd-dünyâ ve'd-Dîn

3. Ebu'l-feth Keykubat b. Keyhusrev Burhânü Emîri'l Müminîn Hacı Tuğrak

4. Emîr-i şikâr, sene ehadin ve selâsîn ve sitti mie.⁵

Kitâbede mescidin Alâeddin Keykubad'ın sultanlığı döneminde Emîr-i şikâr Hacı Tuğrak Bey tarafından h. 631/ m. 1233-1234 yılında yaptırıldığı yazmaktadır.

Amasya Tarihi'nde yapının banisi olan Emîr-i Şikâr Hacı Tuğrak Bey hakkında şu malumat verilmiştir:

“Amasya'da mescidi olan meşâhîr-i ümerâdan Kimârlu oymağı re'îsi Sadreddîn Suli Bey bin İbrâhim Bey'in mahdûmu ve emîr-i meşhûr Mübârizeddîn Behrâm Bey'in küçük birâderi olup h. 627'de (m.1229-1230) Amasya vâlîsi olmuştur. Hacı Tuğrak (Turak) Bey, esbak Amasya kadısı iken Konya'ya ilticâ eden Evhadeddîn Mahmûd el-Kimârî'nin yeğeni ve Medrese-i

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler* (İstanbul: Milli Matbaa, 1927), 94.

⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 93.

⁵ Recep Orhan Özel, “İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kitâbeler Adlı Eserindeki 'Amasya Kitâbeleri' Bölümünün Çevirisi -I”, *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları II*, ed. Hasan Yerkazan (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 193.

Halîfiyye müderrisi Bedreddîn İbrâhim bin Halîl el-Kımârî de bunun yeğeni idi.”⁶

Hüseyin Hüsâmeddîn, Tuğrak Bey'in Sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde Sivas yakınlarında Moğollar ile yapılan mücadelede Selçuklu ordusu ile birlikte hareket ederek onların bertaraf edilmesinde de rol aldığını belirtmiştir.⁷

Medrese kitâbesinde valilik dönemine dair herhangi bir bilgi bulunmayan Tuğrak Bey *Amasya Tarihi*'nde geçen aşağıdaki ifadelerde Baba İlyâs Horasânî'nin müntesibi olarak zikredilmiştir.

“Bu esnâda Amasya vâlîsi Tuğrak Bey, Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi olan Baba İlyâs Horasânî'ye mürîd olduğu cihetle hânkâhın nüfûzu artıyor, Baba İlyâs'ın diğer mürîdi olan Baba İshâk-ı Kefersûdî de bu nüfûzun devâmından istifâde ediyor, kurâda bulunduğu zamân köylüleri sihr ü nîrencâtiyla kendisine celb etmiş olduğundan hânkâhın bu nüfûzu Baba İshâk'ı enzâr-ı âmmede merci'-i avâm olacak bir dereceye getiriyordu”.⁸

Tuğrak Bey'in Baba İlyâs Horasânî'ye mürîd olmakla beraber Baba İshâk'ın Amasya'daki faaliyetlerine izin vermediği de *Amasya Tarihi*'nde belirtilmiştir.⁹

Günümüzde Amasya'da bu adla anılan bir medresenin bulunmayışı yapının zamanın ve insanların yıkıcı etkisiyle yok olduğunu göstermektedir. Medresenin hemen yanında yer alan ve İnekler Türbesi olarak bilinen türbede Tuğrak Bey, oğlu Şemseddin İnanç Bey, torunu İzzeddin Balaban ve diğer ahfadı medfundur. Mezkûr türbe İnanç Türbesi olarak tanınırken zaman içinde hurafelerin etkisi ile İnekler Türbesi diye adlandırılmıştır.¹⁰

⁶ Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Samsun: Uğur Ofset, 2022), II/342.

⁷ Yasar, *Amasya Tarihi*, II/343.

⁸ Yasar, *Amasya Tarihi*, II/344.

⁹ Yasar, *Amasya Tarihi*, II/345.

¹⁰ Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Samsun: Uğur Ofset, 2022), I/136.

Halîfet Gazi Medresesi ve Türbesi

Medrese ve türbeden oluşan yapı topluluğunun banisi Dânişmend ümerasından Halîfet Gazidir. Bu ad halk arasında Hilfet Gazi olarak da telaffuz edilmektedir.¹¹ Uzunçarşılı yapıya ait kitâbenin yere düşmesinin ardından dönemin Öksüz Yurtları müfettişi Osman Ferid ve Öksüz Yurdu Müdür Muavini Fahri Beyler tarafından yurt bahçesine götürüldüğünü kendisinin de orada okuduğunu ifade etmiştir.

1. بسم الله الرحمن الرحيم
2. امر بعمارة هذه المدرسة
3. المباركة العبد الضعيف
4. الامير المجاهد الغازي
5. مبارز الدين خليفته الب
6. بن سولي رحمهما الله
7. في تاريخ سنة سنة و سنته و ستميه.¹²

1. Bismillahirrahmanirrahîm
2. Amera bi-imâreti hâzihi'l-medreseti
3. el-Mübâreketi el-abdü'd-daîf
4. el-Emîrul-Mücâhidü'l-Gâzi
5. Mübârizüddîn Halîfet Alp
6. bin Suli Rahimahumallâhü
7. fî târîhi sene sittetin ve sitti mie.¹³

Kitâbede yapının medrese olduğu ve Mübârezeddin Halîfet Alp b. Sulu tarafından h. 606 (m. 1209-1210) yaptırıldığı belirtilmiştir. Medreseye ait bir vakfiye bulunmaktadır.¹⁴ Hem kitâbe hem de vakfiyenin verdiği bilgilerle Mübârezeddin Halîfet Gazi'nin babasının adının Suli veya Tuli; dedesinin adının da Türkânşah olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

¹¹ Aynur Durukan, "Hilfet Gazi Medresesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/30.

¹² Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, 94.

¹³ Özel, "İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kitabeler Adlı Eserindeki 'Amasya Kitabeleri' Bölümünün Çevirisi -I", 194.

¹⁴ Refet Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi* 12 (1982), 10-14.

¹⁵ Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", 11.

Mübârezeddin Halîfet Gazi'nin Dânişmend ümerasından sayılması esasında Dânişmendnâme'de geçen ama mezkûr kitâbe ile çelişen babasının Artuhi'nin oğlu annesinin ise Harşene Beyi Şettat'ın kızı Efrumiye Banu olduğu bilgisinden ileri gelmektedir.¹⁶ Ancak bu durum tarihî gerçeklerle bağdaşmaz.¹⁷ Dânişmendnâme'de medresenin önceden kilise olarak kullanılan bir yapı olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Hüseyin Hüsâmeddin Bey *Amasya Tarihi*'nde Mübârezeddin Halîfet Gazi'yi herhangi bir kaynak göstermeksizin Koyunlu kabilesine mensup gösterip babasının adını da Güdül Bey olarak zikretmiştir.¹⁹ Vakfiye şahitleri arasında Halîfet Gazi'nin amcası İbrahim b. Tuli b. Türkânşah olarak zikredilmiştir.²⁰ Hem kitâbe hem de vakfiye bilgileri Hüseyin Hüsâmeddin Bey'in verdiği bilgilerle uyuşmamaktadır. Bu durumu Uzunçarşılı ve Refet Yinanç da belirtmişlerdir.²¹

Halîfet Gazi Dânişmendli Beyliği'nin sükûtundan sonra Selçukluların hizmetine girmiştir. I. İzzeddin Keykâvus onu Karadeniz sahil muhafaza kumandanlığına atamıştır.²² Sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde ise Amasya valisi olarak görev yapmıştır.²³ Medrese vakfiyesinde fûru ve usul'e dair derslerin okutulduğu buna karşın müsbet bilimlerin okutulup okutulmadığı belli değildir.²⁴ Arşiv kayıtları medresede 19. yüzyıl başlarında eğitim yapıldığına işaret etmektedir.²⁵

¹⁶ *Danişmendname*, çev. Necati Demir (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2020), 2/27,322,324.

¹⁷ Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", 5.

¹⁸ *Danişmendname*, 2/324.

¹⁹ Yasar, *Amasya Tarihi*, II/341.

²⁰ Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", 9.

²¹ Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", 6.

²² Yasar, *Amasya Tarihi*, II/340.

²³ Durukan, "Halifet Gazi Medresesi", 18/31.

²⁴ Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", 9.

²⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maarif Defterleri [C.MF], No.143, Gömlek No. 7109, 1a.

Torumtay Türbesi

Gök Medrese'nin hemen karşısında yer alan türbe 1249-1280 yılları arasında Amasya'da valilik yapan Seyfeddin Torumtay tarafından h.677/m.1278 yılında yaptırılmıştır. Uzunçarşılı bu türbe binasını "metin ve muhteşem" olarak tasvir etmektedir. Gökmedrese'ye bakan pencere üzerinde yer alan kitâbe sülüs ile hak edilmiş ve gayet okunaklı bir yazıya sahiptir.

Resim 1. Türbe Kitâbesi

1. عمر فى ايام دولة السلطان الا عظم
2. غياث الدنيا والدين ابو الفتح كيخسرو بن قيلج
3. ارسلان خلدالله سلطانه العبد الضعيف المحتاج
4. الى رحمة الله طرمطاي بن عبد الله غفر الله له فى سنة سبع وسبعين و ستما²⁶يه

1. Amara "Fî eyyâmi devleti's-Sultâni'l-a'zam
2. Ğiyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebu'l-Feth Keyhusrav b. Kılıç
3. Arslan -halledellâhu sultânehû- el-abdu'd-daîf elmuhtâc

²⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, 95.

4. ilâ rahmetillâhi Torumtay b. Abdillâh –ğâferallahu lehû- fî seneti seb‘in ve seb‘îne ve sittimie.²⁷

Bu kitâbeye göre yapı h.677/ m.1278-1279 yılında dönemin Selçuklu hükümdarı Gıyâseddin Keyhusrev b. Kılıç Arslan (III. Gıyâseddin Keyhusrev 1266-1284)’ın döneminde Abdullah oğlu Torumtay tarafından yaptırılmıştır.

Türbe içinde Torumtay’a ait büyük sanduka dışında çocukları ve torunlarına ait olduğu düşünülen altı büyük, bir orta büyüklükte ve iki küçük kabir bulunmaktadır. Hüseyin Hüsâmeddin, Torumtay’ın adının Toruntay şeklinde de zikredildiği söyleyerek bu durumun nedenini şu şekilde açıklar: “Seng-i mezârında “Toruntay” şeklinde muharrer olan bu zâta “Torumtay” dahi denmektedir. “Torun”, lugaten “torlak ve tor” ya’nî “delikanlı ve gürbüz” ma’nâsında olup yiğit ve haşarı hayvâna “torum” ve inşana “torun” denir. Bu cihetle “Torumtay” daha fasih ve “Toruntay” dahi ma’nen sahîhdir” demektedir.²⁸

Seyfeddin Torumtay’ın etnik menşei konusu kesinlik kazanmış değildir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı türbe kitâbesinde Torumtay’ın baba adı olarak Abdullah olarak belirtilmiş olması nedeniyle onun I. Alâeddin Keykubad döneminde gulâm olarak alınıp yetiştirilen bir devşirme olduğunu ifade eder. Benzer bir bilgiyi Medrese Vakfiyesi hakkında makale kaleme alan İsmet Kayaoğlu da yapmaktadır. O da Torumtay’ın esir alındıktan sonra Türk-İslâm anânelere göre yetiştirildiğini söyler.²⁹ Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin ise herhangi bir mehaz göstermeksizin Torumtay’ın Amasya’nın yerli ahalisinden olduğunu ileri sürer.³⁰

Burmalı Minare Camii ve Türbesi

Burmalı Minare Camii, kapısı üstünde bulunan ve oldukça girift celî hatla yazılmış kitâbesine göre Selçuklu Sultanı Keykubad oğlu Gıyâseddin II. Keyhusrev zamanında

²⁷ Özel, “İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Kitabeler Adlı Eserindeki ‘Amasya Kitabeleri’ Bölümünün Çevirisi -I”, 195.

²⁸ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/353.

²⁹ İsmet Kayaoğlu, “Turumtay Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 91.

³⁰ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/180.

onun emirlerinden Ferruh ve kardeşi Yusuf tarafından yaptırılmıştır.

1. عمر هذا العمارة المباركة في أيام دولة السلطان الا عظم غياث الدنيا والدين ابو الفتح كيخسرو بن كيقباد بن كيخسرو قسيم اميرالمؤمنين خلد الله سلطانه
2. عمره و واقفه العبد الضعيف امير الصيد فرخ و اخوه يوسف الخازن غفر الله لهما و الجميع المسلمين.³¹

1. Amera hâzihi'l-imârate'l-mübârekete fî eyyâmi devleti's-sultânî'l-a'zam Ğiyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebu'l-Feth Keyhüsrev b. Keykubad b. Keyhusrev kasîmü emîri'l-müminîn halledellahu sultânehû

2. Âmiruhû ve vâkîfuhû el-abdü'dâif Emîru's-Sayd Ferruh ve ehûhü Yûsuf el-hâzin ğaferallahu lehüma ve licemî'i'l-müslimîn.³²

Uzunçarşılı kitâbeyi okuyup kaydeden Hüseyin Hüsâmeddin'in bazı kayıtlarının yanlış olduğunu ifade eder. Birinci satırdaki Keyhusrevden sonra (قسيم امير المومنين خلد الله) (ادام الله سلطانه) ifadesi yazılması gerekirken yerine (عمره) yazılmıştır. İkinci satırdaki (عمره وواقفه العبد الضعيف) yerine (امير الصيد فرخ و اخوه يوسف الخازن غفر الله لهما) ibaresi Amasya Tarihinde (امير الصيد فرخ بن سلجوق بن يوسف الخازن غفر الله) şeklinde kaydedilmiştir. (في او اخر مع) ibaresi de (ولجميع المسلمين) şeklinde gösterilmiştir. Uzunçarşılı, Hüseyin Hüsâmeddin'in verdiği h. 690 (m.1291/1292) tarihinin kitâbede bulunmadığını bulunsa bile II. Ğiyâseddin Keyhusrev'in saltanat yıllarının h. 634-644 (m.1237/1246) olduğunu söyler.³³

Hüseyin Hüsâmeddin Burmalı Minare Camii şerifini eserinde Selçuklu ümerasından Necmeddin Ferruh'un yaptırdığını zikrettikten sonra onun kayınpederi olarak da Pervâne Muîneddin Süleyman'ı gösterir. Hüseyin Hüsâmeddin

³¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, 99.

³² Özel, "İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kitabeler Adlı Eserindeki 'Amasya Kitabeleri' Bölümünün Çevirisi -1", 200.

³³ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 99-100.

caminin evvelden kilise olduğu görüşüne karşı çıkarak şeklinin kiliseden dönüşen yapılara benzemediğini ifade eder. Cami h.999/m.1590/1591 yılında deprem, h.1101/m.1689-1690 yılında yangın ile harap olduğu için birtakım onarımlardan geçmiştir. Mü'eyyedzâde Pîrî Çelebi bu onarımlar sırasında cami önüne ahşaptan bir minare yaptırmıştır. Lakin cami h.1143/m.1730-1731 yılında çıkan yangın sonucu yeniden tahrip olmuştur. Bunun üzerine Mütevellî Vâsi' Çelebizâde es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi camiye yeniden tamir ettirerek minaresini taştan burma olarak yaptırmıştır.³⁴

Uzunçarşılı caminin banisi olan Ferruh'un kim olduğu yönünde birtakım mülahazalar ileri sürer. Ona göre caminin yapıldığı dönemde iki Ferruh vardır. Bunlardan biri Cemâleddin Ferruh Lala diğeri ise Necmeddin Ferruh'tur. Cemaleddin Ferruh I. Alâeddin Keykubad'ın ölümü sonrasında Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta geçmesinde görev almıştır. İbn Bîbî bu dönem Cemaleddin Ferruh'u önce Üstadüddar³⁵ daha sonra Lala olarak zikreder. Necmeddin Ferruh ise Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümü sonrası şehzadeler arası yaşanan mücadelede Rükneddin Kılıç Arslan'ın yardımcılarında biri olarak bilinmektedir. Rükneddin Kılıç Arslan Muinüddîn Süleyman Pervane'yi Tokat'ı ele geçirmek maksadıyla görevlendirdiği vakit Yıldızeli'nde Şahmelik tarafından sıkıştırılarak bozguna uğratılmıştı. Bu esnada Muinüddîn Süleyman Pervane'yi atına bindirerek kurtaran kişi Necmeddin Ferruh'tur.³⁶ *Amasya Tarihi*'nin verdiği bilgilere göre Burmalı Minare Camisinin banisi Necmeddin Ferruh'tur.³⁷ Ölümü sonrası cami yanındaki türbeye defnedilmiştir. Necmeddin Ferruh'un medfun olduğu türbe kübik ve yüksek bir kaide üzerinde sekiz kenarlı, külah çatılı

³⁴ Yasar, *Amasya Tarihi*, I/111.

³⁵ İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 448.

³⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 100.

³⁷ Yasar, *Amasya Tarihi*, I/111.

taş bir yapıdır. Camudar Türbesi olarak da adlandırılan yapının bir kısmı cami ile yapışıktır.³⁸

Bîmarhâne

Hicri 708 (m.1308-1309) tarihinde inşa edilen Bîmarhâne kitâbesi üç satırdan oluşmaktadır.

1. وفق الله عز سلطانه بعمارة دار الصفاء المباركه في ايام
2. دولة السلطان المعظم الخاقان الا عظم غياث الدنيا والدنيا و الدين اولجايتو السلطان محمد خلدالله سلطانه و ايام عزة الخاتون المعظمه ملكة الا كابر
3. ايلدوس خاتون زييدت دولتها العبد الضعيف عنبر بن عبد الله تقبل الله منه في سنة ثمان و سبعمائة.³⁹

1. Veffakallâhu -azze sultânuhû- bi-imârati dâri'-şifâi'lmübârake fi eyyâmi

2. Devleti's-sultâni'l-muazzam el-Hâkân el-a'zam ğiyâsü'd-dünya ve'd-dîn Olcaytu es-Sultan Mehmed halledallâhu sultânehû ve eyyâmi izzeti'l-Hatûn el-Muazzama Meliketü'l-ekâbir

3. İldus Hatun -zîdet devletuhâ- el-Abduddâif Anber b. Abdullah tekabbelellâhu minhu fi sene semânin ve seb'ı mie.⁴⁰

Kitâbede verilen bilgilerden Bîmarhânenin banisinin İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun eşi İldus Hatun'un kölelerinden Anber b. Abdullah olduğu anlaşılmaktadır. Hicri 708/m.1308-1309 tarihinde inşa edilen Bîmarhâne Amasya'nın Yakutiye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Dikdörtgen bir şekle sahip yapının iki tarafında odalar yer alır. Kapıdan iç mekânın başlangıcına kadar beş-beş buçuk metre taş kemerli bir koridor yer alır. Bu girişin devamında, iki tarafta, kapısı iç mekâna açılan iki büyük oda vardır. Binanın ortası açıktır. Bu açık alanın sağında üç, solunda iki ve girişin karşı tarafında ortada büyük, iki taraftakiler küçükçe üç, toplamda dokuz oda vardır. İç mekânın iki tarafında farklı türde taşlardan silindirik şekilli üçer direğe dayanmış, Türk mimari tarzında kemerli iki

³⁸ Hakkı Önkal, "Selçuklular Devri Amasya Türbeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 205.

³⁹ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 101.

⁴⁰ Özel, "İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kitâbeler Adlı Eserindeki 'Amasya Kitâbeleri' Bölümünün Çevirisi -1", 203.

koridor mevcuttur. Koridorların eni bir metreyi geçmez. Odaların tavanları yine Türk mimarı tarzındadır.⁴¹

Uzunçarşılı *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsâmeddin'in Bîmarhâne ile ilgili bazı kayıtlarının yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Bu yanlışlardan ilki Bîmarhânenin banisinin yalnızca Anber b. Abdullah'tan ibaret olmayıp Anadolu Emîri Ahmed Bey'in de yapıma ortak olmasıdır. Hüseyin Hüsâmeddin'in nakline göre bu isim Bîmarhânenin doğu sütunu üzerinde yer almaktadır.⁴² Bu konuda Uzunçarşılı ne kendisinin ne Osman Ferid'in ne de Amasya Şehriyatı Mektebi Müdür Yardımcısı Fahri Bey'in Bîmarhânenin hiçbir yerinde tüm aramalarına rağmen Emîr Ahmed Bey ismine rastlamadıklarını ifade etmiştir. Uzunçarşılı Hüseyin Hüsâmeddin'in bu hatayı yapmasının nedeni olarak kitâbede "طول-حمدى-إياه" kelimelerinin sıkışık olmasına bağlamaktadır. Hüseyin Hüsâmeddin bu kelimeleri "وأمير اناطولى أحمد" şeklinde okumuştur.⁴³ Konu ile ilgili *İslâm Ansiklopedisi*'nde "Amasya Dârüşşifâsı" adı ile makale kaleme alan Gönül Cantay da Hüseyin Hüsâmeddin gibi Bimârhânenin Anber b. Abdullah ve Anadolu Emîri Ahmed Bey tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir.⁴⁴

Oldukça metin bir yapı olarak Bîmarhâne'yi tasvir eden Hüseyin Hüsâmeddin Bîmarhânenin kendi döneminde Tımarhane olarak anıldığını belirtmektedir. Mezkûr müellif yapının Kuyûd-ı atıkada umûmen "Dârü's-şifâ-i el-merhûm Alâ'eddîn" ve sicillât-ı atıka-imahkûkede "Dârü's-şifâ-i el-merhûm Alâ'eddîn Alî" ve "Dârü's-şifâ-i el-merhûm Pervâne Bey" ve "Dârü's-şifâ-i Pervâne" şeklinde kayıtlı olduğunu ifade etmektedir. Alâeddin Ali Pervâne, Anber b. Abdullah'ın ölümünden sonra Bîmarhânenin vakfiyesini tanzim etmiştir.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 101.

⁴² Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/131.

⁴³ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 102.

⁴⁴ Gönül Cantay, "Amasya Dârüşşifâsı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/5.

Bu nedenle bîmarhâne onun adına nisbetle Dârü'ş-şifâ-i el-merhûm Alâeddîn olarak anılmaktadır.⁴⁵

Recep Mahallesi'ndeki Çeşme Kitâbesi

İsmail Hakkı Uzunçarşılı çeşmenin bulunduğu yeri Halîfet Gazi mezarlığına yakın bir yer olarak tarif etmektedir. Kitâbesi Eratna Beyliği'nin Amasya'da hüküm sürdüğüne işaret etmesi bakımından mühimdir. Dört satırdan oluşan kitâbede şunlar yazmaktadır.⁴⁶

1. عمرو بنا هذه العين المباركة في أيام الدولة

2. الا مير الكبير الحاج شاد كلدى پاشا دام دولته

3. العبد الضعيف محمد بن عماد بن محمد القاضي

4. باماسيه احسن الله اليم في شهور سنة تسع و سبعين و سبعمائه

1. Amera ve benâ hâzihî'l-ayne'l-mübâreke fî eyyâmî'ddevleti
2. el-Emîru'l-kebîru el-Hâc Şâd Geldi Paşa dâme devletuhû
3. el-abdu'd-da'îf Mehmed b. İmâd b. Mehmed el-Kâdî
4. bi-Amasya Ahsenellahu ileyhim fî şühûri sene tis'in ve seb'îne ve seb'î mie.⁴⁷

Kitâbede verilen bilgilere göre çeşme Emir Eratna'nın valilerinden olan ancak bu tarihlerde Amasya ve çevresini kendi namına yönetmeye çalışan Hacı Şadgeldi Paşa'nın zamanında Amasya kadılığında bulunan Mehmed b. İmâd b. Mehmed el-Kâdî tarafından (h. 779/m.1377-1378) tarihinde yaptırılmıştır.⁴⁸

Şadgeldi Türbesi

Halîfet Gazi mezarlığında bulunan türbede bir dönem şehrin emîri olan Hacı Şadgeldi ile birlikte sekiz kişinin daha kabri bulunmaktadır. Kabirlerin hemen tamamı mermer sandukalu olup üzerlerinde kitâbeler bulunmaktadır. Kitâbeler Uzunçarşılı tarafından okunarak kayıt altına alınmıştır.⁴⁹

⁴⁵ Yasar, *Amasya Tarihi*, I/131-132.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 102-103.

⁴⁷ Özel, "İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kitâbeler Adlı Eserindeki 'Amasya Kitâbeleri' Bölümünün Çevirisi -I-", 205.

⁴⁸ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 103.

⁴⁹ Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler*, 106.

Şadgeldi Paşa'nın sandukasının sağ tarafında şöyle yazmaktadır:

هذه تربة الامير المرحوم المغفور السعيد الشهيد المقتول

“Hâzihî türbetü'l-emîr el-merhûm el-mağfûr es-saîd eşşehîdü'l-maktûl”

Sol tarafında ise:

زين الحاج شاد كلدى پاشا

“Zeynü'l-Hâc Şâdgeldi Paşa.....” Yazmaktadır.

Sandukanın ayak taşında:

سنه ثلاث وثمانين و سبعمائه

“Sene selâsin ve semânîn ve seb'î mie” yazılıdır. (h.783/m.1381-1382)⁵⁰

Hacı Şadgeldi Paşa (h.760-783/m.1359-1381) yılları arasında yaklaşık yirmi yıl boyunca Amasya'yı yönetmiştir. Doğma büyüme Amasyalı olan Şadgeldi Paşa el-Hac Nureddin Kutlu Şah'ın oğludur. Tuli Bey'in vefatı sonrası Amasya emîri olan Kutlu Şah Sivas, Tokat kimi zaman da Kayseri ve Konya'ya kadar uzanan sahada hüküm sürmüştür.⁵¹ Şadgeldi Paşa baba tarafından Selçuklularla akrabadır. Mezkûrun babaannesi Türkiye Selçuklu'nun son sultanı II. Gıyâseddin Mesud'un oğlu Taceddîn Altunbaş'ın kızıdır. Kutlu Şah'ın Hacı Şadgeldi haricinde Ahmed Şah ve Bedreddin Gazan Şah adında iki oğlu daha vardı. Kardeşi Şerefeddîn Togan Şah Amasya sınırındaki Turhal'ın emîrliğini yapıyordu.⁵² Kutlu Şah Karamanoğulları ile mücadele ettiği sırada Ahmed Şah'ı Sivas'a yanına çağırmış Hacı Şadgeldi'yi de Amasya emîri olarak atamıştı. Bedreddin Gazan Şah ise Kayseri emîri olmuştu. Kutlu Şah'ın nüfuz alanını genişletmesinden rahatsız olan Karamanoğulları onu ve oğlu Ahmed Şah'ı mağlup ederek öldürdüler. Kayseri emîri Bedreddin Gazan Şah da babasının akıbetine uğramamak için Kayseri'yi terk ederek Kudüs'e kaçtı. Amasya emîri Hacı Şadgeldi ise Amasya'nın eski emiri Halfetzâde Şecaaddin

⁵⁰ Özel, “İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kitabeler Adlı Eserindeki 'Amasya Kitabeleri' Bölümünün Çevirisi -I”, 208.

⁵¹ Mehterhan Furkani, “Siyasî ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa ve Ed-Dürerü'l-mensûretü Fi'l-Furû' Adlı Eserin Kendisine Nispeti” (Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu 21-23 Nisan 2017, Amasya, 2017), 389.

⁵² Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Samsun: Uğur Ofset, 2022), III/407.

Süleyman'ın oğlu Alâeddin Ali Bey tarafından tazyike uğratılmış bu nedenle o da Turhal'daki amcası Şerefeddîn Togan Şah'ın yanına gitmiştir.⁵³ Bir süre Turhal'da oyalanan Şadgeldi Paşa kuvvetini topladıktan sonra Alâeddin Ali Bey üzerine yürüyerek Amasya'yı ele geçirdi. Öte yandan bağlı olduğu Eretna Beyliği'nin nüfuz ve iktidarında zayıflama olduğunu görünce Amasya'da müstakil hareket etmeye başladı. Ancak Amasya toprakları onun için yeterli miktarda hâkimiyet alanına sahip değildi. Bu nedenle sınırlarını genişletmek maksadıyla öncelikle komşu yakın vilâyetler üzerine yürüdü. Kısa süre içinde Osmancık Kalesi'ni, İskilip ve Sinop'u kendi idaresi altına almayı başardı. Onun bu denli hızlı hareket edip sınırlarını genişletmesi devrin Eretna hükümdarı Ali Bey'in öfkelenmesine neden oldu. Bu nedenle Hacı Şadgeldi'yi tenkil ve tedip etmek maksadıyla harekete geçti. Lakin Artukâbâd'da⁵⁴ vebaya yakalanan Ali Bey bu rahatsızlıktan kurtulamayarak orada vefat etmiş ardından cenazesi Tokat'a götürülmüştür. Alâeddin Ali Bey'in ölümünün ardından küçük yaştaki oğlu Mehmed Eretna hükümdarı olmuştur. Mehmed'in küçük yaşta olması nedeniyle yönetimi devralan Kadı Burhâneddin Ahmed bir süre sonra kendi adıyla anılacak devletini kurmuştur. Böylelikle Alâeddin Ali Bey'in Hacı Şadgeldi'ye karşı sürdürdüğü mücadeleyi Kadı Burhâneddin Ahmed devralmış oldu. Bu mücadeleler neticesinde Hacı Şadgeldi Tokat'ta öldürülmüştür.⁵⁵ h.783/m.1381 yılında Amasya'da Halîfet Gazi Mezarlığı'na defnedildi. Türbesi hala mevcut olup üzerinde ismi ve vefat tarihi de yazılı olarak bulunmaktadır.⁵⁶ Şadgeldi Paşa şehit edildikten hemen sonra ikinci oğlu Ahmet Paşa Amasya emiri oldu. Uzun bir müddet devam eden Şadgeldi Paşa ve sülalesinin Amasya emirliği h.805/m.1403 yılında son buldu.⁵⁷

⁵³ Yasar, *Amasya Tarihi*, III/412-413.

⁵⁴ Tokat'ın Artova ilçesi.

⁵⁵ Mesut Çıtak, "Tarihi Geçmiş ve Savunma Yapısıyla Tokat Kalesi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2023), 499-500.

⁵⁶ Yasar, *Amasya Tarihi*, II/140-141.

⁵⁷ Furkani, "Siyasî ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa", 392.

SONUÇ

Anadolu Türk tarihini derinlemesine anlamak için mimari yapıların kitâbeleri, adeta zamanın sessiz tanıkları olarak büyük bir öneme sahiptir. Medrese, türbe, han ve hamam gibi bu yapıların duvarlarındaki yazılı belgeler, 11. ve 14. yüzyıl arasındaki dönemin siyasî, sosyal, kültürel ve sanatsal dokusunu yansıtan nadide kaynaklardır. Bu döneme ait yazılı eserlerin sınırlı olması sebebiyle, kitâbelerin sunduğu bilgiler, tarihçiler ve araştırmacılar için büyük bir hazine niteliği taşımaktadır. Ancak geçen zaman ve insan müdahalesi sonucunda birçoğu kaybolmuş olan bu kitâbelerin kayıt altına alınması, Anadolu Türk tarihini anlamak için kritik bir adımdır. Bu bağlamda, Abdizâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar'ın "Amasya Tarihi" ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitâbeler" gibi eserleri, bu önemli yapıtların birçoğunu koruma altına almış ve derinlemesine incelemişlerdir. Özellikle İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Abdizâde Hüseyin Hüsameddîn'in önceki çalışmalarından yararlanarak Amasya'daki tarihi yapıların kitâbelerini titizlikle okumuş ve çözümlenmiştir. Bu çalışmalar, sadece yapıların fiziksel özelliklerini değil, aynı zamanda yapıtların inşa edildiği dönemin sosyal ve kültürel dokusunu da ortaya koymak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Sonuç olarak, Anadolu Türk tarihinin aydınlatılmasında kitâbelerin sağladığı bilgilerin derinlemesine araştırılması, geçmişin izlerini günümüze taşımak ve kültürel mirası korumak açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmalar, tarihî yapıtların ve Anadolu'nun zengin kültürel geçmişinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- BOA, Osmanlı Arşivi, Cevdet Maarif Defterleri [C.MF], No.143, Gömlek No. 7109.
- Cantay, Gönül. “Amasya Dârüşşifâsi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çıtak, Mesut. “Tarihi Geçmişi ve Savunma Yapısıyla Tokat Kalesi”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2023), 484-503.
- Danişmendname*. çev. Necati Demir. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2020.
- Durukan, Aynur. “Hilfet Gazi Medresesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Emecen, Feridun - Şahin, İlhan. “Amasya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/1-4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Furkani, Mehterhan. “Siyasî ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa ve Ed-Dürerü’l-mensûretü Fi’l-Furû’ Adlı Eserin Kendisine Nispeti”. 389-397. Amasya, 2017.
- İbn Bibi. *El-Evâmîrü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Kayaoğlu, İsmet. “Turumtay Vakfiyesi”. *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 91-112.
- Öngül, Ali. *Anadolu Selçukluları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Önkal, Hakkı. “Selçuklular Devri Amasya Türbeleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 185-240.
- Özel, Recep Orhan. “İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Kitabeler Adlı Eserindeki ‘Amasya Kitabeleri’ Bölümünün Çevirisi -I’”. *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları II*. ed. Hasan Yerkazan. 189-220. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*. İstanbul: Milli Matbaa, 1927.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. I-II-III Cilt. Samsun: Uğur Ofset, 2022.
- Yinanç, Refet. “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi* 12 (1982), 5-22.

EKLER

Ek 1. Halifet Gazi Türbesi. (16/05/2024)

Ek 2. Halifet Gazi Türbesinin içinde yer alan Roma dönemine ait lahit.⁵⁸ (16/05/2024)

⁵⁸ Mermer sandukanın köşeleri koçbaşları ile bağlı taçlara dayanan eroslar ve kanatlı medusalarla süslüdür. Üzerinde kıvrımları belirgin bir elbise giymiş uyuyan bir kadın tasviri bulunmaktadır. Sandukanın köşelerinde ise birer akroter dikkat çekmektedir. Bu özelliklerinden dolayı, sandukanın Roma dönemine ait bir kadın lahdi olduğu anlaşılmaktadır. (Durukan, “Hilfet Gazi Medresesi”, 18/31.)

Ek 3. Şadgeldi Paşa Türbesi ve mermer sandukalar. (16/05/2024)

Ek 4. Burmalı Minare. (16/05/2024)

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA AVCILIK VE AMASYA *

Mahmut DEMİR**

Öz

Av ve avcılık Türk kültürünün önemli bir unsurudur ve pek çok hükümdarın yaşamında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Nitekim hükümdarların ve maiyetlerinin gerçekleştirdiği av organizasyonları sportif bir faaliyet olmanın yanında savaş provası özelliği de taşımaktaydı. Türkiye Selçukluları'nda da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi av ve avcılık yaygın bir faaliyetti. Av kavramı Selçuklu yazınında *Şikâr* ve *Sayd* kelimeleri ile karşılanmaktadır. Devlet teşkilatında mühim bir yeri olan Av Emîri de *Emîr-i Şikâr* ya da *Emîrû's-Sayd* olarak anılmaktadır. Türkiye Selçuklu sultanları I. Alâeddîn Keykubâd ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarlarında av etkinlikleri oldukça önem kazanmış ve Antalya, Alâiyye, Kayseri, Beyşehir ve Tokat gibi yerler avlak olarak belirlenmiştir. Buralarda büyük av merasimleri gerçekleştirilmiştir. Türkiye Selçukluları'ndaki av kültürünün etkisiyle avlaklarda çok sayıda av köşkü inşa ettirilmiş ve sultanlar tarafından özellikle av mevsimlerinde kullanılmışlardır. Gerek tarihi gerekse de coğrafyası sayesinde Anadolu'nun güzide şehirlerinden birisi olan Amasya da Türkiye Selçukluları'nın av alanlarından birisi olmalıdır. Zira şehrin sahip olduğu zengin flora ve fauna, av merasimleri ve faaliyetleri için oldukça uygundur. Şehir konumu ve doğal zenginlikleri sebebiyle Türkiye Selçuklu arazilerinin kuzey kesiminde önemli bir avcılık sahası teşkil etmiş olmalıdır. Bunun bir delillerinden birisi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın av Emîri Hâcî Nureddîn Tuğrâk'ın Amasya'da bulunup imar faaliyetleri yürütmesidir. Aynı şekilde halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Av Emîri Ferrûh Amasya'da bulunmuş, faaliyetler yürütmüş ve burada

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr., Akdeniz Üniversitesi Phaselis Araştırma İstasyonu, mahmutdemir7@gmail.com.
<https://orcid.org/0000-0002-1895-4086>.

defnedilmiştir. Türkiye Selçukluları'nın iki av emîrinin Amasya'da bulunması şehrin siyasi önemi yanında avlak olarak da önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Zira başka bir Selçuklu şehrinde iki ayrı av emîrinin faaliyetlerine rastlanmamaktadır. Çalışmamız kapsamında Türkiye Selçukluları'nda Av ve Avcılık ele alındıktan sonra Amasya'nın avcılık merkezi konumu değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Amasya, Türkiye Selçukluları, Avcılık, Emîr Nureddin Tuğrak, Emîr Ferrûh.

Hunting and Amasya in the Seljuqs of Türkiye

Abstract

Hunting and the hunt are an important part of Turkish culture and occupied a privileged place in the lives of many rulers. In fact, the hunting events organised by the rulers and their entourage were not only sporting activities but also war rehearsals. As in other Turkish states, hunting was a common activity in the Seljuqs of Türkiye. In Seljuq literature, the concept of hunting is referred to by the words *Şikâr* and *Sayd*. The hunting amir, who had an important place in the state organisation, was also known as *Amir al-Şikâr* or *Amir al-Sayd*. During the reigns of the Seljuqs of Türkiye Sultans Alâ al-Din Kayqubad I and Gıyath al-Din Kaykhusraw II, hunting activities became very important and places such as Antalya, Alâiyye, Kayseri, Beyşehir and Tokat were designated as hunting grounds. Great hunting ceremonies were held in these places. Due to the hunting culture of the Seljuq Turks, many hunting lodges were built in the hunting grounds and used by the Sultans especially during the hunting season. Amasya, one of the most important cities in Anatolia due to its history and geography, must have been one of the hunting grounds of the Seljuq Turks. The rich flora and fauna of the city is suitable for hunting ceremonies and activities. Due to its location and natural riches, the city must have been an important hunting ground in the northern part of the Seljuq lands of Türkiye. One of the proofs of this is the presence of Sultan Alâ al-Din Kayqubad I 's hunting amir, Hâjî Nur al-Din Tuğhrâq, in

Amasya, where he carried out construction work. Similarly, Ferrûh, the hunting amir of his successor Gıyath al-Din Kaykhusraw II, was present and active in Amasya and was buried here. The presence of two hunting amirs of the Seljuq Turks in Amasya shows that, in addition to its political importance, the city had an important position as a hunting ground. Indeed, the activities of two separate hunting amirs are not found in any other Seljuq city. In our study, we will discuss hunting and the Seljuqs in Türkiye and then evaluate Amasya's position as a hunting centre.

Keywords: Amasya, Seljuqs of Türkiye, Hunting, Amir Nur al-Din Tughrâq, Amir Ferruh.

GİRİŞ

Çok köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Amasya, antik dönemden günümüze yerleşim görmüş önemli bir şehirdir. Tarihi boyunca pek çok uygarlığın hâkimiyeti altına girmiş, 1071 Malazgirt Savaşı sonrasındaki süreçte Türklerin eline geçmiş ve bir Müslüman-Türk şehri haline getirilmiştir. Sırasıyla Danişmendliler, Türkiye Selçukluları, Eretna Beyliği ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Amasya, ticari ve askeri yönden de mühim bir kültür merkezidir. Çevresindeki yerleşim yerleri ile birlikte sahip olduğu zengin bitki ve hayvan varlığı sebebiyle de önemli bir av bölgesidir. Osmanlılar zamanında şehrin avlak özelliği ve av hayvanı yetiştiriciliği bakımından konumu oldukça belirgin olsa da, Türkiye Selçukluları döneminde bu durum çok net değildir. Zira Selçuklu yazılı kaynaklarında Amasya'nın bir av ve avcılık merkezi olarak kaydedilmediği görülmektedir. Ancak şehrin özellikleri Amasya'nın Türkiye Selçukluları zamanında da önemli bir av merkezi olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte şehrin bu dönemdeki av ve avcılık için mühim bir merkez olduğu gerçeğini Amasya'da imar faaliyetleri yürütmüş bazı Türkiye Selçuklu emîrlerinin inşa kitabeleri ortaya koymaktadır. Çalışmamızda Türkiye Selçukluları zamanında gerçekleştirilen avcılık faaliyetlerinin ayrıntıları ele alınmış ve av sahaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Amasya'nın da Türkiye Selçukluları'nın avlakları arasında

olduğuna işaret eden veriler ve epigrafik deliller değerlendirilmiştir.

Türkiye Selçukluları'nda Av ve Avcılık

Avcılık insanlık tarihinin en eski uğraşlarından birisidir. İlk insanların beslenmek ve giyinmek gibi temel ihtiyaçlarından doğan bir aktivite olsa da, zamanla eğence ve spor faaliyeti haline gelmiştir. Avcılığa dair ilk görseller Paleolitik Çağ (MÖ 600.000-MÖ 10.000) mağara resimlerine kadar uzanmaktadır. Buralarda çeşitli av sahneleri resmedilmektedir. İnsanların ilk yerleşim yerlerinden olan Paleolitik Çağ mağaralarında bulunan ilkel taş ve kemik heykelciklerde yaban atı, yaban öküzü ve geyik gibi avla ilgili hayvanlar tasvir edilmektedirler. Gerek resimler gerekse de ilk heykelcikler, avcılığın insanların en eski uğraşlarından birisi olduğunun delilidir¹. Orta Asya'da yaşayan eski Türkler nezdinde de av ve avcılığın çok önemli bir yeri vardır. Zira avcılık, bozkır kültürünün ve ekonomisinin vazgeçilmez parçasıdır. Türk hükümdarları geniş arazilerde av merasimleri gerçeleştirerek, bütün askerleri ile birlikte bu merasimlere katılmaktaydılar. Bu nedenle eski Türklerde av merasimleri büyük ölçekli savaş provası özelliği taşıymaktaydı. Bu etkinlikler sırasında tıpkı savaşlarda olduğu gibi kuvvetler sağ ve sol kol ile merkez olmak üzere gruplara ayrılıyor, sarma ve çevreleme manevraları gerçeleştiriyorlardı. Ayrıca savaşa gittikleri zaman askerler, sürgün avları düzenleyerek hem savaş provası yapmakta hem de ordu için yiyecek temin etmekteydiler. Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra batıya göç eden Oğuz boyları zengin av kültürlerini gittikleri yerlere de götürmüşlerdir. Av ve avcılık Türk hükümdarlarında olduğu gibi Oğuz boy liderlerinin de hayatlarının önemli bir parçasıydı. Oğuzlarda bu av parti ve eğlencelerini düzenlemekle görevli müstakil bir yetkili olarak Avcibaşılar da bulunmaktaydı. Eski Türkler av için şahin, doğan, tavşancıl (kartal), sungur, çakır ve atmaca gibi kuşları kullanıyorlardı. Hatta bu avcı kuşlar Eski Türklerin ongunu yani totemleri idi.

¹ Sargon Erdem, "Av". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt IV, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 100.

Bunlara örnek olarak Oğuzların Kayı boyunun ongunu Doğan, Kınık boyunun ongunu ise Çakır'dır. Avcı kuşların isimleri Türk büyüklerinde yaygın bir şekilde isim olarak da kullanılmıştır. Türklerin İslamiyet'e geçişi ile birlikte de av ve avcılık kültürü bir spor ve eğlence faaliyeti olarak varlığını sürdürmüştür².

Bozkır kavimlerinde olduğu gibi Eski Türklerde de varolan köklü bir avcılık geleneği, toplumun üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahipti. Bu nedenle Türkler arasında avcılıkla ilgili dini inanç ve kültler oluşmuştur. Altay kavimleri ava çıkmadan önce ibadet edip, avın verimli geçmesi için gerekli bazı ritüeller gerçekleştirmekteydiler. Özellikle avcı kuşlarla ilgili kült ve ritüeller Türkler arasında yaygınlaşmıştır. Zaman içerisinde avcılık Türkler için milli bir gelenek haline almıştır. XI. Yüzyıldan itibaren ise yalnızca kişilerin bireysel olarak hüner gösterdikleri bir saha olarak kalmamış, hükümdarın halk ve ordusuyla birlikte gerçekleştirdiği askeri manevra nitelikli milli bir spor faaliyetine dönüşmüştür³. Kaşgarlı Mahmud'tan öğrenildiğine göre Türk hükümdarları tüm maiyetleri ile birlikte büyük av merasimlerine katılmaktaydılar. Hükümdarın adamları etrafa dağılarak av hayvanlarını hükümdara doğru kovalamakta ve hayvanların bizzat onun tarafından avlanmasını sağlamaktaydılar. Türklerde av merasimleri Selçuklular öncesi dönemde dini özelliğini yitirmişse de av kültürü sonraki Türk devletlerine büyük oranda aktarılmıştır⁴. Osman Turan'a göre de İslamiyet öncesi av kültürü, Selçuklular zamanına dini özelliğini yitirerek intikal etmiştir. Nitekim Selçuklu sultanlarının av sürecini bir çeşit merasim haline getirmeleri, avcılığa askeri spor ve manevra mahiyeti kazandırmaları, ayrıca av merasimi

² Faruk Sümer, "Türklerde Avcılık". *Resimli Tarih Mecmuası* IV/42 (1953), 2404-2405; Ahmet Karasu, *Ortaçağ'da Türkler'de Yırtıcı Kuşlarla Avcılık*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, 9-10.

³ Abdülkerim Özyayın, "Av-İslam Tarihi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt IV. İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 102. Türklerin av ile ilgili ritüellerinin ve av faaliyetlerinin Türk kültürüne olan etkileri hakkında ayrıca bk. Ahmet Caferoğlu, "Türklerde Av Kültü ve Müessesesi". *VII. Türk Tarih Kongresi Cilt I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970, 170-171.

⁴ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958, 29.

sonrasında eğlence ve ziyafet meclisleri düzenlemeleri bu durumdan ileri gelmekteydi⁵. Bununla birlikte İslamiyete geçişle Türkler arasında av ve av eti gibi hususlarda İslamiyet'in getirdiği emir ve yasaklar geçerli olmuştur. Ancak bu konuda da mezhepler arasında farklı görüşler ve tartışmalı konular bulunmaktadır⁶.

Türkiye Selçukluları'nda da av sırasında hayvanlara yırtıcı kuşları saldırtma, pusu kurma ve süreklilik avı gibi yöntemler yaygın olarak kullanılmaktaydı. Sultanların av etkinliklerinden sorumlu olan görevliler, bâzı adı verilen eğitilmiş şahin vb. kuşlar vasıtasıyla avlanmaktaydılar⁷. Av etkinlikleri sırasında bakımı ustalık gerektiren ve risk barındıran vahşi kediler de avda kullanılmak üzere beslenmekteydiler. Av emri ve beraberindeki görevliler av için kullanılan tüm hayvanların bakım ve eğitimlerinden de sorumluydular⁸. Selçuklu Anadolu'sunda avcılar tarafından avı balçığa çekme, avcı kuşlara çingirak takma, yırtıcı kuşlara komut vermek için davul ve tokmak kullanma, ısıklık çalarak hayvanları şaşırtma, çalı çırpı içinde kamuflej ve avlanacak kuşlara ölü kuş ile tuzak kurma gibi yöntemler uygulandığı bilinmektedir. Ayrıca avlanırken ağ, çomak, eldiven, iğne, ip, kafes, kemend, kılıç, ok sadağı, ok, yay, olta ve zil gibi silah ve aletler kullanıldığı tespit edilmiştir⁹.

Konar-göçer yaşam tarzı ve kültürünün bir devamı olarak, Selçuklularda da av merasimleri ve eğlenceleri büyük bir öneme sahipti. Av merasimlerinin ve eğlencelerinin düzenlenmesi için tayin edilmiş özel bir emir ve onun kadrosu dahi bulunmaktaydı. Selçuklu sultanları devlet işlerinden arta kalan vakitlerinin bir kısmını askeri manevralar, spor müsabakaları, cirid, satranç ve avlanma ile geçirmektedirler. Av merasimleri de, av sırasında elde edilen hayvan etlerinin

⁵ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 30; Özyayın, "Av-İslam Tarihi", 103.

⁶ Ahmet Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022, 9.

⁷ Scott Redford, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*. Çev. Serdar Alper. İstanbul: Eren Yayınları, 2008, 110.

⁸ Redford, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*, 114.

⁹ Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 71-79.

pişirildiği büyük ziyafetlerle, içkili ve müzikli eğlencelerle tamamlanmaktaydı. Selçuklu saray mutfağında ve sultan sofralarında av etinin çok önemli bir yeri olduğu da bilinmektedir. Saraylarda av etine yönelik olan rağbet, bu iş ile özel olarak ilgilenen ve saraya av eti satan avcılarının artmasına vesile olmuştur¹⁰. Zira av eti Selçuklu Anadolu'sunda yalnızca sultanların değil tüm Selçuklu elitlerinin sofralarında aranan besinlerdendi¹¹. Av merasimleri sonrasında düzenlenen en önemli eğlence de bizzat hükümdarın liderliğinde gerçekleştirilen ziyafetlerdir. Bu ziyafetlere toy, büyük toy ve hân-ı yağma gibi isimler verilmektedir. Türklerin bu köklü geleneği Selçuklu sultanları tarafından da sürdürülmüştür. Zira bu ziyafetler Türk Devlet Geleneği'nin önemli bir parçasıydı ve aynı zamanda iktidar alameti durumundaydı¹².

Selçuklu tarihinde avlanmayı seven bazı sultanların ismi kayıtlara geçmiştir. Devletin kurucuları Tuğrul ve Çağrı beylerin, ayrıca Sultan Alparslan'ın fırsat buldukça avlandıkları tarihi kayıtlardan açıkça öğrenilmektedir¹³. Ravendî'ye göre avlanmak helal olan bir uğraştı ve hükümdarlara etrafı görme imkânı sağlıyordu. Selefleri gibi Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh da avlanmayı çok seven bir

¹⁰ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 28. Selçuklular zamanında ülkenin çeşitli bölgelerine yapılmış olan av köşkleri, sultanlar ve devlet erkânı için önemli eğlence alanları arasındaydı. Bu konu için ayrıca bk. Mehmet Ersan, "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXI/1 (2006), 74-75.

¹¹ Redford, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*, 115. Türkiye Selçuklu sultanlarının ve devlet erkânının sofralarında av etinin önemini açıkça ortaya koyan bir bilgiye İbn Bîbî'de rastlanmaktadır. Buradaki kayda göre I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubâd devirlerinin önde gelen emirlerinden olan Melikü'l-Umerâ Seyfeddîn Ayâbâ'nın sofrasına keklik getirilememiş, emir bunu görünce derhal sofrasından sorumlu olan hânsâlâr'ı getirtmiş ve ona çok ağır hakaretlerde bulunmuştur. Hânsâlâr'ın sert kıştan ötürü avcılarının keklik avına çıkamaması nedeniyle keklik bulunmadığı gerekçesini dinlemeyerek onu tehdit etmiş ve derhal keklik bulunup getirilmesini emretmiştir. Bir daha da hangi gerekçe ile olursa olsun sofrasından keklik etini eksik etmemelerini tembihlemiştir (Nâsirüddîn Hüseyin bin Muhammed bin Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî İbn Bibî, *El-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye*. Cilt I. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, 222. Ayrıca bk. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikârlar". *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 330.

¹² Hacıgökmen, "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikârlar", 330.

¹³ Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 11.

hükümdardı. Kendisi Irak, Horasan, Maverâünnehr, Arabistan ve İsfahan'ın bol av hayvanı bulunan sahalarında avlanmaktaydı. Hatta onun ava olan merakı münasebetiyle Ebû Tâhir Hatunî'nin sultana nispetle bir *Şikâr-nâme* kaleme aldığı da Ravendî'den öğrenilenler arasındadır¹⁴. Ayrıca Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın avladığı her av hayvanı için fakirlere bir mağrip altını bağışladığı rivayet edilmektedir. Ava çok düşkün olan Sultan Melikşah'ın vefatı da yediği av etinden zehirlenmesi sonucu gerçekleşmiştir¹⁵.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de avlanmayı çok sevdiği ve fırsat buldukça ava çıktığı bilinmektedir¹⁶. Onun halefleri olan I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubâd da çocukluklarından itibaren avcılıkla ilgilenmişlerdir¹⁷. Türkiye Selçuklu sultanları arasında avcı kişiliği ile ön plana çıkan en önemli şahsiyet Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'tır. Onun devlet erkânı ile birlikte sık sık avlandığı malumdur. Ayrıca Selçuklu Anadolu'sundaki pek çok yer onun zamanında avlak haline getirilmiş ve buralara çok sayıda av köşkü inşa ettirilmiştir¹⁸. Av eti sultanların sofrasından eksik olmadığı gibi Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü de çok düşkün olduğu av etinden zehirlenmesi neticesinde meydana gelmiştir¹⁹. Sultan, Keykubâdiyye ve

¹⁴ Muhammed bin Ali Bin Süleyman er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* I. Çev. Ahmet Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 128; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 29. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ve ardıllarının av merakı ve av faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Av". *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 139-142.

¹⁵ Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 11-12.

¹⁶ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* I, 128. Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev 1207 yılında Antalya'yı fethettikten sonra şehrin etrafındaki orman ve arazileri devlet erkânı için avlak olarak belirlemiştir. Bu konu için bk. İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye fî'l-Umuri'l-Ala'îye*, Cilt I, 121; Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 58.

¹⁷ Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 58-59.

¹⁸ Hacıgökmen, "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikârlar", 331; Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 59-61.

¹⁹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye fî'l-Umuri'l-Ala'îye*, Cilt I, 455-458; İbn Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*. Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara: Uzluk Matbaası, 1952, 187-188; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971, 388-389. Ava ve av etine oldukça düşkün olduğu bilinen Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın da yediği bir av eti neticesinde rahatsızlanarak ateşli humma hastalığına tutulduğu ve 19

Kubâdâbâd saraylarında bulunduğu zamanlarda avlanmaya çıkmaktaydı. 1221 yılında fethettiği Alâiyye’de de kale dışında birçok av köşkü yaptırmıştı²⁰. Bu av köşklerinde ve çeşitli saraylarda kullanılan çiniler, içerdikleri av sahneleri nedeniyle Türkiye Selçuklu sultanlarının av alışkanlıkları ve av kültürleri hakkındaki en kıymetli kaynaklar arasındadırlar. Bunlar içinde bir av sarayı olarak yaptırılmış olan Kubâdâbâd Sarayı çinilerinin ayrı bir yeri vardır. Bu çinilerde çeşitli atlı avcı, av köpekleri, birtakım mitolojik yaratıklar ve çeşitli av hayvanları resmedilmektedir²¹.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de selefi I. Alâeddîn Keykubâd gibi ava düşkün bir hükümdardı. Kendisi Selçuklu topraklarındaki av sahalarında avlanıyor, bazı av hayvanlarını ve yabani hayvanları kafes içerisinde beraberinde gezdiriyordu. Hatta onun beslediği bir hayvanın ısırığı ile vefat ettiği rivayet edilmektedir²². Selçuklu sultanlarının avcılık faaliyetleri II. Gıyâseddîn Keyhüsrev sonrası dönemde de devlet için sahip olduğu önem sebebiyle sürdürülmüştür. Türkiye Selçuklu sultanlarının Anadolu’da çok sayıda avlağı bulunmaktadır. Bunlar arasında Aksaray’daki Ekücek Dağı, Alâiyye, Ankara, Antalya, Kubâdâbâd, Konya ve Sivas gibi merkezler vardır²³. Bu merkezlerde baykuş, bildircin, çaylak, dudu, güvercin, karga, kaz, keklik, kırlangıç, kumru, ördek, tavuskuşu ve turna gibi çok sayıda kuş, ayrıca aslan, ayı, balık, dağ keçisi, ceylan, çakal, geyik, tavşan, kurt, yaban domuzu, yaban eşeği gibi çok sayıda hayvan avlanmaktaydı²⁴.

Kasım 1092 tarihinde vefat ettiği rivayet edilmektedir. Bk. Abdülkerim Özaydın, “Melikşah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt XXIX, Ankara: TDV Yayınları, 2004, 57; Özaydın, “Av-İslam Tarihi”, 103.

²⁰ Merçil, “Selçuklularda Av”, 144. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Alâiyye’nin farklı yerlerinde inşa ettirdiği av köşkleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Redford, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*, 51-55.

²¹ Redford, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*, 110-111.

²² Merçil, “Selçuklularda Av”, 144.

²³ Salman, *Selçuklu Anadolu’sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 16-19.

²⁴ Salman, *Selçuklu Anadolu’sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 19-37.

Türkiye Selçuklularında Av Emîrliği

Türkiye Selçuklularında sultanların av merasimlerinden sorumlu olan görevlilerin başı “Emîr-i Şikâr (امير شكار)” veya “Emîrû’s-Sayd (امير الصيد)” olarak anılmaktaydı. Av emîrleri sultanın av etkinlikleri için gerekli hazırlıkları yapmakla ve av sırasında ona nezaret eden görevli kişileri idare etmekle görevliyidiler²⁵. Av emîrleri devlet teşkilatında da önemli bir konuma sahiptiler. Zira bu emîrler devlet içerisinde nüfuz ve itibar sahibi kumandanlar arasından seçilmekteydiler²⁶. Bir Selçuklu emîrinin av emîrliğine tayin menşûru da günümüze ulaşmıştır. Tarihsiz olup Selçuklu Emîri Celâleddîn Hasbeg’in tüm selçuklu ülkesinin av emîrliğine (امير شكارى ممالك محروس) getirilmesi ile ilgili olan bu menşûr, av emîrlerinin nitelikleri ve görevleri hakkında bazı önemli bilgiler içermektedir²⁷. Menşûrdan emîr-i şikârın, sultanın av merasimleri için yetenekli bazdârlar yani kuşçular temin etmek, cesur ve yetenekli avcılar bulmak, sürek avı sırasında hayvanları halka haline getirmek, eğitilmiş şahinler avlanacak kuşların üzerine salındığında dikkatli olmak, avcılarının pusu için en uygun yerlere yerleştirilmesini sağlamak gibi görevleri olduğu anlaşılmaktadır²⁸. Hasan Enverî’ye göre emîr-i şikâr mansıbı muhtemelen Selçuklular zamanında “Mîr-i Şikâr (امير شكار)” olarak ortaya çıkmış ve yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukliler, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 82; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 506; Merçil, “Selçuklularda Av”, 144; Salman, *Selçuklu Anadolu’sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 67-68.

²⁶ Özeydın, “Av-İslam Tarihi”, 103.

²⁷ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 39-41; Özeydın, “Av-İslam Tarihi”, 103. Söz konusu menşûrda Av Emîri’nin görevlerini açıkça ortaya koyan kısım şöyledir: “Bu ferman-ı hümayûnun takririni ona ulaştırdık. Ta ki bu yetenekli ve yiğit kişi önemli alet edevâtlarını toplayarak ayağa kalksın. Ve yetenekli avcılar hizmette ve bağlılıkta görevli kılsın. Yetenekli avcıların kuşlarla ilgili hareketlerini bize haber versin. Dikkatli, tam bir ustalıkla bu işi kapsayan şartların ihtiyâtı lazım ve vaciptir. Sürek avında kuşları ve hayvanları kuşatma sırasında çevik ve marifetli avcılarını hizmetine alsın. Kuşlar için vâcib olan çabayı yerine getirsin. Av mevsiminde avcılarını pusuya yerleştirsin. O dakikalardan hiçbir dakika bu önemli işlere riayet edilmemezlik yapılmamasın. Divan-ı İstifâ’nın kalemine yazılmış olan maişet gereğince tasarruf edilsin” (Salman, *Selçuklu Anadolu’sunda Av ve Avcılık 1075-1318*, 101).

²⁸ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 27-28; Özeydın, “Av-İslam Tarihi”, 103.

Kavram Arapça *Emîr* kelimesi ile Farsça *Şikâr* kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilmiştir. Emîr-i şikâr hükümdarın av faaliyetleriyle ilgili tüm işlerden ve ekipten sorumluydu²⁹. Sultan ava çıktığı zaman emîr-i şikâr, emrindeki bazdâr ve sayyâd gibi görevliler ile birlikte ona eşlik etmekteydi. Emîr-i şikârlar maaşlarını ise istifa divanı kaleminden almaktaydılar³⁰.

Türkiye Selçuklu yazılı kaynaklarından çeşitli dönemlerde farklı hükümdarlara hizmet etmiş bazı av emîrlerinin ismi tespit edilmiştir. Bunların ilki ve en meşhuru ava çok düşkün olduğu bilinen Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a emîr-i şikâr olarak hizmet eden Emîr Sadeddîn Köpek'tir³¹. Bir diğer isim Sultan III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında görev yapan Emîr Kılavuzoğlu Seyfeddîn'dir³². Mahmûd Kerîmüddîn Aksârâyî'den öğrenildiğine göre bu dönemin diğer bir av emîri Garsüddîn'dir³³. Her Selçuklu sultanının av emîri veya emîrleri olduğu muhakkaksa da, yazılı kaynaklardan yalnızca burada saydığımız üç isim tespit edilebilmiştir. Bununla birlikte Selçuklu sultanlarına av emîrliği yaptıkları anlaşılan iki kişi daha vardır. Bunların ismi Amasya'da meydana getirdikleri binaların inşa kitabelerinden, yani epigrafik kaynaklardan öğrenilmektedir. Bunların ilki Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın av emîri Hâcî Nureddîn Tuğrâk, diğeri ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in av emîri olan Necmeddîn Ferruh'tur.

²⁹ Hasan Enverî, *İstîlâhât-ı Divânî Devre-i Gaznevî ve Selçukî*. Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî, 1355, 20-21.

³⁰ Muharrem Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021, 99.

³¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye fî'l-Umuri'l-Ala'îye*, Cilt I, 363; Özaydın, "Av-İslam Tarihi", 103; Mahmut Demir, *II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022, 379-380. Türkiye Selçuklu sultanlarının av emîrleri için ayrıca bk. Hacıgökmen, "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikârlar", 332-335; Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 68.

³² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye fî'l-Umuri'l-Ala'îye*, Cilt II, 185; Salman, *Selçuklu Anadolu'sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*, 68; Özaydın, "Av-İslam Tarihi", 103.

³³ Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 98.

Bir Av Merkezi Olarak Amasya

Antikçağ'da ismi Amaseia olan şehir, Yeşilirmak'ın açtığı iki tarafı kayalıklarla çevrili vadiye kurulmuştur. Kimler tarafından kurulduğu tam olarak tespit edilemese de tarihinin Hititlere kadar uzandığı bilinmektedir. Hellenistik dönemde Seleukosların eline geçen şehir, Roma ve Doğu Roma hâkimiyeti altında da bulunmuştur. MÖ VIII. Yüzyılda Müslüman Araplar tarafından fethedilerek kısa bir süreliğine onların hâkimiyeti altına girmiş, ancak Doğu Romalılar tarafından geri alınmıştır. Türkler tarafından fethedilene kadar da Doğu Romalıların elinde kalmıştır³⁴. Amasya'nın Türk hâkimiyetine girişi Malazgirt Savaşı sonrasında 1075 yılında Danişmendli İltekin Gazi tarafından fethi ile gerçekleşmiştir³⁵.

XI. Yüzyıl başlarında Danişmendlilerin elinde olan Amasya, Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192) iktidarında Türkiye Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir. Sultan II. Kılıçarslan, iktidarının son yıllarında ülkesini oğulları arasında paylaştırdığında ise Amasya Melik Nizâmeddîn Argunşâh'ın idaresine verilmiştir. Şehir Sultan II. Kılıçarslan'ın vefatından sonra kardeşlerini bertaraf ederek Türkiye Selçuklu arazilerini hâkimiyeti altına alan Rükneddîn II. Süleymanşâh'ın eline geçmiştir. Sonraki süreçte de Amasya Türkiye Selçukluları'nın yıkılışına kadar onların idareleri altında kalmış ve imar edilmiştir³⁶. Babaî Ayaklanması ve Moğol istilası gibi yıkıcı olaylardan da olumsuz etkilenen şehir, Türkiye Selçuklu idaresinin son yıllarında daha da önem kazanmış ve Anadolu'nun Moğol valileri tarafından yönetilmiştir³⁷.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'nun en önemli şehirlerinden birisi olan Amasya (اماسية), idari olarak Tokat ve Niksar ile birlikte Danişmend Vilâyeti'nin merkezi

³⁴ İlhan Şahin – Feridun Emecen, “Amasya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt III. İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 1.

³⁵ Tuncer Baykara, “Amasya Şehrinin İlk Türk (XI-XIII) Yüzyılları”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Haz. Semiha Nurdan – Muhammed Özler. Cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, 387.

³⁶ Albert Gabriel, “Amasya”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. Cilt I. Eskişehir: MEB Yayınları, 1978, 394.

³⁷ Şahin – Emecen, “Amasya”, 1.

olan Sivas'a bağılıydı³⁸. Canik bölgesinin ticari limanı olan Samsun'a yakınlığı ve yollar vasıtasıyla oraya bağılı oluşu sebebiyle önemli bir ticari merkez olduğı muhakkak olan Amasya, stratejik bir mevkidir. Dolayısıyla Türkiye Selçukluları zamanında ticari, idari, iktisadi ve askeri açıdan önemlidir. Amasya'nın Türkiye Selçukluları zamanındaki zenginliklerden birisi de sahip olduğı hayvan ve bitki varlığıdır. Bu zengin varlık şehrin tarihi boyunca önemli bir avlak olmasını da sağlamış olmalıdır. Nitekim yazılı kaynaklara yansımamış olmakla birlikte Amasya'nın Türkiye Selçukluları zamanında da önemli bir avlak olduğunu gösteren bir veri bulunmaktadır. Bu konuya dair elimizdeki yegâne veri Amasya'da Emîr Hâcı Nureddîn Tuğrâk ve Emîr Necmeddîn Ferruh eliye imar edilen binalara ait inşa kitabeleridir. Zira bu kitabelerden Emîr Hâcı Nureddîn Tuğrâk'ın Sultan I. Alâeddîn Keykubâd (1220-1237)'a, Emîr Necmeddîn Ferruh'un ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246)'e av emîri olarak hizmet ettikleri öğrenilmektedir. İki ayrı hükümdar zamanında Amasya'da imar faaliyeti yürütmüş iki önemli emîrin av emîri ünvanına sahip olması, Amasya'nın bu iki sultan zamanında bir av sahası olduğunu açıkça göstermektedir. Av emîrleri sultanların avla ilgili her türlü işinden sorumlu oldukları için bu iki av emîri eliyle avlak olan Amasya'nın da mamur hale getirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Amasya'nın sonraki devirlerde, özellikle de Osmanlılar zamanında avcılık ve avcı kuş yetiştiriciliğı ile meşhur hale gelmesi, Selçuklulardan Osmanlılara tarihsel bir bütünlük gösteriyor olmalıdır. Bu vesile ile Amasya'da görev yapan Selçuklu av emîrlerini ve faaliyetlerini ele almak önem arz etmektedir.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Av Emîri Hâcı Nureddîn Tuğrâk

Selçuklular zamanında Amasya'ya emeğı geçen isimlerden olan Emîr Tuğrâk'ın hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. İnşa ettirdiğı binanın kitabesinden 1233 yılında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a av emîri olarak hizmet ettiği,

³⁸ Rükneddîn Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihü'l-Hicre*. Thk. Donald S. Richard. Beyrut: Menşûrât-ı Vezâretü'ş-Sikâfe, 1998, 31.

aynı zamanda da hâcı olduğu anlaşılmaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın Amasya tarihinden öğrenildiğine göre Emîr Tuğrâk'ın ismi Nureddîn Tuğrâk'tır. Kendisi Kimârlu Oymağı Reisi Sâdeddîn Sülü bin İbrahim Bey'in oğludur. Hicri 629 (miladi 1231/1232) senesinde Amasya valiliği görevini yürüttüğü sıralarda Moğolların Sivas önlerine kadar gelmesi nedeniyle Amasya kuvvetleriyle yardım gücü olarak Sivas'a gelmiştir. Hicri 627 ile 632 yılları arasında 5 yıl boyunca Amasya valiliği yapmış, 632 (miladi 1234/1235) yılında vefat ederek inşa ettirdiği medresesinin yanındaki türbesine defnedilmiştir³⁹. Söz konusu türbe halk arasında İnekler Türbesi olarak anılmaktadır. Bu türbede Emîr Nureddîn Tuğrâk ile oğlu Şemseddîn İnâc ve torunu İzzeddîn Balabân'ın medfun olduğu rivayet edilmektedir⁴⁰. Emîr Nureddîn Tuğrâk'ın Seyfeddîn Sâlâr, Şemseddîn Oğuz ve Hüsâmeddîn Timur adında üç oğlu ve Şerefeddîn İnâc adında bir damadı olduğu da kaydedilmektedir⁴¹. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'a göre Emîr Nureddîn Tuğrâk'ın yine kendisi gibi Selçuklu umerâsından olan Mübârizeddîn Behrâm el-Kimârî adında bir ağabeyi de bulunmaktaydı⁴².

Tuğrâkiye Medresesi Kitabesi

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre bu kitabe eserini yayınladığı 1927 yılında Mehmed Paşa Mahallesi'nde Yeşilirmak Nehri kıyısında bulunan yıkılmaya yüz tutmuş medresenin kapısı üzerinde bulunmaktaydı. Söz konusu Arapça kitabe Selçuklu sülüsü ile yazılmış 4 satırlık bir inşa kitabesidir⁴³. Kitabenin üzerinde bulunduğu bina medrese olarak anılsa da, kitabenin metninden mescid olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe metninin üzerinde bulunduğu binayı mescid olarak kaydetmesi, Uzunçarşılı'nın ve Amasya halkının

³⁹ Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*. Cilt 1. Editörler: Songül Keçeci Kurt - Recep Orhan Özel - Metin Hakverdioğlu. Amasya: Amasya Üniversitesi Yayınları, 2022, 93-94.

⁴⁰ Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 1, 136.

⁴¹ Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 1, 386; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, 94.

⁴² Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 2, Haz. Mehmet Arslan, Editörler: Songül Keçeci Kurt - Recep Orhan Özel - Metin Hakverdioğlu, Amasya, Amasya Üniversitesi Yayınları, 2022, 340.

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tokad, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilâyet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*. İstanbul: Milli Matbaa, 1927, 93.

ise binayı medrese olarak anması, kitabenin sonradan buraya konulduğunu düşündürmektedir. Veyahut söz konusu kitabenin bulunduğu bina, Emîr Nureddîn Tuğrâk tarafından yaptırılan, içinde mescid ve medreseyi barındıran bir külliye yapısı olmalıdır. Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'a göre ise Emîr Nureddîn Tuğrâk binayı mescid olarak inşa ettirmiş, ancak Osmanlılar zamanında XV. Yüzyılda Hızır Paşazâde Mehmed Paşa tarafından hemen yakınında büyük bir câmi yapılması nedeniyle mescid fonksiyonunu kaybetmiş ve medreseye dönüştürülmüştür. Bu andan itibaren de bina Medrese-i Duğrakiye olarak anılmaya başlanmıştır⁴⁴. Esasında bânisine nispetle Tuğrâkiye olarak anılması icap ederken halk arasında söyleniş kolaylığı nedeniyle Durâkiye, Duğrâkiye ve Doğrakiye gibi galat isimler yaygınlaşmıştır. Söz konusu binanın kitabesinin metni ve tercümesi ise şöyledir:

Arapça Metin

- ١- امر بعمارة هذا المسجد المبارك فى ايام الدولة السعيدة
- ٢- السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم مالك رقاب الامم علاءالدنيا و الدين
- ٣- ابو الفتح كيقباد بن كيخسرو برهان امير المؤمنين حاجى طغراق
- ٤- امير شكار سنة احد و ثلثين و ستمائة⁴⁵

Tercüme

Bu mübârek mescidin yapımını büyük sultan, ulu şahlarşahı, milletlerin dizginini tutan, dinin ve dünyanın ulusu, fethin babası, Müminlerin emîrinin (Halifenin) delili, Keyhüsrev oğlu Keykubâd'ın mutlu iktidar günlerinde Av Emîri Hâcî Tuğrâk 631 (miladi 1233/1234) yılında emretti (Resim 1).

⁴⁴ Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 1, 169-170; Kevser Çobanoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Amasya Medreseleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, 45.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, 93. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kitabe okunurken birinci satırdaki “*eyyâmü'd-devletü's-sa'îd*” ibaresinin sonuna “*iyyâhu* (اياه)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Av Emîri Necmeddîn Ferruh

Türkiye Selçuklu sultanlarının av emîrlerinden birisi de Amasya Burmalı Minâre Câmii'nin bânisi olan Emîr Necmeddîn Ferruh'tur. Kendisinin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Hicri 640 (miladi 1242/1243) yılında vakıf eseri olarak yaptırdığı Burmalı Minâre Câmii'nin inşa kitabesinden 1242 yılında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in av emîri olarak görev yaptığı ve Yusuf isminde hazinedârlik görevinde bulunan bir kardeşi olduğu öğrenilmektedir. Necmeddîn Ferruh'un⁴⁶ av emîri, kardeşi Yusuf'un da hazinedâr olarak görev yapması, ikisinin de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdinde önemli bir konuma sahip olduklarını göstermektedir. Necmeddîn Ferruh hakkındaki sınırlı bilgilerin önemli bir kısmı Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn'in Amasya Tarihi'nden öğrenilmektedir. Ona göre Emîr Necmeddîn Ferruh, hicri 655 (miladi 1257/1258) yılında dönemin Amasya valisi olan Selçuklu Emîri Seyfeddîn Torumtay'ın kethudasıydı ve onun yokluğunda vali nâibi olarak görev yapmaktaydı⁴⁷. Sultan IV. Rükneddîn Kılıçarslan'ın iktidarında ise emîr-i ahur göreviyle sultana hizmet etmiştir. Hatta Sultan IV. Rükneddîn Kılıçarslan'ın ağabeyi II. İzzeddîn Keykâvus'a karşı verdiği iktidar mücadelesi sırasında Tokat yakınlarında yaşanan hezimet sonrasında sultanın savaş alanından kaçmasına yardım etmiştir. Burada kendisinin emîr-i ahur olarak görev yaptığının belirtilmesi, Necmeddîn Ferruh'un Sultan IV. Rükneddîn Kılıçarslan'ın yakın adamlarından birisi olduğunu

⁴⁶ Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Emîr Necmeddîn Ferruh'un ismini eski bir vesikada "el-emîrî'l-kebir Necmeddîn Buruk" olarak gördüğünü belirtmektedir. Bu kayıttan hareketle de "Ferruh" isminin Türkçe "buruk" kelimesinden Arapçalaştırılmış bir isim olduğu tespitini yapmaktadır (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 3, 364).

⁴⁷ Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 3, 355. Türkiye Selçuklularının ve Amasya tarihinin mühim isimlerinden olan Emîr Seyfeddîn Torumtay hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aykut Özbayraktar, "Seyfeddîn Torumtay'ın Siyasî Hayatı ve Amasya'daki Faaliyetleri". *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildirileri*. Editörler. M. Fatih Köksal, Cavit Güzel, Gürkan Cevger, Aykut Özbayraktar ve Mevlüt İlhan. Cilt I/443-462. Amasya: KIBATEK Yayınları, 2017.

göstermektedir⁴⁸. Sonraki süreçte Canik valiliği görevini yapan Emîr Necmeddîn Ferruh⁴⁹, hicri 681 (miladi 1282/1283) yılı sonlarında Amasya valisi olmuştur⁵⁰.

Sultan II. Gıyâseddîn Mes'ûd'un Türkiye Selçuklu tahtına çıktığı süreçte de Emîr Necmeddîn Ferruh'un yükselişi devam etmiş, bu kez Sâhip ünvanıyla siyasi kariyerinin zirvesine ulaşıp Türkiye Selçuklu vezirliğine getirilmiştir⁵¹. Kendisinin 690 (miladi 1291) yılında Amasya'da vefat ettiği ve bânisi olduğu Burmalı Minâre Câmii'nin bitişiğindeki türbeye defnedildiği rivayet edilmektedir⁵² (Resim 3). Selçuklu mimari geleneğinin bir örneğini teşkil eden türbe, câmii ile birlikte binanın giriş cephesinin soluna duvara bitişik şekilde inşa edilmiştir⁵³. Bu türbe sonraki devirlerde Cumûdar isimli bir Moğol komutanının da buraya defnedilmesinden ötürü halk arasında Cumûdar Türbesi olarak bilinmektedir⁵⁴.

Amasya Burmalı Minâre Câmii Kitabesi

Amasya'nın sembol yapılarından olan Burmalı Minare Câmii'nin inşa kitabesi günümüze ulaşmıştır. Sıradışı bir düzene ve görünüşe sahip kitabe, câmiinin giriş kapısının üzerinde bulunmaktadır. Kitabenin metni ve tercümesi ise şöyledir:

Arapça Metin

١ عمّر هذه العمارّة المباركة في ايام الدولة السلطان الأعظم غياث الدنيا و
الدين أبو الفتح كيخسرو بن كيقيباد بن كيخسرو قسيم أمير المؤمنين خلد الله سلطانه
و ملكه
٢ عامره و واقفه العبد الضعيف أمير الصيد فرّخ و أخوه يوسف الخازن
غفر الله لهما لجميع المسلمين في أربعين ستمائة

⁴⁸ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ye fî'l-Umuri'l-Ala'ye*, Cilt II, 151-153; Uzunçarşılı, *Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, 100.

⁴⁹ Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 3, 361.

⁵⁰ Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 3, 364.

⁵¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 144; Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 3, 365; Derya Aslan, "İzzeddîn Mehmet Pervâne Bey (Ö. 1300) ve Amasya Burmalı Minare Camii Vakfı". *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 13 (2020), 289.

⁵² Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 3, 368. Emîr Necmeddîn Ferruh'un medfun olduğu rivayet edilen türbeye halk arasında Pervaneler Türbesi de denilmektedir (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Cilt 1, 136).

⁵³ Semavi Eyice, "Burmalı Minare Camii ve Türbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt VI, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 445.

⁵⁴ Hakkı Önkal, "Selçuklular Devri Amasya Türbeleri". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 208-209.

Tercüme

Bu mübarek imâreti, yüce sultan, din ve dünyânın imdâdına koşan, ülkeler fâtihi, halîfenin iktidar ortağı, Keyhüsrev oğlu Keykubâd oğlu Keyhüsrev'in devr-i saltanatında -Allah saltanatını ve devletini ebedî kılsın-yaptıranı ve vakfedeni olan zayıf kul av emîri Ferruh ve kardeşi Hazînedâr Yûsuf -Allah onları ve bütün müslümanları bağışlasın- 640 senesinde (miladi 1242/1243) yaptırmıştır (Resim 2)⁵⁵.

SONUÇ

Amasya gerek stratejik konumu gerekse de muhteşem doğası nedeniyle her zaman önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Antikçağ'dan günümüze değin pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış, çeşitli insan topluluklarını bünyesinde barındırmıştır. Şehrin sahip olduğu muhteşem doğa, insanlık tarihinin en eski ve önemli uğraşlarından birisi olan ve ciddi bir kültür oluşturan avcılık faaliyetleri için gerekli koşulları fazlasıyla sağlamaktadır. Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'nun en önemli merkezlerinden birisi olan Amasya sahip olduğu özellikler sebebiyle tüm hinterlandı ile birlikte, sultanların ve devlet erkânının önemli av sahalarından birisini teşkil etmiş olmalıdır. Her ne kadar Amasya yazılı literatürde Kubâdâbâd, Antalya, Alâiyye, Kayseri ve Sivas gibi Selçuklu avlaklarından birisi olarak kaydedilmemişse de, sahip olduğu özellikler nedeniyle kıymetli bir av sahası olduğu muhakkaktır. Üstelik bu durumun Selçuklu devrine ait epigrafik delili de bulunmaktadır. Ava düşkün olduğu bilinen Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a av emîrliği yapan Emîr Hacı Nureddîn Tuğrâk ve sultanın halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e av emîrliği yapan Emîr Necmeddîn Ferruh, Amasya'da yaşamışlar ve burada imar faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Av emîrleri devlet erkânının önde gelen isimlerinden seçildiği için iki farklı av emîrinin Amasya'da görev yapması, şehrin ayrıcalıklı

⁵⁵ Ali Yardım, *Amasya Burmalı Minâre Câmii Kitâbeleri*. Ankara: Amasya Valiliği Kültür Yayınları, 2004, 13. Amasya'nın sembol yapılarından olan Burmalı Minâre Câmii'nin hicri 699 (miladi 1299-1300) tarihli bir vakfiyesi de bulunmaktadır. Söz konusu vakfiye Emîr Necmeddîn Ferruh'un damadı olan İzzeddîn Mehmed Pervâne Bey tarafından hazırlanmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Aslan, "İzzeddîn Mehmet Pervâne Bey (Ö. 1300)...", 290-301.

konumuna dair de bir göstergedir. Bu iki emîrin kendi devirlerinin Türkiye Selçuklu sultanlarına av emîrliği yaptıkları, Amasya’da banisi oldukları Tuğrâkiye Medresesi ve Burmalı Minâre Câmii inşa kitabelerinden öğrenilmektedir. İki farklı Selçuklu sultanı zamanında iki av emîrinin Amasya’da bulunması şehrin Türkiye Selçukluları için bir av merkezi olduğunun delilidir. Nitekim Osmanlılar zamanında Şehzade Sancağı olan Amasya ve çevresinin çok ciddi bir avlak ve özellikle avcı kuş yetiştirme merkezi olması, şehrin eskiden de bu konumda olduğunu düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud. *Müsâmeretü’l-Ahbâr*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Aslan, Derya. “İzzeddîn Mehmet Pervâne Bey (Ö. 1300) ve Amasya Burmalı Minare Camii Vakfı”. *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 13 (2020), 287-308.
- Baykara, Tuncer. “Amasya Şehrinin İlk Türk (XI-XIII) Yüzyılları”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Haz. Semiha Nurdan – Muhammed Özler. Cilt II/387-398. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
- Caferoğlu, Ahmet. “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”. *VII. Türk Tarih Kongresi Cilt I/169-175*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970.
- Çobanoğlu, Kevser. *Anadolu Selçuklu Dönemi Amasya Medreseleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demir, Mahmut. *II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygurlukları Araştırma Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- El-Mansûrî, Rükneddîn Baybars. *Zübdetü’l-Fikre fi Tarihü’l-Hicre*. Thk. Donald S. Richard. Beyrut: Menşûrât-ı Vezâretü’ş-Sikâfe, 1998.
- Enverî, Hasan. *Istılâhât-ı Divânî Devre-i Gaznevî ve Selçukî*. Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî, 1355.

- Erdem, Sargon. "Av". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt IV/100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Er-Râvendî, Muhammed bin Ali Bin Süleyman. *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr* I-II. Çev. Ahmet Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Ersan, Mehmet. "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXI/1 (2006), 73-106.
- Eyice, Semavi. "Burmali Minare Camii ve Türbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt VI/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gabriel, Albert. "Amasya". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. Cilt I/392-396. Eskişehir: MEB Yayınları, 1978.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikârlar". *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 325-339.
- İbn Bibi, Nâsırüddîn Hüseyin bin Muhammed bin Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*. Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara: Uzluk Matbaası, 1952.
- İbn Bibi, Nâsırüddîn Hüseyin bin Muhammed bin Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iye*. Cilt I-II. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Karasu, Ahmet. *Ortaçağ'da Türkler'de Yırtıcı Kuşlarla Avcılık*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kesik, Muharrem. *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021.
- Merçil, Erdoğan. "Selçuklularda Av". *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 136-146.
- Önkal, Hakkı. "Selçuklular Devri Amasya Türbeleri". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 185-240.
- Özaydın, Abdülkerim. "Av-İslam Tarihi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt IV/101-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Özaydın, Abdülkerim. “Melikşah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt XXIX/54-57. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özbayraktar, Aykut. “Seyfeddin Torumtay’ın Siyasî Hayatı ve Amasya’daki Faaliyetleri”. *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildirileri*. Editörler. M. Fatih Köksal, Cavit Güzel, Gürkan Cevger, Aykut Özbayraktar ve Mevlüt İlhan. Cilt I/443-462. Amasya: KIBATEK Yayınları, 2017.
- Redford, Scott. *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*. Çev. Serdar Alper. İstanbul: Eren Yayınları, 2008.
- Salman, Ahmet. *Selçuklu Anadolu’sunda Av ve Avcılık (1075-1318)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Sümer, Faruk. “Türklerde Avcılık”. *Resimli Tarih Mecmuası* IV/42 (1953), 2404-2405.
- Şahin, İlhan – Emecen, Feridun. “Amasya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt III/1-4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Tokad, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilâyet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*. İstanbul: Milli Matbaa, 1927.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhânîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yardım, Ali. *Amasya Burmalı Minâre Câmii Kitâbeleri*. Ankara: Amasya Valiliği Kültür Yayınları, 2004.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. Cilt 1-4. Editörler: Songül Keçeci Kurt - Recep Orhan Özel - Metin

Hakverdioğlu. Amasya: Amasya Üniversitesi Yayınları,
2022.

RESİMLER

Resim 1. Tuğrâkiye Medresesi'nin Amasya Müzesi'ndeki İnşa
Kitabesi (Mahmut Demir, 2023).

Resim 3. Burmalı Minare Câmii ve Türbesi (Mahmut Demir, 2024).

Resim 2. Burmalı Minare Câmii İnşa Kitabesi (Ali Yardım, Amasya Burmalı Minâre Câmii Kitâbeleri, 11)

SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİNDE AMASYA KADISI FAHREDDİN ALİ B. MUHAMMED EL-BUHÂRÎ'NİN ROLÜ*

Yasemin KAYA**

Öz

Moğol komutanlarından Baycu Noyan karşısında 1243 yılında Kösedag'da aldığı yenilgiden sonra Selçuklu ordusu dağılarak bozguna uğramıştır. Bu bozgun sonrası, Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev maiyeti ile birlikte güvenli gördüğü Tokat'a sığınırken, veziri Mühezzebüddin Ali ise Amasya'ya gitmiştir. Mühezzebüddin Ali ve Amasya Kadısı Fahreddin Ali'nin de bulunduğu bir heyet Moğollar ve Selçuklular arasında bir sulh tesis etmek amacıyla yola çıkmıştır. Yanlarına aldıkları değerli hediyelerle Erzurum'a vardıkları sırada Moğollarla karşılaşan heyet, Baycu Noyan ile görüşmeleri için Mugan'a yönlendirilmişlerdir. Orada yapılan görüşmelerde Anadolu'dan Moğollara gönderilecek vergi miktarı üzerinde anlaşmanın sağlanması sonrasında vezir Mühezzebüddin Ali ve Fahreddin Ali geri Anadolu'ya dönmüştür. Selçuklu vezirinin Baycu Noyan ile yaptığı sulh anlaşması Selçuklu topraklarında bir müddet sükûtu sağlamışsa da yeterli görülmemiştir. Çünkü Baycu Noyan nihayetinde bir Moğol komutanı olup, bu anlaşmanın bir Moğol hanı tarafından teminat altına alınması gerektiği düşünülmüştür. Bu sebeple yeni bir elçilik heyeti hazırlanarak Batu Han'ın huzuruna gönderilmiştir. Bu heyette de yer alan Amasya kadısı Fahreddin Ali, böylelikle Deşt-i Kıpçak'a da seyahat etmiştir. Heyet tarafından II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına Batu Han'a sunulan hediyeler ve bu görüşme neticesinde, daha önceden tesis edilen barış yeniden teyit edilmiştir. Bu heyet Batu Han'ın Sultan Gıyaseddin'e

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doktora öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ysmntrh@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-3951-0362>.

gönderdiği ok, yay, kılıç ve külah gibi hâkimiyet alametleri ile birlikte Anadolu'ya dönmüştür.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Selçuklular, Moğollar.

The Role of Amasya Judge Fakhru al-Din Ali b. Muhammad Al-Bukhari in Seljuk-Mongol Relations

Abstract

The Seljuk army disbanded after being defeated by Baicu Noyan in Kosedag in 1243. After this defeat, the Seljuk ruler Ghiyath al-Din Kaykhusraw II took refuge with his entourage in Tokat, which he considered safe, while his vizier Mukhezzeb al-Din Ali went to Amasya. Afterwards, Mukhezzeb al-Din Ali set out to make peace between the Mongols and Seljuks with a delegation, including Amasya judge Fakhru al-Din Ali. When they arrived in Erzurum with the valuable gifts they took with them, the delegation encountered the Mongols and was directed to Mugan to meet with Baicu Noyan. After the negotiations held there agreed on the amount of tax to be sent from Anatolia to the Mongols, the vizier Mukhezzeb al-Din Ali and Fakhru al-Din Ali returned back to Anatolia. Although the peace agreement made by the Seljuk vizier with Baicu Noyan ensured peace in the Seljuk lands for a while, it was not considered sufficient. Because Baicu Noyan is a Mongol commander, it was thought necessary to guarantee this agreement by a Mongol khan. Amasya judge Fakhru al-Din Ali, who was also a member of the delegation, that traveled to Desht-i Qipchaq. As a result of the gifts presented to Batu Khan by the delegation on behalf of Ghiyath al-Din Kaykhusraw and this meeting, the previously established peace was reaffirmed. Thus, this delegation returned to Anatolia with the signs of sovereignty such as arrows, bows, swords and helmet that Batu Khan sent to Ghiyath al-Din Kaykhusraw.

Key words: Amasya, Seljuks, Mongols.

GİRİŞ

Amasya Kadısı Fahreddin Ali B. Muhammed el-Buhârî'nin¹ ismi, çeşitli kaynaklarda Babaî isyanı² meselesi ile öne çıkmaktadır. Köseadağ Savaşı'ndan sonraki süreçte Moğollara gönderilen elçilerden biri olarak Fahreddin Ali'nin barışın sağlanmasında da rolü bulunmaktadır. Hüseyin Hüsameddin'in³ Amasya Tarihi⁴ adlı eserinde Amasya'nın

¹ Kadı Fahreddin Ali'den yalnızca Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 'b. Muhammed el-Buhârî' şeklinde bahsetmektedir. Abdizâde'nin görüp incelediği el yazmaları, vakfiyeler vesaire arşiv belgelerine dayanarak ismi bu şekilde kaydettiği kanaatindeyiz. Abdizâde'yi temel alan bir değerlendirme yaptığımız için biz de Kadı'nın ismini bu şekilde ele aldık.

² 1240 yılında Babaî isyanını başlatan Baba İshak'ın hayatı hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin bu kişinin asıl adının İsak olduğunu ve Trabzon Rum İmparatorluğuna bağlı olarak Amasya'da bir Rum devleti kurmak için bazı girişimlerde bulunduğunu iddia etmektedir. Hristiyan kimliğini gizleyerek Müslümanlar arasında ün kazanmıştır. Böylece bir isyan tertip edecek kadar etrafına adam toplamayı başarmıştır. Ancak müellif vermiş olduğu bu bilgileri herhangi bir kaynağa dayandırmamaktadır. Bazı kaynaklar ise Baba İshak'ın, Amasya yakınlarında bulunan Vefai şeyhi Baba İlyâs-ı Horâsânî'nin müritlerinden biri olduğunu rivayet ederler. Yapılan araştırmalar neticesinde Baba İshak'ın Adıyaman taraflarında isyan etmesi üzerine Baba İlyâs'ın da Amasya'da isyan ettiği görülmektedir. Ancak Baba İlyâs Amasya kalesinde Selçuklu kuvvetlerince yakalanarak idam edilmiştir. Bu olay üzerine Adıyaman ve Malatya taraflarından topladığı müritlerle Konya'ya hareket eden Baba İshak da Selçuklu ordusu tarafından bozguna uğratılmış ve öldürülmüştür. Bu şekilde isyan son bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 368-369; Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 368; Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 373-374; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, ed. S. Keçeci Kurt, R. O. Özel, M. Hakverdioğlu, (Samsun: Uğur Ofset, 2022), I-IV/ 344.

³ 1869 yılında Amasya'nın Çeribaşı mahallesinde doğan ve ömrünü dünyaya geldiği şehrin yetiştirdiği değerler ve Türk dili ile Türk tarihi üzerinde çalışmalara adayan Hüseyin Hüsameddin; İstanbul, Selânik, Hanya, Şam, Hicaz, Amasya, Bursa gibi çeşitli şehirlerde bulunmuş ve araştırmalar yapmıştır. Hüseyin Hüsameddin'in hayatını geçirdiği şehirlerde arayıp bulduğu el yazmaları, mahkeme sicilleri, vakfiyeler, kitabeler ve mezar taşları gibi bütün kaynaklara başvurarak hazırladığı eserleri bu açıdan büyük bir değer arz etmektedir. Bkz. Turgut Akpınar, "Hüseyin Hüsameddin Yasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 18/ 551-552.

⁴ Hüseyin Hüsameddin'in kaleme aldığı bu eserin ilk dört cildi 1912-1928 yılları arasında müellif hayatta iken yayımlanmıştır. Beşinci cildi sebebi belli olmayan bir şekilde kaybolmuştur. VI-XII. ciltleri ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Mevcut olan tüm ciltleri 2022 yılında Amasya Belediyesi ve Amasya Üniversitesi katkılarıyla Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu editörlüğünde yayımlanmıştır. Bkz. Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 12-30.

yetiştirdiği mühim Selçuklu ve Osmanlı devlet adamları bahsinde adı geen⁵ Fahreddin Ali b. Muhammed el Buhârî, burada öncelikle Amasya valisi Halifet Gazi⁶ zamanında talebe eğiten meşhur faziletli âlimlerden bir müderris olarak karşımıza çıkmaktadır. Halifet Gazi'nin kendilerine Gdl Mahallesi'nde bir medrese inşa ettirerek ilim ve ulemaya verdiği değeri gösterdiği de yine burada ifade edilmektedir (h.622 / 1225-1226)⁷. Baba İşhak isyanı sırasında ise sapkın inançlarıyla insanları zehirleyip kışkırtmaya alışan Babaîlere karşı, Müslüman halkı uyarmaya ve teskin etmeye alışan Amasya ulemasından biri olarak Fahreddin Ali'den bahsedilmektedir. Yine Baba İşhak ve yancıları ile girilen harp ve mücadelelerde de şehri müdafaa eden birliklerin başındaki isimlerden biri olarak Fahreddin Ali el-Buhârî adı ne çıkmaktadır ki bu birliklerin, Babaîlere karşı Amasya'nın mdafaaesinde önemi çok büyüktür.⁸

H. 638 (1240-1241) yılına kadar olan bahislerde Amasya'da meşhur bir âlim ve müderris olarak karşımıza çıkan Fahreddin Ali b. Muhammed el-Buhârî, Babaî isyanı bastırıldıktan sonra Amasya'ya gelen Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246)⁹ tarafından h. 638 yılında Amasya Kadılığı makamına tayin edilmiştir.¹⁰

⁵ Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 179.

⁶ Danişmendliiler (1071-1178) emirlerinden olan Halifet Gazi, beyliğin ortadan kalkması ile Selçuklu hizmetine girmiştir. 1215 yılında Sinop'u muhafaza etmesi için görevlendirilirken 1222 yılında ise Amasya valiliğine getirilmiştir. Daha sonra bir dönem Erzurum valiliğine getirildiyse de 1232 yılında Gürcüler ile yapılan bir savaşta şehit düşmüş ve naaşı getirilerek Amasya'daki türbesine defnedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aynur Durukan, "Hilfet Gazi Medresesi ve Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 30-31.

⁷ Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 341-342.

⁸ Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 349.

⁹ Dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Keyhusrev II", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/348-350; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

¹⁰ Yasar, *Amasya Tarihi*, II/ 351.

Kösedağ Savaşı (1243) ve Sonrasındaki Süreçte Amasya Kadısı Fahreddin Ali

1240-41 yılı dolaylarında meydana gelen Babaî hareketi ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin derinden sarsılmış olması ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de babası Alaeddin Keykubad'a (1220-1237)¹¹ nazaran devlet yönetimi hususunda kifayetsiz bir hükümdar oluşu, özellikle Harezm coğrafyasının ele geçirilişinden sonra gözünü daha çok Anadolu'ya diken Moğollara bekledikleri cesareti vermiştir. Nitekim Babaî isyanının ancak Erzurum'da Moğollara karşı tutulan doğu ordusu geri çağırılarak ve büyük güçle bastırılabilmesi, Azerbaycan'daki Moğollara devletin dışardan görüldüğü kadar güçlü olmadığını göstermiştir. Selçuklu Devleti'nin bu zayıflığını fark eden Moğol batı ordusu komutanı Cormagon Noyan¹², bunun için Baycu Noyan'ı¹³ görevlendirmiş ve Baycu Noyan da 1242 yılı sonlarında Erzurum'u zapt edip halkını kılıçtan geçirerek baharda Anadolu'ya tekrar saldırmak üzere Mugan'a dönmüştür.¹⁴

Erzurum'un Moğollar tarafından yağma ve tahrip edilmesi Selçuklu tarafında büyük bir üzüntü ve korku yaratmış, Sultan'ın huzurunda yapılan bir toplantı ile yapılacak savaş için Moğollara karşı tâbi devletlerden asker istenmesine ve karşılığında onlara para yardımı yapılmasına karar verilmiştir. Bağlı devletlere asker göndermeleri için elçiler gönderilmiş ve olumlu cevaplar alınmış fakat Halep Eyyübî Melikliği hariç bunlardan hiçbiri parasını aldıkları

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Keykubad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/ 357-359.

¹² Cengiz Han'ın Harezmşahlar seferi sonrasında dönüş yoluna koyulduğu sırada (1223) Bağdat Halifeliğini itaat altına alması için görevlendirdiği komutanlardan biridir. Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 184.

¹³ Baycu Noyan Moğolların Besüd boyuna mensuptur. Belli bir süre Cormagon Noyan'ın hizmetinde bulunsa da daha sonra onun yerine geçerek Moğolların Kafkasya, Anadolu ve Irak'taki faaliyetlerini yönetmiştir. Bkz. Ergin Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagon", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13/ 2 (2018), 179-196.

¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 451- 463; Faruk Sümer, "Kösedağ Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/272-273.

askerleri göndermemiştir.¹⁵ Bahar gelince İbn Bibî'ye göre 80 bin kişi civarında olan Selçuklu ordusu Kayseri'de toplanmış ve oradan Sivas'a geçmiştir. Tecrübeli devlet adamlarının görüşlerine değil, genç ve cahil kumandanların sözlerine itibar eden Sultan ve ordusu, Sivas'ın 80 km kuzeydoğusundaki Köseadağ yükseltisine gelmiştir. Yanlış stratejiler ve ağır ihmaller neticesinde, savaş meydanında önce öncü kuvvetlerden büyük kayıplar verilmiş, sonra da mağlubiyeti haber alan emirler ve devlet adamları vazifelerini yerine getirmeden, hatta sultanın yanına dahi uğramadan kaçmaya başlamışlardır (11 Muharrem 641 / 1 Temmuz 1243).¹⁶

Köseadağ mevkiinde tepedeki ordugâhından şaşkın bir vaziyette durumu takip eden Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, mağlubiyetin başladığını anlayınca mendilini yüzüne kapatarak ağlamaya başlamıştır. Akşamüstü ailesini ve bir kısım hazinelerini Tokat'a gönderen Sultan, kendisi de aynı günün gecesinde karanlık çökünce kıyafet değiştirip yanına sadece değerli mücevherlerini ve maiyetini alarak, kalesinin müstahkemliği ile ünlü Tokat'a kaçmıştır. Selçuklu veziri Sahib Mühezzebüddin Ali ise Sultan'dan ayrı olarak Amasya'ya geçmiş, sabah olunca da sultan, vezir ve kumandanların kaçtığını gören ana ordu tamamen dağılmıştır. Ordugâhta kimsenin kalmadığını fark eden ancak bunun bir savaş hilesi olduğunu düşünen Moğollar ise, ancak iki gün bekledikten sonra harekete geçmiş ve Selçuklu ordugâhında kalan ganimetleri ele geçirmişlerdir. Yanlarına aldıkları sayısız ganimetlerle¹⁷ birlikte yola çıkan Moğol ordusu kumandanı

¹⁵ İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023), 493-500; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar)*, çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 101.

¹⁶ İbn Bibî, *Selçuknâme*, 493-500; Turan, *Selçuklular*, 451-463; Sümer, "Köseadağ Savaşı", 272.

¹⁷ Bu ganimetler sultanın ihtişamlı otağı, emirlerin renkli çadırları, at, katır, deve ve çeşitli silahlardan başka sayısız kumaş, elbise, mefruşat, kıymetli yemek takımları, altın gümüş ve sonsuz mücevherat idi. Osman Turan ayrıca bu altın miktarının 300 deve yükü kadar olduğunu ve zırhların da kırk araba ile taşındığını kaydetmiştir. Bunlardan başka; Sultan'ın hayvanlarla meşgul olduğu için arslan, pars ve başka vahşi hayvanlarını da yanında getirdiğini ve bunların da otağın yanında Tatarlara geçtiği bilgisi bulunmaktadır. Bkz. Turan, *Selçuklular*, 457.

Baycu Noyan buradan Sivas'a geçmiş, ancak Harezmi seferi sırasında Kaan'ın hizmetine girmiş ve kendisinden yarlıg almış olan Sivas kadısı ile görüşünce şehri yağmalatmamıştır. Şehrin diğer kapıları kapatılarak yalnız Erzincan kapısı açık bırakılmış ve askerlerin bir kısmı burada üç gün boyunca kimseye saldırıp eziyet etmeksizin yağmada bulunmuşlardır. Sonra oradan kalkıp Kayseri'ye yürüyen Moğol ordusu burada bir mukavemetle karşılaşmış ve birkaç günlük mücadele sonrası şehre zorla girerek halkı kılıçtan geçirmişlerdir.¹⁸ Mağlubiyetin ardından Tokat'a giden Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise burada bir süre beklemiş, aradan bir iki gün geçince Emir Mübarizeddin, Sultan'ın huzuruna çıkmıştır. Sultan ona beylerbeyi mansabını vererek havalinin düzenini sağlamak üzere Malatya ve Elbistan taraflarına göndermiş, kendisi de Konya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁹

Selçuklu ordusunun Köseadağ'da yaşadığı büyük hezimetten sonra Amasya'ya gitmiş olan vezir Sahib Mühezzibeddin, Moğol ordusunun Kayseri'de çok büyük tahribat ve kıyımlarda bulunduğunu haber alınca Amasya Kadısı Fahreddin Ali'yi yanına çağırarak durumu ona anlatmıştır. Memleketin başına gelen bu felaketten dolayı birlikte gözyaşı döktükten sonra Sahib Mühezzibeddin Kadı'ya *"memleketin işi ve saltanatın ahvali, genç, bilgisiz ve tecrübesiz Sultan'ın sefiller ve ayak takımıyla düşüp kalkması yüzünden bu hale geldi. Onun eğlenceye olan aşırı düşkünlüğünden işin sonu musibete ve felakete vardı. İlahi kahrın şiddetli rüzgarından dalgalanan fitne denizinin ve savaş ve vuruşma ateşiyle alevlenmiş olan huzur tandırının sakinleşmeye yüz tuttuğu şu sırada eğer duruma uygun tedbir alınmazsa, saltanat nimetine nankörlük edilmiş olur. Görüşüm odur ki, kararlılık elimizi Yüce Allah'ın yardım ipine atalım ve korkusuzca ve samimiyetle barış ve dostluk yoluna girelim. Çığırından çıkmış olan işleri o yolla tekrar istediğimiz yöne çevirelim. Her ne kadar yolumuz ok ve kılıç üzerinde ise de çabayı elden*

¹⁸ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 493-500; Ebü'l-Ferec İbn'ül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd - Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 20; Genceli Kiragos, *Moğol İstilası (1220 - 1265)*, çev. Mahmut Kemal Bey, (İstanbul: Post Yayınları, 2018), 85-86; Turan, *Selçuklular*, 451-463; Sümer, "Köseadağ Savaşı", 273.

¹⁹ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 500-501.

birakmayalım. Eğer bu yolla amacımıza ulaşırsak ne âlâ. Yok eğer, durum amacımız hilafına dönerse, o zaman da vefakârlık, kadirşinaslık, dürüstlük ve hizmetkarlık şartlarını yerine getirmiş oluruz. Nimetlerin hakkını verme çabamız, kıyamet gününe kadar günlerin sayfalarında yazılı kalır” demiştir. Kadı Fahreddin Ali bu düşünceyi kabul etmiş ve onun görüşlerini takdir ettikten sonra her ikisi de yol hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Çoğunluğu nadide şeyler olmak üzere, hazırladıkları çeşitli hediyeler ile birlikte yola koyulmuşlar ve yolda da durumu bildirmek için Baycu Noyan’a haberciler göndermişlerdir. Moğolların kılıçları henüz kınına girmemişken Vezir ve Kadı’nın gösterdiği bu büyük cesaretin haberi gelince, Baycu Noyan ve yanındaki diğer emirler durumu hayret ve takdirle karşılamıştır.²⁰

Sahib Mühezzibeddin ile Kadı Fahreddin, Erzurum hududunda Baycu Noyan’a yetiştiklerinde Noyan saygılı davranışlarına karşı onlara izzet ve ikramda bulunup kendileri ile birlikte Mugan’a gelmelerini bildirdi. Onlar da Moğol ordusu ile birlikte menziller aşip batı ordusu kumandanı Cormagon Noyan’ın bulunduğu Mugan’a vardılar. Cormagon Noyan Baycu ile görüşmesinden sonra Sahib Mühezzibeddin ile Kadı Fahreddin’i yanına çağırarak oraya gelme sebeplerini sordu. Kendisine sorulan soruya gayet vakur bir üslupla cevap veren Vezir siyasi bir dille sulh talebini ilettiler.²¹ Çok isabetli ve hakimâne fikirler beyan ederek Moğolları sulhe ikna eden Vezir Mühezzibeddin ile Cormagon ve Baycu Noyanlar arasında artık sulh ve bağlılığın şartları konuşulmaya başlandı.²²

Sulh esasları tespit edilirken, Baycu Noyan Anadolu’dan Moğol Hanına ve noyanlara ne kadar mal gönderileceğini sorunca, Vezir Mühezzibeddin toplantıdan çıkarak Kadı

²⁰ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 505.

²¹ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 506-507; Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 352; Turan, *Selçuklular*, 463-464.

²² İbn Bibi’de Cormagon Noyan’ın; her zaman tüccarlardan methini duyduğu ve içinden, “Keşke Sultan bize bağlansa da ülkesi mamur kalsa! Adalet ve insafla yönetilen böyle bir ülkenin Moğol saldırısıyla sarsılıp harp olması yazık olur.” diye düşündüğü Sultan Alaeddin’in hatırasına ve iyi hatırasına hürmeten barış teklifini büyük bir memnuniyetle kabul ettiği şeklinde bir bilgi de yer almaktadır.

Fahreddin Ali ile yalnız görüşmüştür. Diğer görevli kimselerle de görüş alışverişi yaptıktan sonra İlhan'a noyanlara ve büyüklere verilecek miktarı belirlemişlerdir. Elbiseden, altından, attan, deveden, kısırdan, sığırdan ve koyundan verilecek şeyleri ayrıntılı olarak kaleme alıp Baycu Noyan'a göndermişler, Baycu bazılarını yeterli bulup bazılarını eklemeler yaptırmıştır. Ayrıca Baycu'dan belirlenen vergiyi alması için her yıl Anadolu'ya elçiler göndermesi talebinde de bulunmuşlardır. Nihayet şartlar Baycu'nun isteğine uygun hale gelince, veziri çağırarak isteklerinin yerine getirileceğini müjdelemiş ve bütün Noyanların rızası ile ve onların huzurunda barışın temelleri atılmıştır.²³

Vezir Mühezzibeddin Ali'nin Mugan'a gittiğini ve sulhü tesis ettiğini duyunca Sultan, Veziri ve yanındakileri büyük bir sevinçle ve törenlerle karşılamış ve çok değerli armağanlarla ödüllendirmiştir. Bundan sonraki süreçte Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, devletin işlerini tecrübe ve zekâlarına çok güvendiği Sahib-i azam Mühezzibeddin Ali ve Nâib Şemseddin İsfehânî'ye bırakmıştır. Parlak siyasi zekâları ile öne çıkan bu iki devlet adamının bu sıralardaki ortak görüşü ise; ülkede sükûtu sağlayarak devlet nizamının kurulmasına imkân veren bu anlaşmanın, nihayetinde bir Moğol kumandanıyla yapılmış olup, bir Moğol hanının teyidi ve teminatı altına alınmasının gerekliliği yönündedir. Netice itibarıyla bu durum müzakere edilmiş ve Başkırt, Bulgar, Kıpçak ve Rus ülkelerine hâkim bulunan ve bütün Garp Moğollarının başı olan Batu (Sayın) Han'a bir elçilik heyetinin gönderilmesine²⁴ karar verilmiştir.²⁵ Vezir Mühezzibeddin henüz yolculuğun yorgunluğunu atıp

²³ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 507.

²⁴ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi'nde bu husus ile ilgili; H.642 tarihinde Vezir Mühezzibeddin'in vefatı üzerine onun makamına atanan Şemseddin Muhammed el-İsfehânî'nin, yanında Amasya Kadısı Fahreddin Ali ile birlikte Mugan'a elçi olarak gittiğinden bahsetmektedir. Ancak böyle bir bilgi başta İbn Bibi olmak üzere başka hiçbir kaynakta karşımıza çıkmamıştır. Kanaatimizce Hüseyin Hüsameddin, Batu Han'a giden elçilik heyetinin Deşt-i Kıpçak'a değil de Vezir Mühezzibeddin'in daha önce Baycu Noyan ile sulh görüşmelerini yaptığı Mugan'a yeniden gittiği yanlışına düşmüştür. Bkz. Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 352.

²⁵ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 512; Turan, *Selçuklular*, 465.

dinlenmeye dahi fırsat bulamadığı için de bu yeni elçilik görevi onun yerine bu defa Nâib Şemseddin İsfehânî'ye düşmüştür²⁶.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, hazine büyüklerine ve depo eminlerine elçilik görevi için seçilen Nâib Şemseddin İsfehânî'ye istediği her şeyi vermelerini emretti. Sultan'ın bu emri üzerine; kıymetli mücevherlerden, nadide elbiselerden, değerli kaplardan ve atlardan, eyerleri altın başlık ve üzengileri mücevher kakmalı rahvan katırlardan ve bir dizi Bohti develerinden oluşan hediyeler hazine ve diğer evlerden temin edilerek yolculuk için hazırlandı. Sultan ayrıca, Amasya Kadısı Fahreddin Ali ve İbn Bibi'nin ifade ettiğine göre kendisinin babası olan Necibeddin Muhammed Tercüman'ı da Şemseddin İsfehânî'ye yardımcı tayin ederek bu elçilik için görevlendirmiştir. Kısa sürede yolculuk hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkan elçilik heyeti, önce gemi ile denizi geçerek Kırım'a, oradan da bozkırları geçerek Batu Han'ın huzuruna ulaşmıştır. Batu Han'a selam ve saygılarını arz edip ondan ilgi ve iltifat gören Selçuklu heyeti, Han'a Seçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kulluk, bağlılık, dostluk ve samimiyet dileklerini belirterek hediyeleri sunmuşlardır. O zamana kadar sultanlar tarafından görülmemiş değerde olan bu hediyeler, Han'ın huzurunda kabul görmüş ve o anda hemen tahtın yanında hazır bulunan hatunlara ve şehzadelere dağıtılmıştır. Batu Han her gün bu üç elçiye huzura girme izni vermiş ve diğer ülkelerin meliklerinin huzurunda onlara büyük izzeti ikramlarda bulunmuştur. Böylece Selçuklular ile Moğollar arasındaki mevcut sulh anlaşması sağlam esaslara dayandırılarak Batu Han tarafından yeniden tasdiklenmiş, bir süre sonra da elçiler dönüş izni almışlardır. Han cömertliğini göstermek ve sevindirip rahatlatmak için Sultan Gıyâseddin'e götürülmek üzere elçilerle birlikte padişahlık nişaneleri olan ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa, külah bir de yarlıg göndermiştir. Nâib Şemseddin İsfehânî'yi de kendi adına memleketlere hâkim tayin ederek ona '*Nizamü'l-mülk ve salahü'l-alem*' lakabını vermiş ve bu hususta da bir yarlıg çıkarmıştır. Ayrıca Batu Han tarafından Şemseddin

²⁶ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 512.

İsfehânî'nin yanındaki diğer elçiler olan Amasya Kadısı Fahreddin Ali ve Necibeddin Muhammed Tercüman'a da özel hilatler verilmiştir.²⁷

Veda görevlerini yerine getirdikten sonra Batu Han'ın Sultan'a cevabını götürmesi için yanlarında gönderdiği Sanksun Kurcu adlı bir Moğol nökeriyle birlikte yola çıkan elçilik heyeti, Şemahi ve Şirvan üzerinden memleketle dönmüşlerdir. Onların gelişini haber alan Sultan, eğlenceler tertip etmiş ve bu sırada hakkın rahmetine kavuşmuş olan vezir Sahip Mühezzibeddin'in yerine Şemseddin İsfehânî'yi vezir olarak tayin etmiştir. Moğollarla tesis edilen sulhün verdiği sevinç ve rahatlama ile Sultan, Şemseddin İsfehânî'ye Selçuklu vezirlerinin hiçbirinin elde edemediği Kırşehir emirliği iktâsını ve subaşılığı menşurunu ihsan etmiştir.²⁸ Konya Akşehir'e bağlı bir yer olan Karaöyük'te elçilerle kavuşan Sultan Gıyaseddin, onlara alışılmışın dışında izzet ve ikramlarda bulunup saygı ve tazim göstererek onları göklere çıkarmıştır.²⁹

Kaynaklarda, Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Batu Han'a gönderilen elçilik heyetinin Konya'ya dönüşüne kadar olan olaylarda 'Amasya Kadısı Fahreddin Ali' adı geçerken, bundan sonraki tarihlere ait kayıtlarda bu şekilde bir isim geçmemektedir. Amasya Kadısı Fahreddin Ali b. Muhammed el Buharî'nin bu elçilik dönüşünde ne gibi bir göreve atandığına ya da nereye gittiğine dair net bir bilgi İbni Bibi'de ya da Baypars Tarihi ve Mesâlikü'l Ebsar gibi diğer muasır kaynaklarda karşımıza çıkmamıştır.³⁰ Ancak bu

²⁷ İbn Bibi, *Selçuknâme*, 512-513; Turan, *Selçuklular*, 465.

²⁸ Bu karardan sonra Sultan, kalem ve kılıç erbâbı ile birlikte bütün memleket işlerini Sahip Şemseddin İsfehânî'ye bırakmış ve Şemseddin İsfehânî bundan sonra ölümüne kadar (H.646) Selçuklu Devleti'nin bir nevî mutlak hâkimi olmuştur. Şemseddin İsfehânî'nin ölümü ile ilgili Bkz. Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), II/ 549; İbn Bibi, *Selçuknâme*, 514; Turan, *Selçuklular*, 465.

²⁹ İbn Bibi, *Selçukname*, 514 Turan, *Selçuklular*, 465.

³⁰ Dönem kaynaklarında bu konuda kesin bir bilgiye rastlayamamış olmakla birlikte; Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın Amasya Tarihi adlı eserinde Kadı Fahreddin Ali'nin, Köseadağ Savaşı'ndan sonraki elçiliği ve barışı sağlamadaki rolü dolayısıyla Gıyaseddin Keyhüsrev'in takdirini kazandığı ve Sultan tarafından Konya'da bir emirlik görevi ile onurlandırıldığı bilgisini görmekteyiz. Abdizade ayrıca, Fahreddin Ali emirliğe nail olunca onun yerine Celaleddin Abdülvahhab

kaynakların hepsinde bu tarihlerden sonra öne çıkan ve daha sonra vezirlik makamına gelecek olan, (daha çok bilinen adıyla Sahip Ata) Fahreddin Ali adını görmekteyiz. Abdizâde ise H.646 (M.1249) tarihinde Şemseddin İsfehânî ölünce onun yerine Sabık Amasya Kadısı Fahreddin Ali b. Muhammed el-Buhârî'nin sahib-i âzam olduğu şeklinde bir bilgi vermektedir. Ayrıca Fahreddin Ali'in isminin sahib-i azam olduktan sonra İzzeddin Ali er-Râzî ve bazen de Fahreddin Ali er-Râzî diye kayıt edildiğini de belirtmektedir.³¹ Ne var ki kaynaklarda bu tarihlerde adı geçen meşhur Selçuklu devlet adamı Vezir Fahreddin'in³² (Sahip Ata), Konya'ya yerleşmiş köklü bir aileye mensup olan Hüseyin el-Konevi'nin oğlu olduğu bilinmektedir.³³ Yani Hüseyin Hüsameddin tarafından verilen Fahreddin Ali bin Muhammed el-Buhârî³⁴ şeklindeki künyeye bakıldığında Kadı Fahreddin Ali'nin baba adının Muhammed olduğu ve Buhara kökenli olduğu görülmektedir. Ancak muasır kaynaklarda Kadı Fahreddin'in ismi genel olarak sadece Amasya Kadısı Fahreddin³⁵ ya da Kadı Fahreddin³⁶ şeklinde yer almaktadır.³⁷ Aynı şekilde Vezir Sahip Ata³⁸ Fahreddin Ali'nin adı da tam künye olarak yer almayıp, Fahr Ad-Din As-Sahip³⁹,

et-Tebrizî'nin de Amasya kadılığına tayin edildiği bilgisini vermektedir. Ancak eserinde dipnot belirtmediği için bu bilgiye nereden ulaştığını net olarak bilememekte ve doğruluğunu kesin olarak teyit edememekteyiz. Bkz. Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 353.

³¹ Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 354.

³² Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 146.

³³ Erdoğan Merçil, "Sâhib Ata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/ 515-516.

³⁴ Yasar, *Amasya Tarihi*, I-IV/ 179,341,349,351,352,353,354.

³⁵ İbn Bibi, *Selçukname*, 505,513.

³⁶ İbn Bibi, *Selçukname*, 506.

³⁷ Yalnız İbn Bibi'de Vezir Mühezzebeddin'in Baycu Noyan ile görüşmeden dönüşünü anlatan bahiste Kadı Fahreddin'in adı, "*Sadr-ı Azam Fahreddin Bitikçi-i Buhârî-i Caganderî Gürci ile birlikte döndüler*" şeklinde bir ifade ile geçmekte olup, buradan da Kadı Fahreddin'in kökenine dair bir fikir edinebilmekteyiz. Bkz. İbn Bibi, *Selçukname*, s.508.

³⁸ M. Ali Uz - Esra Toprak, *13. Yüzyıl'da Konya ve Sadreddin Konevî*, Konya: (Konya İl Kültür ve Turizm Yayınları, 2016), 170.

³⁹ *Baypars Tarihi*, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), II/ 22-23.

Hoca Ali⁴⁰, Vezir Fahreddin Hâce Ali⁴¹, Sahib-i âzam Fahrü'd-devle Ebü'l hayrat Ali⁴², şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yine İbni Bibi'de *Vezir Fahreddin Ebu'l Hayrat Ali*'nin Baycu Noyan'ın baskısından kurtulmak için bu konuyu Batu Han'la görüşmek üzere Han'a elçi olarak gönderildiğine dair bir bilgi yer almaktadır ki bu bahiste de yine adı bazı kısımlarda *Şehid Sahib Kadı İzzeddin Muhammed Razi* şeklinde geçmektedir.⁴³

SONUÇ

1243 yılında Köseadağ'da Moğol kumandanı Baycu Noyan karşısında aldığı yenilgiden sonra Selçuklu Devleti büyük bir kaosa sürüklenmiş ve tamamen dağılma noktasına gelmiştir. Beklediği destekleri alamayan ve yanlış stratejiler ile fevrliliğinin de kurbanı olan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev başta olmak üzere, birçok komutan ve devlet adamı ordugâhı bırakıp kaçma yolunu tercih etmiştir. Bu şekilde belirsizlik ve korkunun hâkim olduğu bir atmosferde, kendisi de Amasya'ya kaçmış olan tecrübeli devlet adamı Vezir Mühezzibeddin Ali, Moğollardan gelebilecek kısımlara meydan vermemek adına, bulunduğu şehrin kadısı olan Fahreddin Ali ile birlikte elçi olarak Baycu Noyan'a gitmiştir. Vezir Mühezzibeddin ve yanında giden Kadı Fahreddin Ali'nin aralarında istişâre ederek yaptıkları görüşmeler ve bu cesaretleri Noyanları etkilemiş ve Selçuklu şehirleri bu süreçte Moğolların kıyımına uğramaktan kurtarılmıştır.

Sulhü sağlamış olarak dönen Vezir Mühezzibeddin ve Kadı Fahreddin Ali Konya'da büyük bir sevinçle karşılanmışlardır. Bundan sonra barış şartlarının yeniden ve daha sağlam tesis edilmesi için Batu Han'a yeni bir elçi heyeti gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu elçilik heyetinde de Şemseddin İsfehânî'nin yanı sıra yine ilk elçi heyetinde yer alıp barışın sağlanmasında rolü olan Amasya Kadısı Fahreddin

⁴⁰ *Baypars Tarihi*, II/ 57.

⁴¹ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım- Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 140.

⁴² İbn Bibi, *Selçukname*, 572.

⁴³ İbni Bibi, *Selçukname*, 572; *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, çev. Feridun Nâfiz Uzluk, (Ankara: 1952), 36.

Ali'ye görev verilmiştir. Bu görevlerin neticesinde Amasya Kadısı Fahreddin, Selçuklu Devleti'nin vergiler ve ağır yüklerle de olsa Moğollara tâbi bir devlet olarak bir süre daha varlığını sürdürmesinde etkin rol oynamıştır. Bundan daha önemli olarak da Kadı Fahreddin Ali ve birçok defa içinde bulunduğu elçilik heyetleri, bu etkili siyasetleriyle, Selçuklu şehirlerinin daha fazla yakılıp yıkılmasını ve Anadolu halkının Moğol kılıçları altında kıyıma uğrayıp katledilmesini engellemiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Turgut. "Hüseynin Hüsâmeddin Yasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/551-552. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*. Çev. Feridun Nâfiz Uzluç. Ankara: 1952.
- Ayan, Ergin. "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanu Cormagun". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13/ 2 (2018), 179-196.
- 76 *Baypars Tarihi*, Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya. II cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Durukan, Aynur. "Hilfet Gazi Medresesi ve Türbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/ 30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebü'l-Ferec İbn'ül-İbrî. *Târîhu Muhtasari'd - Düvel*. çev. Şerafeddin Yaltkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Erdoğan Merçil. "Sâhib Ata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/ 515-516. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Genceli Kiragos. *Moğol İstilasası (1220 - 1265)*. çev. Mahmut Kemal Bey. İstanbul: Post Yayınları, 2018.
- Gregory Abu'l-Farac. *Abu'l Farac Tarihi*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. II cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- İbn Bibi. *El - Evâmirü'l - Alâ'iyye fi'l - Umûri'l - Alâ'iyye Selçuknâme*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

- Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcâni. *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar)*. Çev. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Moğolların Gizli Tarihi*. çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Baba İlyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/ 368. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Baba İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/ 368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Babaîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/ 373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sevim, Ali. "Keyhusrev II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/348-350. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sümer, Faruk. "Keykubad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/357-359. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sümer, Faruk. "Kösedağ Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/272-273. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî. *Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım-Mesâliku'l Ebsâr*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Uz, M. Ali - Esra Toprak. *13. Yüzyıl'da Konya ve Sadreddin Konevî*. Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Yayınları, 2016.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. ed. S. Keçeci Kurt, R. O. Özel, M. Hakverdioğlu. I-IV Cilt. Samsun: Uğur Ofset, 2022.

AMASYA’NIN İLHANLI HÂKİMİYETİNDE SİYASÎ, İKTİSADÎ VE KÜLTÜREL DURUMU*

*Firdevs ÖZEN***

Öz

Karadeniz bölgesinin iç kesiminde, Yeşilırmak Nehri’nin açtığı dar bir vadide kurulan Amasya, 1243 yılında Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasında yapılan ve Selçuklular’ın yenilgisiyle sonuçlanan Köseadağ Savaşı’ndan sonraki süreçte önce Büyük Moğol Hanlığı, 1256 yılından itibaren de İlhanlı Devleti’ne tâbi oldu. Amasya, Moğol hâkimiyeti altında özellikle Orta ve Doğu Anadolu’daki birçok kent gibi siyasî ve iktisadî olarak zor bir dönemden geçti. İlhan Abaka’nın 1277 yılında Anadolu’yu doğrudan İlhanlı Devleti’ne bağlaması sonucu Moğollar’ın baskı ve zulmünden olumsuz etkilendi. Seyfeddîn Torumtay’ın valiliği bu zor zamanda Amasya için bir şans oldu. Ancak İlhanlı merkezi Tebrîz’den atanan görevliler Amasya’da iyi bir idare ortaya koyamadılar. Gazan Han, Anadolu’yu dört malî bölgeye ayırdığında Samsun ile birlikte Amasya’nın vergi işleriyle ilgilenmesi için Kemâleddîn Tiflisî’yi görevlendirdi. O ve ondan sonraki vergi memurları Amasya’da kötü bir yönetim sergilediler. Halk ağır vergi yükü altında oldukça sıkıntılı zamanlar geçirdiği gibi verginin toplanılması konusunda da ciddi sorunlar yaşandı. Amasya, Anadolu’nun önemli bir merkezi olma özelliğini Selçuklu döneminde olduğu gibi İlhanlı döneminde de devam ettirdi. İlhanlı egemenliğinde kültürel alanda Ölceytü Han’ın hanımı İl-tuzmuş (Yıldız) Hatun tarafından 1308-1309 yılında yaptırılan Amasya Dârüşşifâsı ile adından söz ettirdi. Bu güzide yapı sadece İlhanlı devri değil sonraki dönemlerde de halka hizmet etmeyi sürdürdü.

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1” adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, firdevs.ozen@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0003-1323-4685>.

Anahtar Kelimeler: Amasya, İlhanlı Devleti, Seyfeddîn Torumtay, Kemâleddîn Tiflisî, İl-tuzmîş (Yıldız) Hatun.

Political, Economic and Cultural Situation of Amasya under Ilkhanid Domination

Abstract

Amasya founded in the inner part of the Black Sea region, in a narrow valley opened by the Yeşilirmak River, after the Battle of Köseadağ, which took place between the Seljuks of Anatolia and the Mongols in 1243 and resulted in the defeat of the Seljuks, it first became a subject of the Great Mongol Khanate, and from 1256 onwards, it became a subject of the Ilkhanid State. Amasya, like many cities especially in Central and Eastern Anatolia, went through a difficult period politically and economically under Mongol rule. As a result of Ilkhan Abaqa directly connecting Anatolia to the Ilkhanid State in 1277, it was negatively affected by the pressure and cruelty of the Mongols. Sayf al-Dîn Torumtay's governorship was a chance for Amasya in this difficult time. However the officials appointed from the Ilkhanid's center Tabrîz could not provide a good administration in Amasya. When Gazan Khan divided Anatolia into four financial regions, he appointed Kamâl al-Dîn Tiflisî to deal with the tax affairs of Amasya along with Samsun. He and the tax officials after him exhibited bad management in Amasya. Not only did the people go through very difficult times under the heavy tax burden, but there were also serious problems in collecting taxes. Amasya continued to be an important center of Anatolia in the Ilkhanid period as well as in the Seljuk period. During the Ilkhanid rule, it made a name for itself in the cultural field with the Amasya Hospital built by İl-tuzmîş (Yıldız) Khatun, the wife of Öljeitü Khan, in 1308-1309. This distinguished building continued to serve the public not only during the Ilkhanid period but also in subsequent periods.

Keywords: Amasya, Ilkhanid State, Sayf al-Dîn Torumtay, Kamâl al-Dîn Tiflisî, İl-tuzmîş (Yıldız) Khatun.

GİRİŞ

Orta Karadeniz'in iç kesiminde yer alan Amasya, kentin içinden geçen Yeşilirmak'ın açtığı uzun ve derin vadinin kuzey ve güneyinde kurulmuştur (Texier, 2002: 171). Coğrafi yapısı itibariyle savunma yapmaya uygun bir yer olması ve İpek Yolu üzerinde bulunması dolayısıyla tarih boyunca Anadolu'ya hâkim olmak isteyen güçlerin fetih planında yer alan kentlerden biri olan Amasya, Orta Karadeniz'in hem Samsun'a hem de İç Anadolu'ya açılan kapısıydı (Şahin, 2007: 145).

Kadîm bir geçmişi olan Amasya, uzun süre Pont Krallığı'nın başkentliğini yapmış, kentin yapısını şekillendiren kalesi sayesinde Roma ve Bizans dönemlerinde önemli merkezler arasına girmiştir (Texier, 2002: 170; M. H. Yinanç, 1978: 394; Baykara, 2018: 387). Amasya, 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Dânişmendli Gümüş Tekin Ahmed Gazi döneminde Sivas'la birlikte fethedildi (O. Turan, 2005: 80, 96). Ahmed Gazi'nin komutanlarından İltekin Gazi, 1075 yılında kenti Bizans'ın elinden alarak Türk hâkimiyetini başlattı (Baykara, 2018: 387). Amasya, I. Haçlı seferinde doğu yönünde ilerleyen kalabalık Haçlı ordularının yenilgiye uğratıldığı yerlerden biri olması açısından Türkiye tarihinde özel yere sahiptir. I. Kılıç Arslan ve Dânişmendli Gümüş Tekin Ahmed Gazi'nin müttefik Türk güçleri, Haçlıları 1101 yılında Merzifon-Amasya arasında, Kızılırmak yakınındaki ovada ağır bir yenilgiye uğratmıştır (O. Turan, 2005: 168). Amasya, I. Mesûd döneminde Tuğrul isimli bir beyin idaresindeydi. Bir ara Bizans tarafından zapt edilmesine rağmen kısa süre sonra Dânişmendli Gümüş Tekin Ahmed Gazi tarafından ele geçirildi (O. Turan, 2005: 198). Mesûd, Amasya Kalesi'nin dışında, içinde camilerin, zaviyelerin ve çeşitli tesislerin bulunduğu "Simre" isimli bir kent inşa ettirdi (O. Turan, 2005: 220). Amasya, Mesûd'un 1155 yılındaki vefatından sonra Sivas ile birlikte damadı Dânişmendli Yağlıbasan'a verildi (O. Turan, 2005: 218). II. Kılıç Arslan (1155-1192), Dânişmendli Beyliği'ni ele geçirilince Amasya da Selçuklu topraklarına dâhil oldu (M. H. Yinanç, 1978: 394). Saltanatının sonlarına doğru ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştıran Kılıç Arslan, Amasya'yı Melik Nizâmeddîn Argunşâh'a bıraktı (İbn Bibi, 1996: 41; Aksarayî,

2000: 23; Niğdeli Kadı Ahmed, 2015: 439; Müneccimbaşı, 2017: 32; O. Turan, 2005: 242; Cahen, 1979: 122). 1196 yılında Selçuklu tahtını ele geçiren II. Rükneddîn Süleymân Şâh, çok geçmeden kardeşi Argunşâh'ın elinde olan Amasya'yı ondan geri aldı (Müneccimbaşı, 2017: 35; O. Turan, 2005: 271; Cahen, 1979: 125).

Orta çağ kaynaklarında “dârü'l-izz” (izzet ve şeref şehri) olarak geçen Amasya, özellikle XIII. yüzyılın Selçuklu Türkiyesi'nde bölgenin öne çıkan, büyük ve gelişmiş kentleri arasındaydı (Şahin-Emecen, 1991: 1; Bedirhan, 2023: 32). I. Alâeddîn Keykubâd, yaptırdığı cami ve medreselerden de anlaşılacağı üzere devletin yönetim merkezlerinden biri olan Amasya'ya ayrı bir önem vermektedir (Texier, 2002: 170). Hatta yaşanan bir depremden sonra şehri yeniden inşa ettirmişti (Hamdullâh Müstevfi, 1915: 95; Bekmez, 2020: 65). Amasya, 1231-1232'de, Selçuklu hizmetine giren Hârezmi Bereket Han'a iktâ edildi (İbn Bibi, 1996: 433; Müneccimbaşı, 2017: 69; O. Turan, 2005: 339; Sümer, 1970: 5; Cahen, 1979: 139; Ersan, 2010: 52,98). Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının sonlarına doğru bölgedeki siyasî dengeleri alt üst eden yeni bir güç ortaya çıktı. Türkistan, İran ve Kafkasya'yı ele geçiren Moğollar, Anadolu kapısına dayandılar. İzlediği akıllı politikayla Moğollarla iyi ilişkiler kurmaya çalışan Alâeddîn Keykubâd, savunma tedbirleri almayı da ihmal etmedi. Diğer büyük Selçuklu kentleri gibi Amasya'nın da surlarını onarımdan geçirtip tahkim ettirdi (Metin, 2021: 30).

Türkiye Selçuklu Devleti'ni her yönden derinden sarsan Babaîler isyanında (1240) Amasya, isyanın önemli duraklarından biriydi. Kefersud, Kahtâ ve Adıyaman'dan harekete geçen asiler, Sivas'ta karşılarına çıkan Selçuklu ordusunu yenilgiye uğrattılar. Daha sonra ilerleyişlerini sürdürerek Amasya, Tokat taraflarını ele geçirdiler. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, isyanı bastırması için Amasya sübaşılığına tayin ettiği Mübârizeddîn Armağanşâh'ı görevlendirdi. İyi bir mücadele ortaya koyan Armağanşâh, isyanı dizginlemeyi başardı. Asilerden önce gelerek kentte düzeni sağladı ve o sırada Amasya'da bulunan Baba İshak'ı yakalayıp Amasya Kalesi'nde idam etti (İbn Bibi, 1996: 49-51;

Müneccimbaşı, 2017: 78-79; O. Turan, 2005: 341-343; Cahen, 1979: 143, 220; Akdağ, 2010: 59; Uyar, 2012: 415-416).

Amasya, Moğol tâbiyeti öncesinde devletin kaderinin de çizildiği bir yerdi. Selçuklu Veziri Mühezzibüddîn Ali, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Amasya'ya çekilerek şehrin kadısı Fahreddîn ile bir araya geldi ve yapılan görüşmede Moğollarla barış kararı alındı (İbn Bibi, 1996: 75-76; Müneccimbaşı, 2017: 82; Sümer, 1970: 10; Cahen, 1979: 238; Ersan, 2010: 66-67; Uyar, 2012: 418-419). Selçuklu dönemi yapılarından, Halîfet Gazi Medresesi (1209-1210), kentin valilik görevinde bulunan ve Dânişmendli emîriyken Selçuklu hizmetine geçen Halîfet Gazi'nin bir yadigârıdır (R. Yinanç, 1982: 6; Önkâl, 2015: 68; Bekmez, 2020: 64).

İlhanlı Döneminde Amasya'nın Siyasî Durumu

Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı'nda alınan ağır yenilgi sonucunda Selçuklular, Moğollara tâbi hale geldi. Buna II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1246 yılındaki ölümünden sonra devlet yönetiminde yaşanan sorunlar da eklenince Selçukluların çöküş süreci başlamış oldu.

Moğol Hanı Môngke'nin batı yönünde yapılacak fetihlerde görevlendirdiği kardeşi Hülegü'nün 1256 yılında İran'da İlhanlı Devleti'ni kurması ile Türkiye Selçuklu Devleti, İlhanlıların tâbiyetine girdi. O sırada merkezî otoritesi bozulan Selçuklular, en kötü dönemlerinden birini yaşıyordu. Gıyâseddîn'in oğulları arasında Selçuklu tahtına sahip olmak için yapılan mücadelede II. İzzeddîn Keykâvus Türkmenlerden yana bir tavır ortaya koyarken, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan Moğolların desteğini almaya çalışıyordu. Amasya, Köseadağ Savaşı sonrasındaki süreçte Moğollar tarafından zapt edildi ve Moğol valilerince yönetilmeye başlandı. Moğol komutanı Baycu Noyan, 1256 yılında Selçuklu güçlerini Sultan Hanı Savaşı'nda mağlup ederek Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Maraş ve Malatya'da II. İzzeddîn Keykâvus'u destekleyenlere karşı bir sindirme harekâtı yaptı (Sümer, 1970: 30).

II. İzzeddîn Keykâvus ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan arasındaki taht kavgası büyürken IV. Rükneddîn Kılıç Arslan, 1258 yılında Niksar'da hükümdarlık koltuğuna oturdu.

Amasya, II. İzzeddîn Keykâvus'a ait olmakla birlikte Beylerbeyi Seyfeddîn Torumtay'ın hâkimiyetindeydi. Devlet erkânı ile Amasya'da olan İzzeddîn, civardaki İl-Arslan Köyü'nü üç yüz altın karşılığında Tercümân Emîr Esededdîn Ali b. Yağbasan'a verdi (O. Turan, 2005: 505).

IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın Moğol yanlısı veziri Mu'ineddîn Süleymân Pervâne, 1260'lı yıllarda İzzeddîn Keykâvus'u destekleyen Türkmenlerin tepkisini çekmemek için İzzeddîn'in taraftarlarından Şâh Melik Bey'i hem Emîr-i Âlem hem de Simre sübaşısı olarak atadı. Şâh Melik'in bu tayine verdiği karşılık düşmanca oldu. 2.000 kişi toplayarak Amasya civarındaki Gedegra Kalesi'ne çekildi ve isyan bayrağını çekti. Fakat Keykâvus taraftarı çoğu kimse gibi onun da sonu ölüm oldu. Pervâne, kaleyi kuşattı ve sonrasında onu kaleden indirerek Moğollara teslim etti (İbn Bibi, 1996: 164-165; Sümer, 1970: 36-37).

Moğolların özellikle malî baskısı tüm Anadolu gibi Amasya'da da yoğun şekilde hissedilmekteydi. Vergi dışında Moğol noyan ve askerlerinin maaşı da Selçuklu Devleti'nin en büyük sorunlarından biri haline gelmişti. Alıncak Noyan'ın kethüdası Zukay, Amasya'da yeni dünyaya gelen çocuklardan bile vergi almaya kalktı. Zukay, çocukların aileleri, vergilerini ödeyemedikleri için onları esir edip Mısırlı köle tacirlerine ucuz şekilde sattı (Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 355; Özbayraktar, 2017: 452).

Şüphesiz İlhanlı dönemi Amasya'sının en önemli simalarından biri Seyfeddîn Torumtay'dır. Torumtay, Alâeddîn Keykubâd zamanında Selçuklu sarayına girmiş ve kariyer basamaklarını hızla tırmanarak devlet işlerinde görev almıştır. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in saltanatının sonlarında Amasya Kale komutanı olan Torumtay, bir süre Malatya Emîri olarak görev yapmış, ardından da Amasya valiliğine atanmıştır. Torumtay, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonraki kaotik dönemde adından söz ettiren Selçuklu ümerasındandı. II. İzzeddîn Keykâvus ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan arasındaki iktidar yarışında esir düşmesine rağmen sonrasında affedilmişti (1249). Amasya valiliği dışında beylerbeyilik mevkiinde bulunan Torumtay, 1254'te Moğol

hükümdarı Mönğke Han'a gönderilen Selçuklu heyetindeydi. Hülegü Han, Torumtay'ın Moğolistan'dan döndüğü 1258 yılında Selçuklu ülkesini ikiye böldü ve Amasya'nın da yer aldığı Kızılırmak'ın doğusunda bulunan kısmı, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'a verdi. Torumtay, bundan sonraki dönemde pek göz önünde olmamayı tercih etti (Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 353-356; Kayaoğlu, 1978: 91-92; Özbayraktar, 2017: 446-449).

Torumtay'ın Amasya valiliğinden önce Amasya'da düzen tam anlamıyla bozulmuştu. Torumtay, göreve başladığı sırada kent, Moğolların uğrak yerlerindendi. Moğollar, yaylalara el koyarak mutasarrıfları kovuyor, çeşitli bahaneler öne sürerek köylere zarar vermeye çalışıyorlardı. Torumtay'ın selefi Seyfeddîn Haydar, Moğollara karşı bir tutum sergileyerek arazi mutasarrıflarının tarafını tutmuştu. Seyfeddîn, Moğolların kendisini Baycu Noyan'a şikâyet etmeleriyle Amasya'dan ayrılmak zorunda kaldı ve yeni görev yeri olan Elbistan'a gitti. Amasya'nın yeni valisi Seyfeddîn Torumtay, her şeyden önce halkı gözeten bir yönetim ortaya koydu. Gittikçe artan Moğol baskısına karşı devletin varlığının ve istikrarının en büyük teminatı oldu (Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 353; Özbayraktar, 2017: 449-450).

Seyfeddîn Torumtay, 1276 yılında gerçekleşen Hatîroğlu isyanında Moğol karşıtı safta yer alan devlet adamlarındandı. Hatîroğlu Şerefeddîn, Torumtay'ın oğlu Sinâneddîn Musa'yı, kardeşi ve diğer ümera ile birlikte Memlûk Sultânı Baybars'ın yardımını sağlayabilmek amacıyla Şam'a gönderdi. Başarısızlıkla sonuçlanan isyanın ardından Moğol komutanı Kongurtay Anadolu'ya gelerek durumu kontrol altına aldı. İsyanın elebaşı Hatîroğlu Şerefeddîn, İlhan Abaka'nın emri ile idam edildi. Torumtay, Abaka tarafından yapılan yarguda Hatîroğlu Şerefeddîn'in zoruyla, ölümle tehdit edilerek isyana katıldığını söyleyerek idam cezası almadı. 400.000 dirhem para, 200 at, Moğol beylerine hediyeler ve kışın 1.000 Moğol askerine bakmak gibi şartları yerine getirerek canını kurtardı. Şerefeddîn ile müttefik olan Torumtay'ın oğlu Sinâneddîn Musa ise Şerefeddîn'in kardeşi Ziyâeddîn ile beraber Baybars'la görüşüp onu Anadolu'ya gelmesi için ikna etmişti.

İsyanın beklenildiği gibi sonuçlanmaması ve sonrasında gelişen olaylar karşısında Baybars, Sinâneddîn Musa ile birkaç kişiyi tutukladı. (Baypars Tarihi, 1941: 76-81; O. Turan, 2005: 558-559; Kayaoğlu, 1978: 93; Özbayraktar, 2017: 454-455).

Aynı dönemde Havza'da yaşayan Türkmen Güdürlü aşiretinin reisi Kunduz Begzâde Celâleddîn Mâh Âlem, Torumtay'ın Kayseri'de bulunmasından yararlanarak Amasya'ya bir saldırı gerçekleştirdi ve Torumtay'ın vekili İzzeddîn Gül Bey'i öldürüp kente girdi (1277). Torumtay, durumu öğrenir öğrenmez hemen harekete geçti. Mâh Âlem'le Bozok'ta yaptığı savaşta galip gelerek Amasya'ya tekrar hâkim oldu (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 361-362; Özbayraktar, 2017: 455).

1249 yılından itibaren Amasya valisi olarak görev yapan Seyfeddîn Torumtay, 1280 yılında vefat etti¹¹ ve iktâi olan Amasya'da, kendisi için 1278 yılında yaptırdığı türbeyle defnedildi (Kayaoğlu, 1978: 93). Torumtay'ın Mısır'da esir tutulan oğlu Sinâneddîn Musa da serbest bırakıldıktan sonra Amasya'ya döndü. Ancak döndüğünde hastaydı ve bir süre sonra vefat etti. Amasya valiliği görevine Torumtay'ın ölümünden sonra Sinâneddîn Musa'nın oğlu olan Nâsireddîn Mehmed Bey getirildi (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 363; Kayaoğlu, 1978: 94; Özbayraktar, 2017: 457).

II. İzzeddîn Keykâvus'un oğlu Gıyâseddîn Mesûd, babasının ölümünün ardından 1280 yılında Kırım'dan Anadolu'ya geçti. Keykâvus'un, Altın Orda hanedanına mensup eşi Orbay Hatun da Mesûd'un ardından yola çıktı ve Samsun üzerinden Amasya'ya geldi. Orbay Hatun, burada Seyfeddîn Torumtay'ın hanımı Gürcü Hatun² tarafından Torumtay'ın banisi olduğu Gök Medrese yanındaki sarayında yaklaşık bir ay misafir edildi. Amasya'da çok iyi ağırlanan Orbay Hatun, İlhan Abaka'nın, yanına gönderilmesini

¹ Torumtay'ın ölüm tarihini Osman Turan ve Oktay Aslanapa, Torumtay türbesi kitabesinin yapım tarihi olan 1278 yılı olarak kaydetmektedir (O. Turan, 2005: 559; Aslanapa, 1989: 166).

² Osman Turan, Torumtay'ın hanımının ismini Gürcü Hatun olarak verirken II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan dünyaya gelen kızı olduğunu ifade eder. Hüseyin Hüsâmeddîn ise bu hatunun ismini Gürcü Hatun b. Samuk Noyan olarak kaydeder (O. Turan, 2005: 598; Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 363).

emretmesi üzerine kentten ayrıldı (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 363; O. Turan, 2005: 598).

Ahmed Teküder 1282'de İlhanlı tahtına çıktıktan sonra Selçuklu ülkesini idarî olarak ikiye ayırdı. Batıdaki Konya merkezli kısım III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e, doğuda bulunan Amasya merkezli Dânişmendiye Vilayeti ise II. Gıyâseddîn Mesûd'a verildi (Aksarayî, 2000: 108; O. Turan, 2005: 602; Akdağ, 2010: 150).

1286-1287 yıllarında Amasya'da halk yiyecek maddelerini temin etmede büyük sorunlarla karşılaştı. Durum o kadar vahim bir hale geldi ki kedi, fare, köpek eti kıymetli bir gıda ürünü olarak satılmaya başladı (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 365; Özbayraktar, 2017: 452). 1289-1290'lı yıllarda Anadolu'da Moğol zulmü şiddetini artırırken doğal felaketler de buna eşlik etti. Amasya'da büyük bir sel felaketi yaşandı (Anonim Selçuknâme, 1952: 51; O. Turan, 2005: 611).

İlhanlı Devleti tahtına Gazan Han'ın çıkması (1296) tüm İlhanlı topraklarında değişim ve dönüşümü de beraberinde getirdi. Gazan, malî ve idarî alanda ciddi reformlar yaptı. Türkiye yönetiminde de radikal değişiklikler oldu. İlhan, Argun Han döneminde iki malî bölgeye ayrılan Türkiye'yi dört malî bölgeye ayırdı ve her bölgeyi Selçuklu divanına üye olarak atadığı mültezimler arasında paylaştırdı. Vezir Cemâleddin Mehmed Diyâr-ı Bekir'e, Pervâne Muîneddîn Mehmed Kastamonu'ya, Müstevfî Şerefeddîn Osman Niğde civarına mültezim olarak tayin edildi (Aksarayî, 2000: 168; O. Turan, 2005: 635; Akdağ, 2010: 156; Yuvalı, 1994: 590-591; Uyar, 2012: 435-436). Yetkili oldukları bölgeye gelen görevliler bazı malî düzenlemeler yaparak hemen vergi toplamaya giriştiler. Fakat halkın sırtına yükledikleri vergi çok ağırdı. Mültezimler istedikleri miktarı toplayamadıkları gibi kanunları da yürürlüğe koyamadılar ve en sonunda ödenmesi gereken meblağı zorla toplama yoluna gittiler (Erdem, 2003: 57).

Amasya ve Samsun civarı, Nâib Kemâleddîn Tiflisî'nin sorumluluğuna bırakıldı. Hizmetinde bulunan üst düzey kâtip ve nâiblerden oluşan kalabalık bir memur grubuyla görev yerine gelmek üzere yola çıkan Tiflisî, Amasya'ya gösterişli bir şekilde girdi. Başına ne geleceğini bilmeyen ama ondan

çekinen halk, kalabalık şekilde onu karşılamaya çıktı. Tiflisî, kendini beğenmiş bir hava içinde hükümet merkezine geldi ve ilk iş olarak vilayetlere çok ağır vergi yükümlülükleri ve müsadere emirleri gönderdi. Halkın malını mülkünü zorla elinden aldı. Sonraki yılların vergilerini dahi topladı. İşinin ehli olmadığı için vergi toplamada bazı hatalar yaptı ve bunun sonucunda vergi gelirinde düşüş yaşandı. Zaten ağır vergi yükü altında ezilmekte olan ziraat ve çiftçileri ilave ve fazladan aldığı vergilerle o kadar baskı altına aldı ki insanlar çareyi vatanlarını terk edip başka yerlere göç etmekte buldu. Tiflisî, Amasya'daki görev süresince sadece malî alandaki baskıları ile değil, sonu gelmeyen isteklerde bulunmasıyla da halkın sevmediği bir isim oldu. Bundan ötürü Amasya'dan ayrılırken hiçbir kılavuz ona yolları göstermek istemedi. Tiflisî Amasya'dan ayrıldıktan sonra daha fazla nakit sağlamak için Samsun'a gitti. Burada Samsun darphane görevlilerinden rüşvet ve haraç aldı. Hatta daha ileri giderek nakit miktarını artırmak için gümüşlerden bozuk ayarlı akçe (dirhem) bastırdı. Ancak kimse bu paraları kullanmadı. Daha sonra Samsun'dan Aksaray'a geldi (Yuvalı, 1994: 591). Zulmüne burada da devam eden Tiflisî, koyduğu usulsüz, yeni vergilerle halkın elinde olan her şeyi aldı ve Amasya'da olduğu gibi halk yerlerini terketmek zorunda kaldı. Tiflisî, Aksaray'da kaldığı süre zarfında vergi toplayan kişilerle sorunlar yaşadığından gözünü halkın ürününe dikti ama hasat zamanı olmadığı için hiçbir şey alamadı. Yerine kardeşi Cemâleddîn'i bırakarak geri döndü (Aksarayî, 2000: 176-179; O. Turan, 2005: 636; Ersan, 2010: 153). Halkın mültezimlerin kötü uygulamalarından duydukları rahatsızlık Gazan Han'ın kulağına gitmişti. Şikâyetler üzerine Gazan, Nâib Kemâleddîn Tiflisî'yi görevden alıp yerine Mücîreddîn Emîrşâh'ı atadı (Aksarayî, 2000: 193; O. Turan, 2005: 640-641; Ersan, 2010: 156; Erdem, 2003: 57).

Gazan Han, 1299-1300'de Anadolu'ya vergi ile ilgili düzenlemeler yapmak üzere Vezir Nizâmeddîn Yahyâ'yı gönderdi. Nizâmeddîn'in görevi arazileri yeniden vergilendirmek, vergi koyulmamış yerleri tespit etmek, diğer gelir kaynaklarını bulmak ve zorunlu kanunları koymak olsa da o da tıpkı Tiflisî gibi ismi yaptığı zulümlerle özdeşleşen

devlet görevlilerinden biri oldu. Nizâmeddîn Yahyâ, içinde kâtipler, tahsildarlar, memurlar ve komutanların olduğu bir heyetle Anadolu'ya geldi. Erzincan ve Sivas'tan sonra yolu Amasya'ya düştü ve daha önce yaptığı soygunlarına burada da devam etti. 2.000-3.000 dinar gelire sahip olan yerlerden 50.000 dinar vergi topladı. Gazan Han ona verdiği yarlığda masraflar karşılığında çiftçilerden bir dinar alabileceğini belirtmişken o, on dinar aldı (Erdem, 2003: 58). Vergi konusunda görev ve sorumluluğu olmayan Pervâne Tâceddînoğulları'nın özel mallarına göz koydu. Onlardan her türlü işkence ve baskıyla devlet hazinesi için değil, kendi harcamaları için zorla 1.000 dinar aldı (Aksarayî, 2000: 208-209; Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 375; O. Turan, 2005: 646; Ersan, 2010: 158-159).

Amasya, II. Gıyâseddîn Mesûd'un "Gazi Çelebi" olarak anılan oğlu Tâceddîn Altunbaş'a, Mesûd 1302 yılında ikinci defa Selçuklu tahtına çıktıktan sonra Gedegra ve Sinop'la birlikte verildi. Gıyâseddîn, 1308'de Kayseri'de vefat ettikten sonra cenazesi Tâceddîn'e ait olan Amasya'ya götürüldü (M. H. Yinanç, 1978: 394; Şahin-Emecen, 1991: 1; Akdağ, 2010: 121).

İlhanlıların Anadolu Umumi Valisi Temürtaş, 1327'de Mısır'a kaçınca otorite boşluğundan faydalanan Karamanoğlu Yahşi Bey ve eniştesi Ankara Valisi Devlet Şâh Amasya'yı ele geçirdiler. Ancak kent bir süre sonra yine el değiştirdi. 1339-1340 tarihli vakfiyeye göre Amasya ve Sinop taraflarının Tâceddîn Altunbaş'ın idaresinde olduğu anlaşılmaktadır (Akdağ, 2010: 120).

Amasya, İlhanlı Devleti kurulduktan sonra Moğolların Anadolu'daki göç merkezleri arasındaydı (Bekmez, 2020: 64). Şehrin yakınlarındaki Kazova kışlağı, İlhanlı Devleti için askerî bakımdan, birliklerin toplanmak üzere hazırlandıkları yer olması noktasında önem arz ediyordu (Akdağ, 2010: 66). Son İlhan Ebû Saîd Bahâdır Han döneminde (1317-1335) Anadolu'ya gönderilen Moğol askerlerinin yerleştiği yerlerden biri de Amasya'ydı (Göde, 1994: 30). Kent, İlhanlı sonrası dönemde, 1341'de Alâeddîn Eratna'nın egemenliğine girdi (Uzunçarşılı, 2011: 157; Göde, 1994: 67, 77; M. H. Yinanç, 1978: 394). Eratnalıların hizmetindeki Kutluşah ailesi zamanla

Amasya'da güç kazandı (Akdağ, 2010: 177). 1347-1348 yılında o sırada Kayseri'de görev yapan Hacı Kutluşah, Amasya'ya gelerek Amasya Emîri oldu (Göde, 1994: 78). Sonraki yıllarda Amasya Emîri olan Hacı Şadgeldi, şehri Eratna'nın torunu Alâeddîn Ali'den alarak hâkimiyeti ele geçirdi (Esterâbâdî, 2014: 142; Yücel, 1991: 19-20; Uzunçarşılı, 2011: 163; M. H. Yinanç, 1978: 394). Bu dönemde Moğol oymaklarından Ca'unğar oymağı da burada meskûndü (Sümer, 1970: 116, 119). Şadgeldi ile bölgenin bir diğer güçlü ismi Kadı Burhâneddîn Ahmed arasındaki çatışma, Şadgeldi'nin ölümüne kadar sürdü. Amasya için mücadeleler devam ederken devreye Osmanlı Şehzadesi Yıldırım Bâyezid girdi. Osmanlıların Amasya'ya ilgisi Orhan'ın tahta çıktığı XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamıştı (Akdağ, 2010: 122). Kadı Burhâneddîn ile Bâyezid arasındaki savaşı, Bayezid kaybetmesine rağmen Amasya, 1398 yılında Osmanlı egemenliğine girdi ve eyalet merkezi yapıldı (Esterâbâdî, 2014: 397-402; Yücel, 1991: 87 vd.; Şahin-Emecen, 1991: 1; M. H. Yinanç, 1978: 394).

İlhanlı Döneminde Amasya'nın İktisadî Durumu

Türkiye Selçuklu Devleti'nin, İlhanlı Devleti'nin tâbiyetine girmesiyle devletin siyasî yapısı olduğu kadar iktisadî yapısı da bozuldu. Gelirler azaldı ve Anadolu'daki Moğol askerlerinin maaşını temin etmede zorluklarla karşılaşıldı. Devlet üzerindeki malî yük daha da arttı (Yuvalı, 1994: 584). Ancak Amasya, bu olumsuz tabloya karşın İlhanlı döneminde iktisadî ve ticarî önemini korumayı başardı (Texier, 2002: 170). Büyük ve gelişmiş bir kentti. Toprakları verimliydi. Başka artıları da vardı. İpek Yolu'nun Anadolu'dan geçen kuzey kolu güzergâhındaydı ve İlhanlı Devleti'nin siyasî ve ticarî merkezi Tebrîz üzerinden yapılan ticarete avantajlı bir konuma sahipti. Her ne kadar Tebrîz'den gelen ürünler daha çok Tebrîz-Trabzon yolu kullanılarak batıya naklediliyorsa da bu ürünlerin Erzurum-Erzincan-Sivas-Tokat üzerinden Karadeniz kıyısındaki Samsun ve Sinop limanlarına ulaştırılmasında Amasya önemli bir geçiş noktasıydı. Bu dönemde Ayas'tan başlayıp Tebrîz'e ve yine Ayas'tan başlayıp Karadeniz'e ulaşan yollar çok işlekti. Ayas'tan Kayseri ve oradan Sivas'a ulaşan kervan yolu burada ikiye ayrılıyor; bir

kol Erzincan-Erzurum üzerinden Tebrîz ve Türkistan'a giderken, diğerkol kuzeybatıya yönelerek Tokat-Turhal-Amasya-Ladik'ten geçerek Samsun'a ulaşıyordu (Ramsay, 1960: 290; Ş. Turan, 2020: 181). Yani Orta Karadeniz'in iç kesiminde yer alan Amasya, Anadolu'nun kuzeyini doğuya ve güneye, Akdeniz'e bağlayan yolların kavşak noktasındaydı. Ayas limanından Anadolu'ya giriş yapan ürünlerin Samsun'a ulaşmasında önemli duraklardan biriydi (Bedirhan, 2023: 160). Aynı zamanda batıdan gelen mallar yine Amasya üzerinden Tokat-Şebinkarahisar-Aşkale istikâmetinde devam ederek Erzurum'a ulaşıyordu (Bedirhan, 2023: 180). Suğdak'tan, Sinop limanına gelen ürünler de yine Amasya üzerinden Türkiye'nin diğerkentlerine dağıtılıyordu (Bedirhan, 2023: 269). Fazla yoğun olmayan ve Malatya'da birleşen Bağdâd ve Haleb yolu da Sivas'dan Amasya'ya uğrayıp Samsun ve Sinop limanlarına varıyordu (Bedirhan, 2023: 338).

Amasya-Tokat-Sivas mıntikasından gelen malların, Samsun ve Sinop limanlarına ulaştırılmasında Amasya yakınlarında bulunan Selçuklu dönemi yapılarından Ezine Pazar Han, önemli bir işleve sahipti (Metin, 2021: 103; Bedirhan, 2023: 64).

Yabancı tüccarların bildiği ve kervanların geçiş yaptığı bir kent olan Amasya'da (Cahen, 1979: 314), XIII. yüzyılın sonlarında yolların güvenliği kalmadı. Karadeniz'e gitmekte olan Sivaslı tacirler, 1297'de Amasya ile Samsun arasında saldırıya uğradı (Ş. Turan, 2020: 182).

Türkiye, devrin kaynaklarında gümüş madeninin zenginliğiyle bilinmekteydi (Saint Quentin: 50). Kullanımında İlhanlıların söz sahibi olduğu Amasya'ya bağlı Gümüşhacıköy'de çıkartılan gümüş, şehrin önemli gelir kaynaklarından biriydi (Ebû'l-Fidâ, 1349: 439; Sümer, 1985: 6; Özbayoğlu, 2006: 619; Uzunçarşılı, 2011: 253-254). Irak ve Suriye'den tacirler, buraya ticaret yapmak için geliyorlardı (İbn Battûtâ, 2010: 417). Elde edilen gümüş, gümüş sikke basımında kullanılmakta, kalanı ise ihraç edilmekteydi (Uzunçarşılı, 2011: 254). Bundan başka "Amasya Madeni" olarak bilinen bir madenden de bahsedilmektedir (Bedirhan, 2023: 321).

Gelişmiş bir kent hayatına sahip olan Amasya, geniş caddeleri ve büyük çarşılarıyla tanınan güzel bir kentti (Ebû'l-Fidâ, 1349: 439). Ayakkabı yapımıyla ilgilenen kişilerin çalıştığı “Kunduracılar Çarşısı” vardı (Bedirhan, 2023: 46-47). Etrafı bağ, bahçe ve bostanlarla çevriliydi. Sulama, Yeşilirmak'ın üzerindeki su dolapları vasıtasıyla yapılıyordu (İbn Battûtâ: 417; Tuzcu, 2013: 22). Her çeşit meyve, sebze boldu. Özellikle bağcılık iktisadî hayatta önemli bir yer tutuyordu (Hamdullâh Müstevfî, 1915: 95). Anadolu'nun en olgun ve lezzetli üzümü Amasya'da yetişiyor, şarap ve pekmez yapımında kullanılıyordu (Bedirhan, 2023: 309). İbn Bibi, toplanılan üzümlerin, Amasya'nın yöneticilerinden Celâleddîn Varkanî, tarafından sultânın şaraphanesine gönderildiği şeklinde bir bilgi aktarmaktadır (İbn Bibi, 1996: 108). Tarım, halk için sadece ürün elde etme aracı olmayıp eğlenceli bir uğraştı (Bedirhan, 2023: 40). Amasya'da hayvan yetiştiriciliği de tarım kadar mühimdi. Kentte çok sayıda ahır ve çiftlik bulunmaktaydı (Bedirhan, 2023: 310). Ayrıca Amasya dağlarının ormanlarından kesilen çam ağacı, Sinop tersanesinde donanma yapımında kullanılmak üzere suyolu vasıtasıyla Sinop'a gönderilmekteydi (Metin, 2021: 112).

Selçuklular döneminde Cenevizlilerin Amasya'da kolonisi ve konsoloslugu mevcuttu (Bedirhan, 2023: 342). Cenevizliler büyük olasılıkla İlhanlı devrinde de buradaki faaliyetlerine devam ettiler.

İlhanlı Devleti'nin meşhur veziri Reşîdüddîn Fazlullâh'ın en büyük oğlu Hoca Celâleddîn'in Anadolu'da yönetimine tahsis ettiği yerlerden biri de 50 feddân³ ile Amasya idi (Reşîdüddîn Fazlullâh, 1947: 227).

İlhanlı hazinesine vergi veren kentlerin içinde Amasya'nın da adı geçmektedir. Abdullâh el-Mâzenderânî'nin, 1349-1350 yıllarına ait İlhanlı bütçesinin özet halini verdiği *Risâle-i Felekiyye* isimli eserinde, İlhanlı Devleti'ne tâbi Hoca Necmeddîn Hayî'nin yetkisinde bulunan ve “Memleket-i Rum-

³ Feddân, eski bir alan ölçüsü birimidir. “Öküz” veya “bir çift öküz” anlamına gelmektedir. Tek ya da çift öküzle sürülebilecek arazi miktarını ifade eder (Kallek, 1995: 293-294).

eli” olarak kaydedilen Anadolu’nun mukataa gelirleri 300 tümen (3.000.000 dinar) di (Mazenderani, 2013: 247).

İlhanlı Döneminde Amasya’nın Kültürel Durumu

Amasya, Selçuklu döneminde olduğu gibi İlhanlı döneminde de Anadolu’nun ilim ve kültür merkezi olma misyonunu sürdürdü. İmar faaliyetleri ile günümüze dek ayakta kalan eserler yapılırken ilmî çalışmalara verilen önemin göstergesi olarak açılan medreselerde çok sayıda âlim yetiştirdi (Şahin-Emecen, 1991: 2). Hekimler, filozoflar, bilginler, sanatkârlar Amasya’yı mesken tuttular (Tuzcu, 2013: 22). Manzum ve mensur çok sayıda ilmî, edebî, tasavvufî eser kaleme alındı (Uzunçarşılı, 2011: 211).

Kesme taştan inşa edilen Burmalı Minare Camii, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde 1242 yılında, Vezir Necmeddîn Ferruh ve kardeşi Haznedâr Yusuf tarafından yaptırıldı (Önkal, 2015: 97-98; Aslanapa, 1989: 127).

Amasya Valisi Emîr Seyfeddîn Torumtay’ın banisi olduğu 1266-1267 tarihli Gök Medrese Camii, İlhanlı döneminde inşa edilen yapılardan biridir (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 128; Kayaoğlu, 1978: 100). Firuze renkli çinileri ve giriş bölümünde bulunan medresesinden dolayı bu adla anılan eser, Torumtay’ın isminden dolayı “Seyfeddîn Torumtay Camii” olarak da bilinmektedir (Koçyiğit, 2014: 424; Ertuğrul, 1996: 140). Bu güzide caminin kitabesi yoktur. Yapım tarihi olan 1266-1267 yılını, bizzat Torumtay’ın düzenlediği Vakıflar Arşivi’ndeki vakfiye kopyasından öğrenmekteyiz (Önkal, 2015: 355; Aslanapa, 1989: 129; Cahen, 1979: 258; Koçyiğit, 2014: 424). Eser; kesme taş, moloz taş, tuğla ve çini kullanılarak yapılmıştır ve sade süslemeleriyle dikkat çekmektedir (Aslanapa, 1989: 129, 164-165). Burası aslında cami, medrese ve türbeden oluşan bir külliye şeklindedir. Caminin kuzeydoğu cephesinde bir türbe vardır (Ertuğrul, 1996: 141). Türbenin alt katı mumyalık şeklinde planlanmıştır. Fethiye Camii ve Burmalı Minare Camii’nin yanındaki türbeden getirilen İzzeddîn Mehmed Pervâne ile Moğol emirleri ve yakınlarına ait altı mumya önce buraya konmuş, fakat sonradan Amasya Müzesi’ne nakledilmiştir (Önkal, 2015: 352).

XIII. yüzyıl Amasya'sında genelde medrese ya da mescidlerin bitişiğinde dinî bilgilerin yanında günlük bilgiler de verilmekteydi (Baykara, 2018: 394). Gök Medrese'nin ilk müderrisi aynı zamanda hekim olan Gıyâseddîn Mahmûd el-Garmînî idi. Medrese ilerleyen dönemde "Medrese-i Seyfiyye" adıyla anılmaya başladı (Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 358; Kâhya, 2002: 544). Torumtay, bu yapıyı Amasya'da hâlâ varlıklarını sürdüren Babaîlerin, özellikle de Baba İlyas'ın halifesi Hankâh-ı Mesûdî Şeyhî İbik Baba'nın etkinliğini kırmak için yaptırmıştır. Moğol yanlısı olan İbik Baba, Moğolları Selçuklulara karşı kışkırtıyordu. Devrin en güçlü ismi Muîneddîn Süleymân da Babaî tehdidine karşı önlem almak gerektiğinin farkındaydı. Bu amaçla Amasya'da ahşap bir mevlevîhane yaptırarak şeyhliğine Mevlânâ'nın halifelerinden eş-Şeyh Velîyüddîn Ahmed b. Yusuf el-Mevlevî'yi getirdi (Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 358; Özbayraktar, 2017: 450). Torumtay'ın önderliğinde başlatılan çalışmalar neticesinde Amasya, farklı kentlerden gelen âlimlerin bir araya toplandığı, Anadolu'nun ikinci derecede bir ilim merkezi haline geldi. Safiyyeddîn Mustafa el-Amasî, Ziyâeddîn İsa el-Hakkarî, Emîneddîn Muhammed b. et-Tebrîzî, Necîbeddîn Musa el-Hallâtî, Sadeddîn İsmail er-Rumî, Mecdeddîn Muhammed er-Rûmî ve özellikle Amasya kadıulku-datı Sadreddîn Muhammed b. Hızır et-Tiflisî devrin saygın ulemâsıydı (Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 358-359).

Torumtay, Gök Medrese'yi yaptırtmasının ardından kurduğu vakıf ile de Amasya halkına hizmet etmeyi sürdürdü. Vasiyeti, vakfın gelirlerinin çeşitli şekillerde harcanması yönündeydi. Alan Köyü'nün gelirleriyle, fakirlere yemek dağıtıldı ve bu işi yapmakla görevli kişilerin ücretleri karşılandı. İlica, İlgazi, Köyceğiz, Ahurcuk ve Reze köylerinin bütün gelirleri de vakfın onarımı, Gök Medrese'nin harcamaları ve buradaki görevli ve öğrenciler için kullanıldı (Kayaoğlu, 1978: 105 vd.; Özbayraktar, 2017: 451). Vakfın tevliyeti Torumtay'a, ondan sonra torunu Mehmed b. Sinâneddîn Musa'ya, ardından onun soyundan gelen erkek ahfadına, erkek ahfadı kalmazsa kız ahfadından olan erkeklere,

o da kalmazsa Amasya kadısına ve valisine bırakıldı (Kayaoğlu, 1978: 106; Özbayraktar, 2017: 452).

Güney cephesinde yer alan kitabesine göre 1278-1279'a tarihlenen Torumtay Türbesi, iki katlı bir yapı gibi görünmektedir (Blessing, 2018: 150; Önkal, 2015: 311, 316). Gök Medrese Camii'nin taçkapısının karşısında bulunan türbenin banisi de yine Seyfeddîn Torumtay'dır (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 142; Blessing, 2018: 251; Önkal, 2015: 316). Torumtay'ın bazı aile üyeleri de burada medfundur. Bunlardan Eflâkî'nin, Torumtay'ın oğlu olarak kaydettiği Çelebi Muhammed, Amasya'nın emîri ve ileri gelen kişilerinden biridir (Eflâkî, 1964: 281; Kayaoğlu, 1978: 94). Nispeten sağlam görünen eser, dikdörtgen biçimindedir ve taş yapı özelliği göstermektedir (Önkal, 2015: 314). Torumtay'ın inşa ettirdiği bîmâristanın yapım tarihi ise 1266'dır (O. Turan, 1988: 52).

Torumtay, otuz yıllık Amasya valiliği sırasında başka eserlerde yaptırdı, fakat bunlardan hiçbirini zamanımıza ulaşamadı. Su ihtiyacının karşılanması için önemli su kaynaklarından birini şehre getirdi. Bu su "Torumtay Suyu" olarak bilinmekteydi (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022, 82; Özbayraktar, 2017: 451).

Amasya'daki İlhanlı dönemi yapılarının en dikkat çekenden biri de tıp medresesi ve şifahane olan Amasya Dârüşşifâsı'dır. Taçkapısındaki kitabeden 1308-1309 yılına, İlhan Ölceytü⁴ zamanına tarihlenmektedir (Bekmez, 2020: 65). Günümüzde, XV. yüzyılda burada hekimlik yapan Sabuncuoğlu Şerefeddîn'in adıyla "Sabuncuoğlu Şerefeddîn Dârüşşifâsı" olarak bilinen eserin, tıp tarihi açısından ayrı bir yeri vardır. Oldukça görkemli olan cephesi ve büyük kapısında, Selçuklu mimarisi ve taş süslemelerinin etkisi hissedilmektedir. Medrese planına göre yapıldığı için Selçuklu medreseleri gibi revaklı bir avlu ile iki eyvana sahiptir. Burayı İl-tuzmuş/Yıldız Hatun'un kölesi Anber b. Abdullâh ve Anadolu Emîri Ahmed Bey inşa ettirmiştir (Blessing, 2018: 248). Banisi ise Ölceytü Han'ın hanımı olup ismi kaynaklarda farklı

⁴ Anadolu'daki yapılarda onarım haricinde inşa kitabelerinde sadece Ölceytü Han'ın adı geçmektedir. İlhanlılar, Anadolu'da gittikçe artan üstünlüklerini banilik yaparak ispatlamaya çalışmışlardır (Bekmez, 2020: 111).

şekillerde yazılan İl-tuzmuş/Yıldız⁵ Hatun'dur. Günümüzde mevcut olmayan vakfiyesi 1312'de düzenlenmiştir (Cantay, 1991: 5). 1465'te "Kitabü'l-Cerrâhiyye-i ilhâniyye" isimli, tıp tarihinde ilk kez cerrahî müdahalelerin gösterildiği minyatürlü bir kitap yazan Sabuncuoğlu Şerefeddîn b. Ali burada görev yaptığı on dört yıl, hem hekimlik icra etmiş hem de yeni hekimler yetiştirmiştir (Aslanapa, 1989: 195). Devrin birçok hekiminin çalıştığı dârüşşifâda, akıl hastalıkları ile birlikte her çeşit hastalık tedavi edilmekte ve cerrahî işlemler yapılmaktaydı (Kâhya, 2002: 553; M. H. Yınanç, 1978: 396). Odalar, hastalar bağımsız şekilde tedavi edilecek şekilde yan yanaydı (Kâhya, 2002: 553). Burası 2011'den beri Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahî Tarihî Müzesi olarak hizmet vermektedir (Blessing, 2018: 248). Günümüze ulaşmasa da Ölceytü Han'ın, Amasya'da başka hastahaneler yaptırdığı şeklinde bilgiler vardır (O. Turan, 1988: 52). Gümüşlü Camii (1326) ile Hızır Paşa Camii (XIV. yüzyıl) de İlhanlı döneminde Amasya'da yapılan eserler arasındadır (Şahin- Emecen, 1991: 3).

Amasya, Selçuklu döneminde Anadolu'da tasavvuf hareketlerinin canlı olduğu bir kentti. Tasavvufî grupların içindeki tarikatlara bağlı şeyh ve dervişler, Moğol hâkimiyeti sırasında daha organize bir şekilde Mevlevîlik adı altında örgütlenmiş ve zamanla güç kazanmıştır (Ocak, 2009: 391). Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin ziyaret ettiği kentlerden biri olması Mevlevîliğin buradaki yaygınlığının en açık göstergesidir. Hüseyin Hüsâmeddîn, Amasya'nın ilk Mevlevî şeyhinin adını "Şeyh Veli Dede" olarak tanıyan eş-Şeyh Velîyüddîn Ahmed Dede olarak vermektedir (Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, 2022: 148). Devrin tanınmış Mevlevî şeyhlerinden biri de Amasyalı Bayram'ın oğlu olarak bilinen Mevlânâ Alâeddîn'di. Çok sayıda halifesi olan Alâeddîn, Mesnevî'yi elinden düşürmezdi (Eflâkî, 1964: 278, 284). Amasya Kadısı İzzeddîn, Mevlânâ'nın müridiydi (Eflâkî, 1964: 100). Şehrin emîri olan Çelebi Muhammed de Ulu Arif Çelebi'nin meclisinde bulunup sema yapan kentin önemli mevlevîlerindendi (Eflâkî, 1964: 281-282). İlhanlı devrinde

⁵ İsmi yazılışı ile ilgili bkz. Özturhan, 2023: 105-121.

Amasya'da az sayıda olmakla birlikte Hristiyan nüfus da vardı. Bunların piskoposlarının olduğu bilinmektedir (Cahen, 1979: 318).

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olan Amasya, 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra, önce Moğolların, 1256 yılından itibaren de Büyük Moğol Hanlığı'nın Yakın Doğu'daki temsilcisi olarak kurulan İlhanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdi. Amasya, Moğollar nezdinde özellikle askerî birliklerin toplanmak için hazırlandıkları yer olması açısından özel bir yere sahipti. Yerel yöneticiler, Moğol idaresi şehri her açıdan sarsmasına rağmen bu zor dönemde halkın yanında bir tavır sergilediler. Bunlardan Amasya Valisi ve Beylerbeyi Seyfeddîn Torumtay devri, Amasya için İlhanlı baskı ve zulmünün nispeten kolay atlatılmasını sağladı. Torumtay, otuz yıllık görevi süresince şehrin kalkınmasına, halkın ihtiyaçlarının giderilmesine çalıştı. İlmî ve kültürel çalışmaları destekledi. İnşa ettirdiği Gökmedrese Camii Medresesi hem ilmî hem dinî eğitimin birlikte verildiği çok yönlü bir külliye idi. Fakat Moğolların siyasî ve malî baskıları gittikçe artmaktaydı. İlhanlı merkezinden gönderilen Kemâleddîn Tiflisî, Amasya'da izlediği vergi politikası ile halkın fakirleşmesine ve dahası vatanlarını terketmesine sebep oldu. Ondandan sonra Amasya'ya gelen Nizâmeddîn Yahyâ da Tiflisî gibi halkın varını yoğunluğunu elinden aldı. Bu olumsuzluklara rağmen Amasya, yerli ve yabancı tacirlerin uğrak yerlerinden biriydi. Doğudan ve güneyden Karadeniz kıyısındaki Samsun ve Sinop limanlarına uzanan ticaret yolları üzerinde olmasının avantajını çok iyi kullandı. Çıkartılan gümüş madeni önemli bir ihraç ürünüydü. Dânişmendlilerden Selçuklulara geçen ve Selçuklular devrinde zirveye ulaşan kültürel gelişme, İlhanlılar döneminde de kesintisiz devam etti. İlhan Ölceytü devrinde 1308-1309 yılında yapılan Amasya Dârüşşifâsı, her türlü hastalığın tedavi edildiği bir tıp merkeziydi. Ayrıca açılan medrese ve kütüphanelerde bilimsel çalışmalar yürütülmekteydi. Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin ziyaret ettiği Amasya'da Mevlevîlik, toplumsal hayatta güçlü bir yer tutuyordu. Şehrin ileri gelen kişilerinin

büyük kısmı mevlevîydi. Amasya, Selçuklu'nun kültürel mirasının Osmanlı'ya aktarımında rol oynayan, Osmanlı ilim ve sanatının gelişiminde katkısı olan kentlerin başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar. *Amasya Tarihi*. 1 Cilt. ed. Songül Keçeci Kurt-Recep Orhan Özel-Metin Hakverdioğlu. Samsun: Uğur Ofset, 2022.
- Abdullah Püser Mohammed b. Kiya el-Mazenderani. *Risale-i Felekiyye (Kitab-us Siya-kat)*. çev. İsmail Otur, ed. Oktay Güvemli-Cengiz Toraman. İstanbul: İSMMM Yayınları, 2013.
- Ahmed Eflâkî. *Âriflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. 1-2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. İstanbul: YKY, 2010.
- Anonim *Selçuknâme*. çev. Feridun Nafiz Uzluk. Ankara: 1952.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî. *Bezm ü Rezm*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Baykara, Tuncer. "Amasya Şehri'nin İlk Türk (XI-XIII) Yüzyılları". XVIII. *Türk Tarih Kongresi*. haz. Semiha Nurdan vd. 2/387-398. Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Baypars Tarihi*. çev. M. Şerafüddin Yaltkaya. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Bedirhan, Yaşar. *Selçuklu Çağında Türkiye'de İç ve Dış Ticaret*. Ankara: Eğitim Yayınevi, 2023.
- Bekmez, Ayşegül. *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilasası Sonrası Değişim Dönüşüm ve Süreklilik*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Blessing, Patricia. *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası, Rum Diyarında İslami Mimari, 1240-1330*. çev. Merve Özkılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Cahen, Claude. *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları, 1979.

- Cantay, Gönül. “Amasya Dariüşşifası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battâtâ Seyahatnâmesi*. çev., inceleme ve notlar: A. Sait Aykut. 1 Cilt. İstanbul: YKY, 4. Baskı, 2010.
- Ebû'l-Fidâ. *Takvîmü'l-Buldân*. Farsça'ya çev. Abdulmuhammed Âyetî. Tahrân: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng, 1349.
- Erdem, İlhan. “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/33 (2003), 49-67.
- Ersan, Mehmet. *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- Ertuğrul, Selda. “Gökmedrese Camii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/140-142. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Göde, Kemal. *Eratnalılar (1327-1381)*. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî. *Kitâb-ı Nüzhetü'l-Kulûb*. ed. Guy Le Strange. Leyden-London: E. J. Brill&Luzac, 1915.
- İbn Bibi. *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)*. çev. Mürsel Öztürk. 1-2 Cilt. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Kâhya, Esin. “Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar”. *Türkler*, 7/540-559. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kallek, Cengiz. “Feddân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/293-294. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kayaoğlu, İsmet. “Turumtay Vakfiyesi”. *Vakıflar Dergisi*, 12 (1978), 91-112.
- Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Koçyiğit, Fazilet. “Amasya Gökmedrese Camii Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35 (2014), 423-431.
- Metin, Tülay. *Selçuklu Çağında Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel*. haz. Ali Öngül. 2 Cilt. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2017.

- Niğdeli Kadı Ahmed'in *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*. inceleme-tercüme: Ali Ertuğrul. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Social, Cultural and Intellectual Life, 1071-1453". *The Cambridge History of Turkey*. ed. Kate Fleet. 1/353-422. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Önkal, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- Özbayoğlu, Erendiz. "Historia Tartarorum da Değinilen Anadolu'nun Doğal Zenginlikleri". *XV. Türk Tarih Kongresi*. 3/617-624. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Özbayraktar, Aykut. "Seyfeddin Torumtay'ın Siyasî Hayatı ve Amasya'daki Faaliyetleri". *Uluslararası Amasya Sempozyumu*. 1/443-462. Amasya: Kibatek Yayınları, 2017.
- Özturhan, Ahmet. "İlhanlı Hatunu Amasya Darüşşifası Banisinin İsmi ve Hayatı Hakkında Yeni Değerlendirmeler İl-Dûzmen mi? İl-Dûş mu? Yıldız mı? İl-Tûzmiş mi? İl-Dûzmiş mi? İldurmuş mu?". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42/73 (2023), 105-121.
- Ramsay, W. M. *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*. çev. Mihri Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Reşîdüddîn Fazlullâh Tabîb. *Mukâtebât-ı Reşîdî*. ed. Muhammed Şefî. Lahore: The Punjab Educational Press, 1947.
- Simon de Saint Quentin. *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248*. çev. Erendiz Özbayoğlu. Alanya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1 (1970), 1-147.
- Sümer, Faruk. *Yabanlı Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985.
- Şahin, İlhan-Emecen, Feridun. "Amasya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/1-4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şahin, Kâmil. "Amasya'nın Danişmendliler Tarafından Fethi ve Amasya'da Yapılan İlk Çevre Düzenlemesi", *I. Amasya*

- Araştırmaları*. ed. Yavuz Bayram. 145-155. Amasya: T.C. Amasya Valiliği Yayınları. 2007.
- Texier. Charles. *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeoloğisi*. çev. Ali Suat. 3. Cilt. Ankara: Enformasyon ve Doküasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 8. Baskı, 2005.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı, 1988.
- Turan, Şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*. Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Tuzcu, Ali. *İlk Çağlardan Cumhuriyet'e Seyahatnâmelerde Amasya*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2013.
- Uyar, Mustafa. "Moğol İstilasası Döneminde Selçuklular". *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. ed. Refik Turan. 409-438. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları, 6. Baskı, 2011.
- Yinanç, Mükrimin Halil. "Amasya". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/392-396. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Yinanç, Refet. "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, 15 (1982), 5-22.
- Yuvalı, Abdulkadir. "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli". *XI. Türk Tarih Kongresi*. 2/581-600. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Eratna Devleti Kadı Burhaned-din Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan Emirliği II*. Ankara: TTK Yayınları, 1991.

14.YÜZYILDA ANADOLU'DA DİNİ POLİTİKALAR VE AMASYA'NIN DİNİ HAYATINA ETKİLERİ*

Sinan DOĞAN**

Öz

1243 tarihinde yapılan Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Moğol/İlhanlı hâkimiyeti başlamıştı. Tasavvuf, insanların inançlarını koruyan, mücadele ruhunu ve direncini besleyen bir hareket olarak görülmüştü ve güçlenmişti 14. Yüzyıl'da Mevlevilik, Ekberîlik Babailik, Hurufilik gibi dini hareketler güçlenerek etkinliğini sürdürüyordu. Selçuklular zamanında Amasya'nın da yer aldığı "Dânişmend Vilâyeti" olarak tanımlanan bölge, İlhanlı idâresinde genişletilerek "Bilad-ı Rum Vilâyeti" hâline getirilmiştir. İlhanlı Devleti'nin gönderdiği genel valiler tarafından Bilad-ı Rum Vilâyeti yönetiliyordu. İlhanlı Sultanı Gazan Han döneminde, İslamiyet resmî din olarak kabul edilmiş. İlhanlıların Anadolu'da uyguladığı dini politikaları değiştirmişti. Bu durum, Anadolu dini hayatında heyecanlı ve yoğun duygu ve fikirlerin ortaya çıkarıyordu. İlhanlıların desteğini alan Türkmen sûfleri, Anadolu'dan Suriye ve hatta Mısır'a kadar olan sahalarda etki ve nüfuzlarını arttırıyordu. Anadolu'da, yeni anlayışlara dayalı dini hayat biçimleniyordu. Dini kültür sahasında yeni hamlelerin ortaya çıkmasını sağlıyordu. 14.Yüzyıllarda Orta Anadolu'ya hâkim olan Alâeddin Eratna Bey ve Kadı Burhaneddin döneminde, sosyal ve dini yapıların imarında büyük hareketlilik yaşanmıştı. İktisadî ve içtimaî hayatın düzenli gelişmesi için misafirhane ve dinî sohbet ihtiyacını karşılayacak yapılar köylere kadar yayılıyordu. Bu yapıların uzun ömürlü ve foksiyel olması için arazi ve çiftlikler, sosyal ve dinin yapıların adına vakfetiliyordu. 14.Yüzyılda din-siyaset ilişkilerinin de rasyonel bağlamda geliştiği söylenebilir. Kadı Burhaneddin, maddî âlemden sıyrılıp, her iki âlemde

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Bilim uzmanı, s.sinanq@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8242-0820>.

gezebilme iştihâkını "meydan adamlığı" olarak tanımlıyordu. İç disiplin ve ihtimama dayanan dini hayat tarzının, toplumsal hayat tarzına dönüşmesine çabalıyordu. Kadı Burhaneddin tasavvufun zengin terim, mecaz ve alegori dünyasından faydalanarak, dini hayatın toplum içerisinde giderek güçlenmesi için edebiyat ile ilgileniyordu. Kadı Burhaneddin, eski Tuyuğ tarzına hâkim olan hikmet anlayışını, tasavvufi gelenekle birleştiriyordu. O'nun Allah'a dayanıp, güvenerek yaşama isteği ve bakışı, oluşturmaya çalıştığı toplumsal dini hayatın esasına yansıtıyordu. Çelebi Mehmet'in Amasya'yı güvenilir bir sığınak olarak görüyordu. Amasya'da imâr işleri yoğunlaşmış ve dini hareketleri ile dikkat çekiyordu. Amasya'nın dini hayatında meydana gelen gelişmelerden dolayı İktidar mücadelesini Amasya üzerinden yürütmek istiyordu. Amasya 14.15.Yüzyıl'da önemli hat sanatçıları yetişmiş ve hat sanatında yeni anlayışların ortaya çıkmasına öncülük etmişti. Amasya'da melhemecilik geleneği varlığını sürdürüyordu. Mevlevîlik, Halvetiye, Vefâîlik, Rifâîlik dini zümreler güçlenmişti. Makalemizde,14.Yüzyıl'da Anadolu'da dini düşünce zümrelerin varlığının Amasya'da dini hayatına etkilerinin temellendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İlhanlılar, Din, Kültür, Amasya, Dini Yapılar.

Religious Policies in Anatolia in the 14th Century and Their Effects on the Religious Life of Amasya

Abstract

After the Battle of Köseadağ in 1243, Mongol/Ilkhanid domination began in Anatolia. Sufism movements have also become stronger, a shelter that protects people's beliefs and nourishes their resistance. In the 14th century, religious structures such as Mevlevî, Ekberîlik Babai, Hurufî order continued to become stronger and more effective. The region, which was defined as the "Danışmend Province", including Amasya, during the Seljuk period, was expanded under the Ilkhanid administration and became the "Bilad-ı Rum Province". Bilad-ı Rum Province was governed by the general governors sent by the Ilkhanid State. During the reign of

Ilkhanid Sultan Gazan Khan, Islam was accepted as the official religion. The religious policies implemented by the Ilkhanate in Anatolia had changed. This situation created exciting and intense emotions and ideas in Anatolian religious life. Turkmen Sufis, who received the support of the Ilkhanate, were increasing their influence and influence in the areas from Anatolia to Syria and even Egypt. In Anatolia, religious life based on new understandings was taking shape. He was making new moves in the field of religious culture. There was great activity in the construction of social and religious structures that emerged during the reign of Alaeddin Eratna Bey and Kadı Burhaneddin, who dominated Central Anatolia in the 14th centuries. For the orderly development of economic and social life, social religious structures that would meet the need for guesthouses and religious conversation were spreading to the villages. In order for these structures to be long-lasting and functional, land and farms were dedicated to social and religious structures. It can be said that religion-politics relations developed in a rational context in the 14th century. Kadı Burhaneddin defined the desire to get away from the material world and travel in both worlds as "man of the square". He was trying to transform the religious lifestyle, based on internal discipline and care, into a social lifestyle. Kadı Burhaneddin was interested in literature to gradually strengthen religious life in society, benefiting from the rich world of terms, metaphors and allegories of Sufism. Kadı Burhaneddin combined the understanding of wisdom that dominated the old Tuyuğ style with the Sufi tradition. The society he tried to create reflected his desire and outlook on living by relying on and trusting God, on the basis of religious life. It can be said that Çelebi Mehmet saw Amasya as a reliable shelter and carried out his struggle for power through Amasya, based on the high feelings that developed in the religious life of Amasya. During this period, construction works intensified in Amasya and it attracted attention with its religious movements. He pioneered the training of Amasya calligraphers and the emergence of new understandings in the 14th and 15th centuries. The tradition of melheme making also

continued its existence in this region. Religious structures such as Mevlevi, Halvetiye, Vefâlik, Rifaîlik were strengthened and influenced the Ottoman religious cultural life. Our article aims to ground the effects of religious thought and understanding in Anatolia in the 14th century on religious life in Amasya.

Key Words: İlhanate, Religion, Culture, Amasya, Religious Buildings.

GİRİŞ

İlhanlı Sultanı Gazan Han İslâmiyet resmî din olarak kabul etmişti. İlhanlıların, Anadolu politikaları değişmişti. Değişim sürecinin en heyecanlı ve yoğun yaşandığı alan ise Anadolu bölgesiydi.¹ İlhanlılar,Türkmen sûflerine büyük önem veriyordu. Türkmen sûfleri, Anadolu'dan Suriye ve Mısır'a kadar olan sahalarda etki ve nüfuzlarını arttırmıştı. Anadolu'da bu yeni olgu ile yeni hamleler ortaya çıkmaya başlamıştı. Din, edebiyat ve tarih sahasında eserler ortaya çıkmaya başlamıştı. Türkmen sûfleri,yeni kültürün oluşumuna büyük katkı yapıyordu.² Anadolu'da, İlhanlı din anlayışına dayalı siyasi teşekkül ve oluşumlar ortaya çıkıyordu.³ İşte; Eratna Devleti'nin kurucusu Sultan Alâeddin Eratna ve Kadı Burhaneddin Devleti'nin kurucusu Kadı Burhaneddin, yepyeni siyasi teşekküllerin oluşturduğu kültürel ortamda şekillenen yeni kültürün temsilcisi olarak tarihte yerini almıştı.

İlhanlı Hükümdarı Ebu Saîd Bahadır, kendisine isyan eden Anadolu Genel Valisi Demirtaş'ı yakalanması için Emîr Eratna'yı vazifelendirmişti.⁴ Eratna Bey'in Anadolu Valiliği görevine getirilmesiyle Türkiye Tarihi'nde yeni bir dönem

¹ Tuncer Baykara,*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*,I,(İstanbul:Bilge Kültür Sanat,2019),68-70;F.İşıltan,*Urfa Bölgesi Tarihi*,(İstanbul:İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları,1960),30.

² Yunus Emre Divanı,Haz..M.Tatçı,II,(Ankara:K.B.Yay.,1990),217.

³ Eserini,XIV.Asrın sonunda yazan ünlü İslam bilgini İbn Haldun,Yakın Doğu'da gelişen seküler kültür ve Türklerin millî karakterli devlet yapısına alkış tutarak, gelişip güçlenmenin ancak bu şekilde olabileceğini ifade etmişti. Bunun için bak., İbn Haldun, *Mukaddime*,I,Çev.:Z.Kadiri Ugan,(İstanbul:MEB.Yay.,1988),322 vd

⁴ Sinan Doğan,"Eratna ve Kadı Burhaneddin Devletleri'nde Sosya Ekonomi" (Sivas:Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018),37

başlayacaktı.⁵ Anadolu'da Nâib'lik görevinde adalet anlayışı ile hareket eden Eratna Bey. Anadolu'da siyasi bir otoritesini güçlendirmişti.⁶ Eratna Bey,Sultan Ebu Said'in 1335 tarihinde ölümünde sonra bağımsızlığını kazanmaya çalışmış.⁷ 1338 tarihinde Memlûk Devleti'ne bağlılığını bildirmiş olsa da,1339-40 tarihinde bağımsızlığını ilân etmiş ve Sultan unvanını almıştır.⁸Tarihte "Eratna Bey,Sultan","Alâeddin", "Reşideddin" ve "Seyfeddin" gibi unvanları ile de anılır olmuştur.⁹ Eratna Bey,1343 kazandığı Karanbük Zaferi'nden sonra Eratna Devleti'ni resmen kurmuştu.¹⁰ Eratna Devleti'nin hâkimiyeti, Sivas, Kayseri, Konya, Amasya, Tokat, Karahisar, Erzincan, Çorum, Develi, Ankara, Zile, Canik, Ürgüp, Aksaray, Niğde gibi kent ve çevre yerleşim birimlerine dayanıyordu. Orta ve Doğu Anadolu'da kurulan siyasi bütünlük, İlhanlı /Eratna döneminde devam etmiş ve siyasi istikrar yeniden sağlanmıştı.¹¹

Sultan Eratna'nın ölümünde sonra Eratna Devleti kötü yönetiliyordu. Kadı Burhaneddin, Eratna Devleti'nde Kadı görevini yürütüyor. 1378 tarihinde Eratna Devleti'nde Vezir Makamı'na getirildi.¹² Hükümdar gibi davranışta bulunan Kadı Burhaneddin, devletin birliğini ve düzenini sağlamaya yönelik katkılarından¹³ dolayı 1381'de ittifakla Eratna Devleti'nin Hükümdarı Mehmed Bey'e Nâib olarak seçilmişti.¹⁴ Nâib'lik

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı,"Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", *Bellekten*,XXXII/126(1986),42.317

⁶ Kemal Göde,*Sultan Alâeddin Eratna*,(Ankara:Kültür Bakanlığı Türk Büyükleri Serisi, 1990),34,35,58-59

⁷ Muhammed Et-Tanci, *İbni Batûta Seyahatnamesi,I,(Tuhfetu'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar)*,Sad.Mümin Çevik,(İstanbul:ÜçdalNeşriyat,1983),326.314

⁸ Doğan,*Sosya Ekonomi*,63

⁹ Uzunçarşılı,"*Eratna Devleti*,42.317

¹⁰ Doğan,*Sosya Ekonomi*,s.60

¹¹ Göde, *Sultan Alaeddin Eratna*,65,66,69

¹² Doğan,*Sosya Ekonomi*,45,46

¹³ Yücel Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*,(Ankara:TTK,1991),87; Bezm u Rezm,238

¹⁴ Bezm u Rezm,222-223; Yücel Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Eratna Devleti,Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti,Mutahharten ve Erzincan Emirliği II*, Ankara ,1991 s.48-49; Göde, Sultan Alaeddin Eratna,s.134.;Doğan Sosya Ekonomi,s.50, 51,52,53

görevinde,gücü ve şöhreti artmış¹⁵ve daha da güçlenmişti. Kadı Burhaneddin,1381 tarihinde Eratna Devleti'nin hükümdarı II.Mehmed'i bertaraf ederek sultanlığını ilân etmişti. Adına hutbe okutup ve sikke kestirmesiyle,¹⁶ 1381 tarihinde Kadı Burhaneddin Devleti kurulmuştu.¹⁷ Kadı Burhaneddin Eratna Devleti'ni;yani ilhanlıları eski gücünü kazandırmak istiyordu. Kadı Burhaneddin, bir hükümdar ailesinden gelmiyordu.Bu nedenle iktidarının hukukî bir temeli ve dayanağı yoktu.Bundan dolayı Kadı Burhaneddin'nin 18 yıllık saltanatı hep mücadele ile geçti.¹⁸

Makalemizde;14.Yüzyılda Anadolu'da hüküm süren Eratna ve Kadı Burhaneddin döneminde din anlayışını ve dini ve tasavvufî hareketlerin Amasya'ya etkisini ve yansımalarının temellendirilmesi amaçlanmıştır.

14.Yüzyılda Anadolu'da Dini Hayat

14.Yüzyıllarda Anadolu'da dini temelli imar işleri yoğunlaşmış, dini ve tasavvufi hareketleri artmıştı.İlhanlı/ Eratna, kendi iktidarına geçerlilik, süreklilik ve “meşruiyet”kazandırmak amacıyla bütün sosyal katmanlarında dini aktif hale getirilmişti.¹⁹ İlhanlı/Eratna döneminde, kuramsal bakış açısıyla yeni bir toplumsal tahayyül inşasını gerçekleştiriyordu. Toplumsal hayat,din çerçevesinde şekillenmiş,yeni dini zümreler kurumsallaşmıştı. İlhanlı/Eratna döneminde,orta dinsel hayatın arka planında zengin bir felsefi zenginliğinin bulunuyordu.²⁰İlhanlı/Eratna dönemindeki dini uygulama anlayışı;farklı inanç sahiplerinin, dinî pratiklerini icrasına izin veren geliştirilmiş modellere dayanıyordu.Bu şekilde,siyasi hâkimiyetini pekiştiriyordu.Anadolu kültür havzalarında farklı dini zümreler,siyasetin aslî ilkelere ters düşmemek

¹⁵ Bezm u Rezm,s.226-236;Göde,Sultan Alaeddin Eratna,s.135;Yücel Yaşar, Anadolu Beylikler Hakkında Araştırmalar, Eratna Devleti,Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti,Mutahharten ve Erzincan Emirliği II, (Ankara,TTK,1991),50,51

¹⁶ Doğan,Sosya Ekonomi,53,54;

¹⁷ Sevim Ali-Yaşar Yücel Türkiye Tarihi(Fatih,Selçukluk ve beylikler Dönemi), (Ankara:TTK,1989,.)422,427.;Bezm u Rezm,238. ;Doğan,Sosya Ekonomi,76

¹⁸ Doğan,Sosya Ekonomi,76,110,111.

¹⁹ Turan,Erol,Siyasal Tutum Olarak Muhafazakarlık.,(Konya:Palet Yayınları,2012), 43

²⁰ M.A.Ağaoğulları-Köker L.Köker,İmparatorluktan Tanrı Devletine,(Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,2004),92,93

şartıyla kurumlaşmıştı.Dini zümreler,üstteki yönetici zümrelere karşı kendini tanımlıyor ve konumlandırıyordu.²¹

14.Yüzyıl'da Anadolu'daki sosyal ve kültürel hayatı etkileyen en önemli faktörlerden biri tasavvuf hareketleridir .XIII.Yüzyıl'ın sonları ile XIV.Yüzyıl'ın başlarında,tasavvuf teorik olarak kendini ifade etme kabiliyetinin geliştirmiş ve kurumsallaşma sürecini tamamlamış. Sûfî hareketleri hızla yayılıyordu. Tasavvufî-irfânî eserler telif edilmeye başlanmış. Tasavvufî fikir ve düşünceler, sosyal hayatta ve devlet ricâli katında güçlenmeye başlamıştı.²² Anadolu toplumunda mistik eğilimler zaman içinde yoğunlaşmış,dînî-tasavvufî fikir ve davranışlarını güçlendirmişti.²³ Keramet gösteren Sûfîler, İslâmiyet öncesi Kam'lar ile ilişkilendiriliyor. Toplumun tasavvufî hareketlerine yönelmesinin psikolojik zeminin oluşmasını sağlıyordu. Gaza heyecanı, tasavvufî hareketlerinin merkezinde yer buluyordu.²⁴ Siyaset ile tasavvufî hareketleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiyle²⁵ Anadolu'da tasavvufun hızlı bir şekilde yayılmasını kolaylaştırıyordu. 13. Yüzyıl'da Anadolu'da etkili gelişen tasavvuf, 14.Yüzyıl'da Mevlevilik, Babailik, Hurufilik gibi dini zümreler etkinliğini sürdürüyordu.²⁶ XIV.Yüzyıl'da Sühreverdî'nin tasavvufî fikirleri ile yetişen İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin (v.700/1301) halîfeleri, Safeviyye Halvetiyye gibi dini zümreler kurup, geliştirmişti. XIV. Yüzyıl başında, nazarî tasavvuf yaygınlaşıyor, sistematik haline geliyordu. XIII.Yüzyıl'da Moğol istilası ile İslâm Dünyası'nda gerileme olmuş olsa da tasavvuf hareketleri canlılığını ve sürekliliğini devam etmişti. Bu dönemde yetişen şairler; düşüncelerini, genellikle tasavvuf perdesi altında söylüyor.²⁷ Eğitici ve sosyal mesajlarla iç içe geçmiş irfânî manzûmeler yükselişe geçmişti.

²¹ Ferihan Polat, *Din Siyaset Seçmen*,(Konya:Çizgi Kitabevi,2010),43

²² Doğan,Sosya ekonomi,111.

²³ O.G.Özgüdenli,Moğollar, *DİA*, XXX,(2005),228.

²⁴ Nevzat Köseoğlu,Elvan Çelebi III, *Çorumlu*,48,(1944),14,38.

²⁵ H.,Küçük,*Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*,(İstanbul:TÜRDAV Basım Yayınları,1976),59

²⁶ M.Mengi,*Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara:Akçağ Yayınları,2003), 65.

²⁷ Doğan,Sosya Ekonomi, 111.

İlhanlılar arasında İslam'ın yayılmasında sûfilerin de büyük rolleri olmuştu. İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın ²⁸döneminde İlhanlı Devleti bütün kurumlarıyla birlikte İslam devleti haline gelmiştir. İlhanlılar, dini zümreleri desteklemiş; imtiyazlar tanımıştı.²⁹ İslâmiyetin, İlhanlılar ve İlhanlı hanedanı mensupları arasında güçlenmesiyle³⁰ 14.Yüzyıl'da Anadolu'da hızla gelişen dini akımlar sonucunda dini ve tasavvufi grupların oluşmasına ve farklılıkların artmasına neden olmuştur.³¹ Anadolu'ya gelen şeyh ve dervişlerin içerisinde çok sayıda Türkmen babaları diye adlandırılan sûfiler vardı. Sûfiler, manevi kültür birikimini gittikleri bölgelere taşıyordu. Dini zümreler, dini ve siyasi alanda kozmopolit bir yapı oluşturuyordu. 14.Yüzyıl'da Anadolu siyasetinde menfi veya müspet önemli roller oynuyordu. Bazı dini zümreler, İlhanlı yanlısı bir tutum içerisinde olurken;önemli bir kısmı da İlhanlı hâkimiyetine karşı Anadolu'da mücadeleci tutum takınmıştı. 14. ve 15.Yüzyıl'da kentte ulema temelli dinsel yaşantı hakim olurken;kırsal alanda, katı dini kuralların olmadığı dini yaşam gelişmişti.³² İlhanlı/Eratna döneminde sûfiler, dini siyasetinde önemli figür haline gelmişti. Türkmen şeyhlerinin nüfuzu artmaya başlamıştı. Devlet-din ilişkilerinde sûfiler, idareciler ile yerel halk arasında arabuluculuk konusunda önemli roller üstlendiği ³³söylenbilir.

Mevleviler,Konya,Erzincan,Kırşehir,Amasya gibi şehir ve yerleşim yerlere halifeler göndermiş; buralarda, Mevlevî dergâhları açılmıştı. Mevlevî dergâhların çoğu günümüze ulaşmamıştı.³⁴ Sultan Veled ile devam eden İlhanlı ile Mevlevîler arasındaki ilişkilerin;Ulu Arif Çelebi (1312-1320) döneminde devam ediyordu.İlhanlı Devleti yıkıldıktan sonra Anadolu'da Eratna Devleti kuran Eratna Bey,İlhanlı-Mevlevî

²⁸ Doğan,Sosya Ekonomi,120

²⁹ Özgüdenli,Moğollar,195,258

³⁰ B.Spuler,İran Moğolları,(Ankara:TTK1987),212,213

³¹ Cüveynî,148,149, 150,152,169,173,vd.)

³² Yasin Aktay,Türk Dininin Sosyolojik İmkânı.(İstanbul:İletişim Yayınları, 1999)

³³ Doğan,Sosya Ekonomi,108-109

³⁴ A.Gölpınarlı,Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik,(İstanbul:İnkılap Kitapevi,1953),34-333;M.,Önder,Mevlana (Hayatı-Eserleri),(İstanbul:Tercüman,1973),234

arasındaki iyi ilişkileri daha da geliştirdiği söylenebilir. Eratnaoğulların desteğini alan Mevlevîler, Ulu Arif Çelebi tarafından Bayburt, İlgın, Akşehir, Niğde, Denizli, Karaman, Tokat, Kütahya,Kastamonu, Manisa ve Afyon'da Mevlevî dergâhları açılmıştı. Afyon/Bor Mevlevî Kitabesi'nde; Eratna Devleti hükümdarı Mehmet Bey hakkında büyük övgüyle söz ediliyordu. Eratna-Mevlevî arasındaki iyi münasebetlerini doğruluyordu.Sultan Alâeddin Eratna, Sultan Veled'in oğlu Şemseddin Abid Çelebi (1320-1338) ile ilişkileri kurmuş ve Abid Çelebi'nin çeşitli iyiliklerini görmüştü.³⁵

Alâeddin Eratna/Kadı Burhaddin'nin Din/Tasavvufi Yaklaşımları

Alâeddin Eratna, Anadolu'da takîp ettiği usta siyâseti, adâleti, şevkâti ve yüksek otoritesi ile Anadolu'da siyasi istikrarı sağlamış ve birlik ve beraberliği kurmayı başarmıştı. Alâeddin Eratna, muhterem, vakur, azim sahibi, mültefit, cesur mükerrem, mütevazı ve adil gibi sıfatlarla tanınmıştı. Sultan Eratna'ya "Köse-Peygamber" deniliyordu.³⁶ Eratnaoğulların yönetimi altındaki yerlerde, Türk dilinin hâkim olmasına rağmen, yazı dili olarak Arapça, Farsça da kullanılıyordu. Sultan Eratna iyi bir tahsil ve terbiye almıştı. Eratna Bey âlimdi ve Arapçayı ince ve doğru bir şekilde konuşurdu.³⁷ Sultan Eratna,ilim ve fazilet, dindâr sâhibi idi.Din ve ilim adamlarına, ediplere yakın ilgi göstermiş,ilmî çalışmaları desteklemişti. İlim tartışmalarını zevkle dinlerdi ve onların görüşlerine saygıda kusur etmezdi. Eratna Bey,aynı zamanda ilmî kudretine; tefsir ve hadis ilmini katmıştı³⁸

Sultan Eratna,Şünnî-Hanefî mezhebini kabul eden iyi bir müslümandı.Sultan Eratna,Ekberiyye tarikatını iyi ilişkiler kurmuş ve Ekberiyye tarikatına destek olmuştu.³⁹ Alâeddin Eratna, Sultan Veled'in oğlu Şemseddin Abid Çelebi(1320-1338)ile münasebetler kurmuş ve Abid Çelebi'nin çeşitli

³⁵ Doğan,Sosya Ekonomi,134

³⁶ Doğan,Sosya Ekonomi,42,43

³⁷ Göde,Sultan Alaeddin Eratna,60-65.; İbni Batûta, Seyahatnamesi,201,205.

³⁸ İbn Battuta,Seyahatnamesi,,325-327.;Doğan,Sosya Ekonomi.,43

³⁹ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye,(İstanbul,:Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.1971),.26.

yardımlarını görmüştü.⁴⁰ Sultan Eratna, çok sevdiği eşi olan Süli Paşa için yaptırdığı ve bugün Köşk medrese adıyla bilinen hanikâhı ve gelirlerini, Evhadüddin-i Kirmani'nin müritlerine tahsis etmişti.⁴¹ Kayseri çevresinde gelişen Evhadüddin-i Kirmani'ye mensup müritler,Sultan Eratna'nın desteğini alıyordu. Eratnahılar döneminde, iktisadî ve içtimâî hayatın düzenli gelişmesi amacıyla birer misafirhane ve dinî sohbet odaları köylere kadar yayılmıştı.Bu müesseselerin uzun ömürlü olması için arazi ve çiftlikler bağışlanmıştı.⁴² Sultan Eratna döneminde, din-siyaset ilişkileri rasyonel bağlamda şekilleniyordu. Sultan Eratna, halkın dini yaşantısına yönelik gerçekleştirdiği yatırımlar ve uygulamalar rasyonelliği yansıtıyordu.⁴³

Kadı Burhaneddin'nin Din/Tasavvufî Yaklaşımları

Kadı Burhaneddin, ilimde, siyasette, devlet idaresinde, eşiine ender tesadüf edilen büyük şahsiyetlerdendir.⁴⁴ Kadı Burhaneddin, dünyanın geçiciliğini, kâinatın var oluş hikmetini, ölümün mahiyetini düşündüren ve ibret alınmasını gerektiren fikirler, duygu ve tasavvurlar olduğunu belirtip;⁴⁵ bütün bir âlemin varlığındaki hadiselerin sebep ve sonuçlarını Allah'a (cc) dayandırır. Kadı Burhâneddin, sahip olduğu basireti, bilgi birikimi ve dinî inançları ışığındaki iki âleme ait görüşleri ile devlete ve devlet yönetimine dayanan kuvvetli istek ve ideâlleri taşıyordu. Kişinin veya milletin mutsuz olmasının sebebini; devletin acizliğine ve yokluğuna bağlıyordu.⁴⁶ Kadı Burhaneddin'in, din ve devlet yönetimine ait ideâli; bilge devlet, iyilik, güzellik ve adaletle yönetme, onun sınırlarını genişletme; halka ve insanlığa yeterince hizmet etme ve onları mutlu kılma düşüncesine dayanıyordu.

⁴⁰ Eflâkî,II, 447

⁴¹ Edhem,Halil,„Kayseri Şehri, Haz. Kemal Göde,(Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,Ankara,1982),114

⁴² Göde,„Sultan Alaeddin Eratna,156

⁴³ Doğan,Sosya Ekonomi,133

⁴⁴ Uzunçarşılı.„Eratna Devleti,165;Uzunçarşılı,„Anadolu Beylikleri

⁴⁵ Doğan,Sosya Ekonomi,102

⁴⁶ Necmettin Hacıeminoğlu“„Âkıfte Devlet Fikri ve Millî Tarih Şuurı“,Türk Edebiyatı,158,(1986),13

Bu duygu ve düşünelere sahip olan biri, maddî âlemden sıyrılarak her iki âlemde gezebilme iştîyâkını taşıyabilirdi.⁴⁷

Kadı Burhaneddin, dünyada amaçsız, gayesiz, ruhsuz, şuursuz yaşayıp; rahat dölşeginde ölen yiğidi ayıplıyordu. Hak yolundan taviz vermeyen cengâver bir duruşun iştîyâkını savunurdu. Kadı Burhaneddin'e göre düşkünlük, tembellik, ilgisizlik, gamsızlık, hissizlik gibi beşeri zaafklar, insanı insan olma erdeminden uzaklaştırıyordu.⁴⁸ Miskinlik ve tembellik ile İslâmiyetle bir araya gelmeyeceğini savunur. Allah'a (cc) dayanıp;güvenerek yaşama isteği ve bakışı, kendi yaşamının esasını oluştururdu.⁴⁹ Kadı Burhâneddîn'in, tasavvufî duyuş ve düşünüşü benimsemişti. Tasavvuf konularına yönelmiş,bu alanda bilgisini genişletiyordu. Bazı şiirlerini de bu gayeyle yazmıştı Tasavvuf sahanın müntesiplerini korurdu.⁵⁰ Kadı Burhâneddîn“er kişi”ile“sûfnin”yaşayış tarzlarını;arzularını, düşüncelerini,umutlarını,ve hayata bakış usul ve esaslarını karşılaştırırdı. Sûfnin, iç âleme yönelik sürekli yaptığı nefisle cihadını;er kişinin de meydan adamlığını savunurdu. Nefisle mücadele yapma ile meydan adamlığı olma;her ikisini önemli cihat olarak görüp, kolay olmadığını söylerdi.Meydan adamı olmak nasıl kolay değilse; “Begisem, hele bu dem dervîşem uş, ”sözüyle istikrârlı bir eğitimi, dikkatli, sürekli, samimi bir iç disiplini ve ihtimama dayanan bir hayat tarzını gerektiren dervişliğin kolay olmadığını.⁵¹söylerdi.

Kadı Burhaneddin,Muhyiddin İbn Arabî'nin yazdığı eseri “Fusûsü'l-Hikem'i okuduktan zahir ve batın gözünün açılıp, ilahi nuru görmüş,⁵² tasavvufa ilgisini devam ettirmişti. Tasavvuf hakkında başka kitaplar okumuş, bu konuda bilgisini genişletmişti. Kadı Burhaneddin, sûfîyâne tesirler altında kaldığı söylenebilir.⁵³ Kadı Burhaneddin tasavvufun zengin

⁴⁷ Doğan,Sosya Ekonomi,103

⁴⁸ Doğan,Sosya Ekonomi,103

⁴⁹ Nihat S. Banarlı,Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,(İstanbul:Millî Eğitim Basımevi, İstanbul,1971),365

⁵⁰ Doğan,Sosya Ekonomi,104

⁵¹ Doğan,Sosya Ekonomi,105

⁵² Esterâbâdî Azîz b. Erdeşîr,Bezme u Rezm,Çev.Mürsel Öztürk,(Ankara: TTK, 2014),355

⁵³ Ali Alpaslan,Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler,(Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1977),.15

terim, mecaz ve alegori dünyasından faydalanmıştı. Kadı Burhaneddin, edebiyatla ilgilenmesinin, toplum içerisinde tasavvufun etkinleştirilmesine yönelik olduğu⁵⁴ söylenebilir. Kadı Burhaneddin tasavvufi konuları hakkında gazeller yazmıştı. Kadı Burhaneddin, gayb, şühud, cezbe gibi tasavvuf terimlerini yerinde ve doğru olarak kullandığı; sevgiliye ait güzellik unsurlarını tasavvufi açıdan değerlendiriyordu. Kadı Burhaneddin, İslâm öncesi Türk şiir türlerinden biri olan Tuyuğ'u Anadolu'ya taşımıştı. Tuyuğ'daki hikmet anlayışını, tasavvufi gelenekle birleştirip, devam ettirmişti.⁵⁵ Mevlânâ'ya özel ilgi gösterip, şiirlerinden tefe'ül etmişti.⁵⁶ 1389 tarihinde Kadı Burhaneddin, Konya'daki Sadreddin Konevî türbesine bir çift kıymetli halı göndermişti. Mevlevîler, Muhyiddin İbn Arabî'nin eseri olan Fusûsü'l-Hikem'i Kadı Burhaneddin'e göndermişti.⁵⁷

Sonuç olarak Sultan Eratna Ve Kadı Burhaeddin, dinlere ve temsilcilerine saygılı davranmışlar. Tasavvufi zümrelerle iyi ilişkiler kurulmasında dengeli bir siyaset güdülmüş. Kendi inanç ve ritüellerine yakın gördükleri zümreleri de desteklemişler.

Amasya'da Hâkimiyet Mücadelesi

İlhanlılar, 1243 tarihinde Köseadağ Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu başta olmak Yakın Doğu'nun önemli kısmını hâkimiyetine almıştı. Türkiye Selçuklu Devleti, İlhanlıların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı. Eskişehir'in doğusu, Ankara, Kırşehir, Samsun, Sinop, Sivas, Malatya, Muşkara, Konya'nın doğusu, Tokat, Larende, Niğde, Erzincan, Erzurum, Amasya, Gümüşhane, Elazığ, Tunceli, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Van, Kars ve Ağrı gibi şehirlerinde doğrudan İlhanlı hâkimiyeti kurulmuştu. Bu şehirleri, İlhanlı Valiler tarafından yönetilirdi.⁵⁸ Selçuklular zamanında Tokat, Niğde, Amasya, Çorum, Aksaray, Lârende, Akşehir,

⁵⁴ Mustafa İsen, *Ötelerden Bir Ses (Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler)*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 210; Doğan, *Sosya Ekonomi*, 135

⁵⁵ Bezm u Rezm, 355

⁵⁶ Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, I, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Seha Neşriyat, İstanbul, 1990), 313.

⁵⁷ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 135

⁵⁸ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 9; Turan, *Selçuklular Zamanı*, 426-427

Sivrihisar, Kayseri, Beypazarı gibi iller “Dânişmend Vilâyeti” olarak tanımlanırdı. İlhanlı idaresinde bu bölgeler genişletilmiş, “Bilad-ı Rum Vilâyeti” hâline getirilmiştir.⁵⁹

1316 yılına kadar Bilad-ı Rûm Valisi İrencin Noyan’dı. İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id döneminde, halka zulmeden bu Emir İrencin Noyan görevinden alınmış, yerine Ebu Sa’id’in Baş Emiri Çoban’ın oğlu Demirtaş atanmıştı.⁶⁰ Amasya Valiliği’ne Taceddin Mehmet Bey getirildi. Daha sonra Seyfeddin Banukşah Amasya Valiliği’nde bulundu.⁶¹ 1327 tarihinden itibaren Eratna Bey, Anadolu Genel Valiliği görevinde bulunuyordu.⁶² Artık bu tarihten sonra Amasya’da Eratna dönemi başlamış.

İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han’ın H.736 H/M. 133’de ölümü üzerine ilhanlıların, Amasya’da dâhil Anadolu’ nun bazı kentlerinde nüfusunun azalmasından dolayı Niksar Emiri Taceddin Doğanşah,H.741/M.1340 tarihinde Amasya’yı almıştı. 1341tarihinde Eratna Bey’in adamlarından Ziyeddin Tuli’nin,Niksar Emiri Taceddin Doğanşah’ı yenmesinden sonra Amasya’yı geri almıştır. Amasya’da Eratna dönemi yeniden başlamıştı. Amasya Valiliğine Ziyeddin Tuli getirilmiştir.⁶³

Amasya’da Osmanlı Devleti-Kadı Burhaneddin Mücadelesi

Eratna Bey’in ölümüyle Eratna Devleti zayıflamış, Amasya Bölge Valisi Kutluşah, bağımsızlığını ilan etmişti. Amasya, Tokat ve Canik illerini içine alan bağımsız Amasya Beyliği kurmuştu. Kutluşah, 1360 tarihinde ölmüş. Kutluşah’ın yerine geçen Şadgeldi Paşa, Çorum,İskilip, Osmancık’almış ve beyliğinin sınırlarını genişletmişti.⁶⁴ Osmanlı Devleti’nin 1362-1363 tarihinde, Ankara ve Çorum’a doğru genişleme siyaseti,Kadı Burhaneddin’i çok rahatsız ediyordu.⁶⁵ Kadı

⁵⁹ Cahen Claude,Türklerin Anadolu’ya İlk Girişleri (XI.Yüzyılın İkinci Yarısı)”,Çev.Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediylıdız, *Belleten*,51/201,(1988),202;Doğan „Sosya Ekonomi,8

⁶⁰ Sümer,“Anadolu’da Moğollar”,84

⁶¹ AmasyaTarihi,1,289

⁶² Doğan,Sosya Ekonom,11

⁶³ Doğan,Sosya Ekonom,314

⁶⁴ Esterâbâdî,Bez m ü Rezm,384

⁶⁵ Doğan,Sosya Ekonomi,82

Burhaneddin, Osmanlı ile savaşırken; diğer taraftan Amasya üzerinde hâkimiyetini gerçekleştirmeye çalışıyordu.⁶⁶ Eratna Devleti'nin Veziri Kadı Burhanettin,1371 tarihinde Amasya Beyi Şadgeldi'yi, Kazova' da yapılan savaşta ortadan kaldırdı. Amasyalılar, Kadı Burhaneddin'in hâkimiyetine hiç sıcak bakmıyor ve Kadı Burhaneddin'in Amasya'ya girmesine direniyordu. Amasya Emiri Şadgeldi oğlu Ahmet, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Bir süre sonra Amasya hakimiyet mücadelesinde, Kadı Burhaneddin ile Osmanlı Devleti arasında çekişmeler ve savaşlar yaşanacak.⁶⁷

Amasya Emiri Ahmet,1382 tarihinde Kadı Burhaneddin'e karşı bağımsızlığını ilân eder.⁶⁸ Amasya Emiri Ahmet, ittifak ettiği İsfendiyaroğulları ile birlikte, Kadı Burhaneddin üzerine yürümüştü.⁶⁹ Kadı Burhaneddin, her iki kuvveti de mağlup etmesi (785/1383) ile savaş sonuçlanmıştı.⁷⁰ Kadı Burhaneddin Devleti, Danişmendiye bölgesinde yeniden hâkimiyet kurmayı başarması.⁷¹ 1390 tarihinde Osmanlılara karşı ciddi kuvvet olduğunu göstermişti.⁷² Bu durumdan tedirgin olan Osmanlı Hükümdarı I.Bayezit, 1391 tarihinde Amasya-Tokat bölgesinde Osmanlı hakimiyetini için harekete geçecektir.⁷³ I.Bayezit ile Kadı Burhaneddin arasındaki mücadelesi,bölgesel ittifakların kurulmasını sağlıyordu Sultan Kadı Burhaneddin karşısında Canikoğulları, Taceddinoğulları, Taşanoğulları, Altınbaşoğulları ve Osmanoğulları aynı ittifakta yer alacaktır.⁷⁴

Osmanlı Devleti, Candaroğulların topraklarını eline geçirmesiyle Osmanlı Devleti ile Kadı Burhneddin Devleti arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına neden olmuştu.

⁶⁶ Esterâbâdî,*Bezm ü Rezm*,384

⁶⁷ Yunus Zeyrek,"Amasya'nın Türkler Tarafından fethi ve Türk Yönetiminin Kurulması",Amasya İl Yıllığı,(Amasya:Amasya Valiliği Yayınları,2007) *Amasya Tarihi*,I,II,III,Haz.Mesut Aydın-Güler Aydın,(Amasya:Amasya Belediyesi Yay., 2007),163-164

⁶⁸ Esterâbâdî,*Bezm ü-Rezm*, 314.

⁶⁹ Esterâbâdî,*Bezm u Rezm*,,249,296.

⁷⁰ Esterâbâdî,*Bezm u Rezm*,97.

⁷¹ Doğan,*Sosya Ekonomi*,,82,83

⁷² Esterâbâdî,*Bezmu Rezm* ,385;Doğan,*Sosya Ekonomi*,84

⁷³ Yücel,*Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*,140

⁷⁴ Doğan,*Sosya Ekonomisi*,82,83

Osmanlı Hükümdarı I.Bayezid,Kadı Burhaneddin'e gönderdiği mektubunda;"Dostunuz Süleyman Paşa'yı ortadan kaldırdım ve O'nun ülkesini yönetimim altına aldım"şeklindeki sözlerine; Kadı Burhaneddin oldukça sert şekilde yazılmış bir mektupla cevap vermiş:

*"Senin kazandığın zafer,
gayretinin üstünlüğünden değil;
Süleyman Paşa'nın idaresinin gevşekliğindedir.
Eldede ettiğin başarı senin cesaretinden değil;
O'nun korkaklığındandır.*

Eğer savaş meydanının adamı ve oranın eriyisen, sadık sabahın bayrağının parlayacağı,güneşin altın kursunun ok yağdıracağı yarın yiğitlerle savaş da savaşın ne demek olduğunu anla!Kahramanların nasıl saldırdığını,kendi gözünle gör!"⁷⁵ diyerek; I.Bayezid'i savaşa davet etmiş ve gelecek tehlikelere karşı asker toplamaya başlamıştı.Bu sırada, I.Bayezid'in elçisi,I.Bayezid'in Osmancık'ta olduğunu ve barış teklifinde bulunmuştu..Kadı Burhaneddin; "Osmancık vilayeti bana bağlıdır, orayı ve insanlarını rahat bırakın. Eğer barış ve anlaşma yolunu tutmazsanız gerisini siz düşünün" şeklinde tepki göstermiştir.⁷⁶

Osmanlı Hükümdarı I.Beyazıd, Anadolu Türk birliğini sağlamak için yönünü doğuya çevirmişti. I.Bayezıd, Osmancık ve Merzifon sahasını almış, bölgedeki Kadı Burhaneddin nüfuzu kırmıştı. Osmanlı Devleti ile Kadı Burhaneddin Devleti arasındaki mücadelesi, kaçınılmaz bir savaş halini almıştı. Moğol emirlerin ve kuvvetlerin desteğini alarak güçlenen Kadı Burhaneddin, hazırlıklarını tamamlayıp, savaş için belirlenen Çorum iline doğru hareket etmiş.⁷⁷ Çorum/ Kırkdilim(Temmuz,1392)mevkisinde yapılan savaşta Kadı Burhaneddin kazanmıştı.Osmanlı Devleti ağır yenilgiye uğramıştı. Şehzade Ertuğrul ölmüştü. Kadı Burhaneddin'in kuvvetleri, İskilip, Ankara, Kalecik ve Sivrihisar çevrelerini yağmalamıştı. Anadolu'daki siyasi denge, Osmanlı Devleti'nin

⁷⁵ Esterâbâdi,*Bezm u Rezm*,371

⁷⁶ Doğan,*Sosya Ekonomi*,82; Esterâbâdi,*Bezm u Rezm*,372

⁷⁷ Doğan,*Sosya Ekonomi*,84

aleyhine bozulmuştu.⁷⁸ Kadı Burhaneddin, Amasya'ya hâkim olmuş ve Tokat'ı ele geçirmişti. Taceddinoğullarından Alp Arslan, Mahmud Çelebi ve Kılıç Arslan'a ait toprakları ele geçirmişti.⁷⁹ Kırkdilim Zaferi ve sonrasındaki gelişmeler, bölgede faaliyet gösteren beyleri, Kadı Burhaneddin'e taraftar haline getirmişti,⁸⁰ Kadı Burhaneddin, 1389-1393/94 yılları arasında, Amasya-Tokat-Canik bölgesinde doğrudan hâkim olma düşüncesini, eylemlerinde merkez amaç olarak korumuştur.⁸¹

Amasya Emiri Ahmed, Erzincan Emirliği ile ittifak kurup, Kadı Burhaneddin'e saldırıyordu.⁸² Amasya Emiri, Ahmet, 1393 tarihinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmek istedi. Kadı Burhaneddin'in güçlenmesini istemeyen Tacettinoğulları, Osmanlıları Kadı Burhaneddin'e karşı kışkırtıyordu. Kadı Burhaneddin'in kuvvetleri Merzifon'a ulaşmış, öncü birliklerini Amasya'ya göndermişti. Osmanlılar, Merzifon'a ulaşması üzerine; Kadı Burhaneddin, güç toplamak için Turhal üzerinden Sivas'a dönecek. I. Beyazıd, 1393 tarihinde ordusuyla Amasya'ya gelip bölgede kesin olarak Osmanlı egemenliğini sağlamıştır. I. Beyazıd, oğlu Çelebi Mehmed'i Amasya'ya vali tayin etmişti.⁸³ Kadı Burhaneddin, kendisine karşı bölgesel bir ittifak kurulması, ordusu içinde yaşanan karışıklıklar, bir grup askerin yanından ayrılıp Erzincan tarafına gitmesi nedenleri ile Amasya'yı geri almak için bir daha harekete geçememiştir. Kadı Burhaneddin-Karamanoğulları mücadelesinden dolayı Osmanlı Devleti'nden Amasya'yı geri alma düşüncesi sonuçsuz kalacak.⁸⁴

Amasya'nın, Osmanlı topraklarına katıldığı tarih için Uzunçarşılı, 1393; Hüsameddin, 1398; Demiray, 1387;

⁷⁸ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 376, Doğan, *Sosya Ekonomi*, 84

⁷⁹ Esterâbâdî, *Bez m u Rezm*, 384

⁸⁰ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 95

⁸¹ Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi (Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, (Ankara: TTK Yay., 1989), 36-38

⁸² Yüce, I-Sevim, *Türkiye Tarihi*, 36-38

⁸³ Esterâbâdî, *Bez m ü Rezm*, 418-420; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, (Ankara: TTK, 1995), 277-278. Doğan, *Sosya Ekonomi*, 314

⁸³ Amasya Tarihi, 107-108

⁸⁴ Esterâbâdî, *Bezm Rezm*, 389-396; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, 49

Solakzade, 1392; J.Hammer, 1390 tarihini belirtmiştir.⁸⁵ Amasya, Tokat ve Sivas Osmanlı topraklarına katılmış, Osmanlı Devleti, 1413 tarihinde Eyâlet-i Rûmiyye-i Suğra”olarak oluşturuyor. ⁸⁶Rûmiyye-i Suğrâ Vilâyeti,“Paşa Sancağı”olarak anılıyor. Amasya,XV.Yüzyılın ilk yarısından 1520 yılına kadar merkez olmuştur.

Amasya,Osmanlı Devleti’nin ikinci Kurucu Şehri mi?

Ankara Savaşı’ndan sonra,Kara Devlet Şah, Amasya’ nın yönetimini Timur’dan istedi, Timur’da bu isteğini kabul ederek Kara Devlet Şah’a Amasya yönetimi verdi.Fakat Amasya ahalisi, Kara Devlet Şah’ı, başlarına yönetici olarak kabul etmemiş ve direnmişti. O sıralarda Bolu civarında olan Çelebi Mehmet’i Amasya’ya davet ediyor. Çelebi Mehmet, Kağala civarında ordusuyla Amasya’ya girmeyi bekleyen Devlet Şahla karşı karşıya gelmişti. Çelebi Mehmet, savaşta Kara Devlet Şah’ı öldürür. Çelebi Mehmet’i iyilik ve adalet üzere olması şartıyla Amasya Bey’i olarak kabul edeceklerini ve kendisinden bu konuda söz alınmıştı. Çelebi Mehmet tekrar Amasya’nın hâkimi oldu ve bundan sonraki iktidar mücadelesi için Amasya’yı güvenilir bir sığınak olarak görmüş. Amasya insanı, O’nun mücadelesinde en büyük desteği vermişti. Bu açıdan denebilir ki;Amasya, Osmanlı Devleti’nin ikinci kurucu şehri olmuştur.⁸⁷

Amasya’da Tasavvufi Hayat

14.Yüzyıl’da Anadolu’daki sosyal ve kültürel hayatı etkileyen en önemli faktörlerden biri de kuşkusuz tasavvuf hareketleridir. Bu dönemde dini alanda yaşanan en önemli gelişme sûfi tarikatların hızla yayılmasıdır. Bu dönemde hankâhlar sâdece sûfilerin özel mekânı değildi. Hankâhlarda, tasavvuf eğitimin yanı sıra başta tefsir, hadis, fıkıh, akâid olmak üzere çeşitli dallarda dersler verilir, kitaplar yazılır ve yazma eserler istinsah edilirdi.Bu arada şiir ve ilâhiler okunur, semâ yapılırdı.⁸⁸

⁸⁵ Doğan,Sosya Ekonomi,315

⁸⁶ Uzunçarşılı,Osmanlı Tarihi,93.

⁸⁷ Doğan,Sosya Ekonomi,315

⁸⁸ Doğan,Sosya Ekonomi,130

XIII.Yüzyıl'ın sonu ve XIV.Yüzyıl başlarında nazarî tasavvufun yaygınlaşıyor ve sistematik haline geliyordu.⁸⁹ Sûfilerin, Anadolu'dan Suriye ve hatta Mısır'a kadar olan sahalarda etki ve nüfuzları artmıştı.⁹⁰ XIV.Yüzyıl'da, Anadolu sosyal ve dini zümreleşmeler bakımından oldukça zengin bir manzara arz etmekteydi. Kalenderîler(Cavlâkîler), Abdallar, Ahiler, Haydârîler, Mevleviler, Babaîler, Bektaşiler, Şemsiler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler, Anadolu'da faaliyet gösteren dini, siyasi ve fikri zümrelerdir. Bazı dini zümrelerin düşünce kökleri dışarıdan gelmişti. Anadolu'da gelişen yerli dini ve sosyal zümreler vardı; Ahîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Ekberîlik gibi.. Bu dini/tasavvufi zümreler, zaman zaman iktidar rekabetlerine taraf olarak siyasallaşmıştı. İlhanlı/ Eratna'nın uyguladığı dini siyaseti, tasavvufî zümrelerin siyasallaşma sürecini ortaya çıkartmıştı. İlhanlı Valisi Demirtaş Bey ve Eratna Bey, bağımsızlık mücadelesinde desteğini kazanmak hemde toplumların siyasi otoriteye bağlanmalarını sağlamak amacıyla tasavvuf zümrelerle işbirliği yapıyordu.⁹¹

Anadolu'da faaliyet gösteren dinî ve sosyal zümreler, Anadolu insanını teşkilatlandırıyor. Bugün kü siyasi partilerin yaptığı gibi tabanda kültürel ve siyasi kadrolaşmayı da sağlıyorlardı. Her tarikatın ve dinî zümrenin müntesipleri, desteklediği şehzadeyi ve bu şehzadenin siyasi kadrosunu iktidara getirmek için faaliyet gösteriyordu. Bundan dolayı zaman zaman iktidar bunalımları ve kendi aralarında iç çatışmalar da meydana geliyordu. Mevlânâ'nın halefleri tarafından devam ettirilen "Mevlevîlik" hareketi her ne kadar özünde tasavvufi bir hareket gibi görülse de teşkilat yapısı ve İlhanlı/Eratna ilişkisi göz önüne alındığında dinî-siyasi bir hareket haline geldiği düşünülebilir. İlhanlıların ve İlhan yanlısı iktidarların himayesini kazanan Mevlevîlik Anadolu'nun en nüfuzlu tarikatlarından biri olmuştur.⁹²

⁸⁹ İbrahim Düzen, *Azîz Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, (Ankara: Ankara Üniversite Yayınları, 1991), 25.

⁹⁰ Yunus Emre Divanı, II, Haz. M. Tatçı, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990), 217.

⁹¹ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 131

⁹² Mevlânâ Celâleddin. *Mektuplar*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. (İstanbul: İnkılap Kitapevi, Üçüncü Baskı, 1999), 220-264.

Başlıca Türbeler, Zaviye, Tekke ve Hankâhlar

Alâaddin Mevlevîhâne:Saraçhâne Mahallesi Helkis Köprüsü yakınında, 714/1314 tarihinde yapılan Mevlevîhâne⁹³Amasya'daki tekkelerin en mükemmelidir.⁹⁴Kayıtlarda,“Mevlevîhâne-i Merhûm Alâaddin ve“Mevlevîhâne-i Pervâne şeklinde geçmektedir.⁹⁵Osmanlı Lâle Devri kayıtlarında “Alâaddin Mevlevî-hâne Vakfı”adı ile anılmaktadır.

*Hacı Mahmud Ağa Zâviyesi:*Hacı Mahmud Ağa Zâviyesi,Amasya Karatay Mahallesi'nde bulunuyor.Meşhur kadılarından Ammâd-zâde Bedreddin Mahmud Çelebi tarafından 807/1404 tarihinde yaptırılmış ve vakfı tanzim edilmişti.⁹⁶

*Şeyh Şâdî Zaviyesi:*Şeyh Şâdi Zâviyesi Ezinepazarı Nahiyesi' ne bağlı olan Şeyh Şâdî Köyü'nde bulunuyor.Büyük velîlerden Şeyh Şâdî bulunmaktaydı. Karakeçiçoğullarından Müslîhüddin Mûsâ Bey bu köyde adı geçen Şeyh Şâdî için 812/1409 yılında bir tekke ile türbe yaptırmıştır.⁹⁷

*Şeyh Cûi Zâviyesi:*Amasya'nın Batısı'nda ve Şeyh Cûi Bağları'nın kuzeybatısında Şeyh Cûi Köyü'nün alt tarafındaki gölün civarındadır.Mevlevîhâne olup, Şeyh Cûi tarafından 817/1414 'te yaptırılmıştır.⁹⁸

*Ulvân Zâviyesi:*Baba İlyâs-ı Horasânî'nin soyundan olan Muhlis Paşa-zâde Âşık Paşa'nın,727/1237'de oğlu Elvan Çelebi,Tanunönü'ye(Mecitözü)⁹⁹gelmiş,buraya yerleşmiştir. 753/1332 tarihinde mermerden câmi,türbe,imârethâne ve hamam olmak üzere külliye yapılmış.“Elvan Çelebi Kasabası” diye anılmıştır.¹⁰⁰

Abdal İshak Türbesi: “Ebû İshak Çelebi” adıyla geçen türbe, Torumtay Türbesi sırasında açık bir bahçenin içinde olduğu söylenmektedir.Kutlu Paşa ve Ebû İshak Çelebi'ye ait

⁹³ Amasya tarihi,,II, 274

⁹⁴ Evliya Çelebi, Seyahatname, Çev.Mehmet Zillioğlu İstanbul :Birleşik, 1996),188.

⁹⁵ Amasya Tarihi,c.,I,s.246-247; Doğan,Sosya Ekonomi,s.317

⁹⁶ Amasya Tarihi,,I,243

⁹⁷ Amasya Tarihi,,I,342.

⁹⁸ Amasya Tarihi,,I,233

⁹⁹ Amasya Tarihi,,I,394. 591

¹⁰⁰ Amasya Tarihi,,I,394-395.

iki kabir vardır. Ebû İshâk Çelebi tarafından vakfiyesi düzenlenmiştir¹⁰¹

Ehlî Hâtun Türbesi: Ehli Hatun türbesi, Amasya ili merkezi Kurşunlu Mahallesi, Yuvam Sokaktadır. Dilek Hatun veya Kuyulu Evliya olarak da anılan Ehli Hatun Amasya Emiri Şadgeldi Paşazade Divitdar Ahmet Paşa'nın kızıdır. Ehli Hatun Türbesi Hazire olarak 1991 yılında Vakıflar tarafından tescil edilmiştir. Türbe özellikle kadınlar tarafından, haftanın her günü ama yoğun olarak Cuma günleri ziyaret edilir..¹⁰²

Kurt Boğan Türbesi: Türbede, Halvetî Tarikatı'nın büyük Şeyhlerinden Pir Şucaaddin İlyas Halveti'nin halifelerinden Pir Şerefeddin Hamza Halvetî bulunmaktadır. Halk arasında Kurtboğan olarak adlandırılır. Pir Şerefeddin Hamza, Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından Akşemsettin'in babasıdır. Türbe, şehrin önemli ziyaret alanlarındanır.¹⁰³

Kadılar Türbesi: Türbe Amasya ili Gökmedrese Mahallesi Torumtay sokaktadır. 14. Yüzyıl'ın ikinci yarında inşa edilmiştir. Türbe 1992 yılında Anıt olarak tescillenmiştir. 2007 tarihinde Vakıflar Müdürlüğü tarafından yenileme yapılmıştır.¹⁰⁴

Mehmedü'l-Kâdı Türbesi: Halifet Gâzi Medresesi karşısındaki bir mezarlıkta "Mehmed b. İmad b. Mehmedü'l-Kâdı" adına yapılmış türbenin yanına,¹⁰⁵ 738/1381 yılında başka türbe yapılmıştır. Hacı Şadgeldi Paşa'nın içinde yattığı diğer bir türbe de bu dönem eserlerindedir.¹⁰⁶

Seyit Yahya Türbesi: Amasya'da Suluova Yolpınar köyünde bulunmaktadır. 1363 ile 1369 yılları bir zaviye kuran Seyyid Necmettin Yahya Er-Rufâi olarak da anılanın, babası Seyyid Ahmed Kuçek Er-Rufai'dir. Samsun ilinin Lâdik ilçesinde medfundur. Dedesi Şeyh Taceddin Er-Rufai'dir. Kardeşleri ise Şeyh İzzettin, Şeyh İbrahim ve Şeyh Ali'dir. Seyyid Necmettin Yahya'nın gerçek mesleği çilingirliktir.

¹⁰¹ Amasya tarihi, I, 179-180.

¹⁰² Doğan, *Sosya Ekonomi*, 318

¹⁰³ Amasya Tarihi, s.170.

¹⁰⁴ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 319

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 101-106

¹⁰⁶ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 319

Köyün arazisini sulamak için Akdağ'ından su getirmiştir. Türbede iki sanduka bulunmaktadır. Türbe 1976 yılı anıt olarak tescillenmiştir.¹⁰⁷

Şeyh Abdurrahim Rûmi Türbesi: Amasya İli Merzifon İlçesi merkezinde bulunan. Merzifonlu Şeyh Abdurrahim Rûmî olarak anılan Abdurrahim Rûmi'nin gerçek adı Nizameddin Abdurrahim, 1385 tarihinde doğmuştur. Abdurrahim Rûmi'nin babası Teberükzâde Sarı Danişment adıyla tanınan, Emir Aziz Efendi'dir. 1421 yılında Mısır'a gitti. Zeynüddin Hafî'ye bağlandı. 1428 yılında Herat'da icazetnamesini alır. Merzifon'a gelip Çelebi Mehmet Medresesine müderris olarak atanır. Gençlik yıllarında Akşemseddin ile tanıştı. İstanbul'un alınmasından sonra Ayasofya'da yapılan dini toplantılara beraber katıldılar. Türbesi bir hazire içinde olup, diğer mezarlar akrabaları ve yakın tanıdıklarından oluşmaktadır. Merzifon'un yetiştirmiş olduğu bu önemli şahsiyet hayır duası için ziyaret edilmektedir. Son yıllarda adına düzenlenen anma törenleri yapılmaktadır.¹⁰⁸

Pir İlyas Türbesi: Türbe, Pirlers türbesi diye anılmaktadır. Amasya'da Pirlers Parkı içinde yer almaktadır. Türbede Pir İlyas'ın haricinde yetiştirdiği öğrencilerinin de mezarları bulunur. Halvetî tarikatına mensup Gümüşüzade Pir Şücaeddin İlyas Çelebi Amasya'nın yetiştirmiş olduğu önemli âlim ve velilerden birisidir. Doğum zamanı bilinmeyen Pir Şücaeddin İlyas Çelebi 1411 yılında vefat etmiştir. Taciyye adıyla, Gümüşlü Cami'nin yanında bulunan Gümüşlüoğlu Dergâhı'nda irşada devam etmişti. Pirlers yakınında yaşayanlar, sabah çok erken işe gidenler, Pirlers Parkı'nda yeşil cübbeli yaşlıları zikir yaptığını görürler.¹⁰⁹

Şeyh Nusreddin Türbesi: 1387 tarihinde iktidar mücadelesinde Kadı Burhaneddin Ahmed'e yenilen Emir Ahmed ve Taceddin'in, Kadı Burhaneddin'e sulh ricacısı olarak, "O zamanlar Danişmendiye Vilayeti'nde nüfuz sahibi olan Şeyh Nusret'in oğlunu gönderdikleri bilinmektedir. Şeyh Nusret Zaviyesi'nin ve dolayısıyla Şeyh Nusreddin'in bu

¹⁰⁷ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 319, 320

¹⁰⁸ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 120

¹⁰⁹ Doğan, *Sosya Ekonomi*, 321, 323

yörede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü aynı tarihlerden Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Zaviyesi'ne bir köyün gelirinin bir kısmı vakfedilirken, Şeyh Nusret Zaviyesi'ne biri Amasya' da, diğerleri Zile'de olmak üzere on bir köyün gelirinin bir kısmı vakf edilmiştir. Şeyh Nusret'in XIV. Yüzyıl'da Buhara' dan geldiğini, tekkenin bir adının da Kırklar Tekkesi olduğu bilinir.¹¹⁰

Amasya'da Tasavvufî Hayatın Etkileri

Amasya'da melemecilik geleneği devam ediyordu. XIV.Yüzyıl'da Dede Korkut Hikâyeleri Amasya yöresinde yani Danişmend ilinde derlenmiştir. Dede Korku Hikâyelerini, Timur'un önünden kaçarak Amasya dolaylarına yerleşen Türkmenler tarafından kaleme alınmıştır.¹¹¹ Danişmend ilinin kültürel yapısı göz önüne bulundurulduğunda, buna hayret etmemek gerekir. Danişmendnâme, bu bölgede derlenmişti. Danişmend Dönemi'nde sözlü olarak yaşayan bu hikâyeler, bu devletin yıkılışından sonra XIV. Yüzyıl'da yazıya getirilmiştir.

¹¹² XIV.Yüzyıl'ın son çeyreğinde Ali es-Sîvasî adındaki bir zat, Amasya'da Emîr Yaş Beg(ö.718 /1318) adına Kitâbü İksiri'l-hayât fî telhîs-i kavâ'idî'l-mu'âlecât adlı eserini yazmıştır.¹¹³

İbn Batûta,Amasya'yı ortasından büyük bir ırmağın (Yeşilirmak) aktığı, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı meyvelik, ağaçlık bir şehir olarak tasvir eder. Daha sonra Sûnusâ (Sonisa)adlı bir beldeye uğradığı ve burada bir Rifâî dergâhının tekkesinde kaldıktan sonra Gümüş'e doğru yola çıktıklarını söyler.Gümüş, gümüş madenleriyle meşhur, büyük, bakımlı ve kalabalık bir yerleşim yeri idi. Şehre iki günlük mesafede olan sarp ve dağlar yükseliyordu,İrak ve Şam'dan tüccarlar Gümüş'e uğradı. İbn Batûta, Gümüş'te Ahî Mecdüddîn Tekkesi' nde üç gece konaklar. Türk dervişlerinin misafirperverliğinden oldukça memnun kalır. Eratna Beyi'nin vekili ile tanışır, ondan yol harçlığı alır ve ikramlarını kabul

¹¹⁰ G.Öney, "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi* III, (1981),41 66.; Doğan, *Sosya Ekonomi*,301

¹¹¹ Fahreddin Kırzıoğlu, "Millî Destanlarımızdan Dede-Korkut Oğuznâmelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değeri", *Belleten*, L/198, (1987),915-928

¹¹² Mikail, Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya · Yöresinin Fikri ve Kültürel yapısı ve Siyasi Boyutları", *TDA*, 72, (1991),89

¹¹³ Doğan, *Sosya Ekonomi*,323

eder.¹¹⁴ Gümüş beldesi, Selçuklu ve Beylikler idaresinde işletilen gümüş madeni, Amasya'ya bağlı Gümüşhacıköy olabilir.¹¹⁵ İbn Batuta Rifâîlik'ten“Tarikat-ı Ahmediye” diye adını zikir eder. zmir, Bergama, Amasya ve Sûnisa'da Rifâîlik tekkelerinden bahseter Ayrıca, gösterdikleri burhanlarla halkın itibar ve teveccühünü kazanan Rifâî dervişlerinin önemli bir nüfuza sahip olduklarını bildiriyor.¹¹⁶

Vefâîlik: Çorum ve Amasya merkezli oluşun ve Anadolu coğrafyasında siyasi mücadelelere karışan tarikâttir. Anadolu coğrafyasında başta Hacı Bektaşî Veli ile iç Anadolu'ya, Osmanlılar ile Batı Anadolu'ya, Eratnalılar ile Karadeniz bölgesinde varlığını devam ettirecektir. 1240 tarihinde isyanın bastırılmasıyla Baba İlyas ve müritleri öldürüldü.Kurtulan müritler ise uzak yerere yerleştiler ve orada Vefâîlik tarikatını devam ettirmeye çalıştılar. Vefâî Şeyhi Hacı Bektaşî Veli, Anadolu'da Çepni Türkleri arasından Kırşehir'de ortaya çıkarken; Vefâî Şeyhi Edebali, Karaman sahasından Osmanlı sahasına geçmiştir. Baba İlyas'ın küçük oğlu olan Muhlis Paşa, Anadolu coğrafyasında fikirlerini yaymaya başlayacaktır.¹¹⁷ Vefâîlik tarikâtı, XIII. ve XIV.Yüzyıllarda sanıldığının çok üstünde bir öneme sahiptir.Anadolu'da popüler “sûfi” akımları kucaklayan Kalenderîyye akımına mensup Vefâîlik, Anadolu coğrafyasında çok önemli etkileri olmuş ve bu merkezin yayılma noktası ise Eratnalıların hâkim olduğu Amasya, Çorum ve Mecitözü havalisidir. Başka bir ifade ile bugün Çorum ili sınırları içinde bulunan Elvan Çelebi Köyü Tekkesi'dir.¹¹⁸

Halvetiye:Ahîler arasında hızla yayılmaya başlayan bir tarikâttir.XIII.Yüzyıl sonlarında Niğde'de kurulan Halvetiye¹¹⁹ Niğde, Sivas Amasya gibi şehirlerde yayılmışlardır. Pîr İlyas el-Amâsî'Amasya'da Halvetiye'nin gelişmesini hatta Amasya' yı

¹¹⁴ İbn Batûta, ,1,326

¹¹⁵ Amasya Tarihi,287-295.;Doğan,Sosya Ekonomi,,323 T

¹¹⁶ İbn Batûta, *İbn Batûta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, 24,34,38.

¹¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Elvan Çelebi, Zaviyesi ve Vefâîlik Tarikâtı, Türk Kültür Tarihi çerisinde Çorum, Sempozyumu Tebliğleri*, (Temmuz, Çorum). (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1991), 121.

¹¹⁸ Doğan,Sosya Ekonomi,118

¹¹⁹ Doğan,Sosya Ekonomi,,122

Halvetî merkezi yapılmasına sebep olan kişidir. Sadreddin Hıyavî'nin halifelerinden olan Pir İlyas, Amasyalı meşhur bir âlimdir. Ankara savaşından sonra Anadolu'yu ele geçiren Timur, Şeyh Pir İlyas'ı Şirvan'a göndermiş. Timur, vefat edince Amasya'ya gelen Şeyh Pir İlyas, Halvetî tarikatı'nı burada yaymaya başlamıştı.¹²⁰ Anadolu'da Halvetîye adına kurulan ilk tekke Pir İlyas'ın Amasya'daki Gümüşlüoğlu Tekkesidir. Burada irşad faaliyetlerini sürdüren şeyhin vefatıyla yerine Şeyh Zekariyya postnişin olmuştur.¹²¹ Bu tarikât, Türk insanına en fazla etki eden tarikâtlardan biridir. Halvetiye'nin kuruluşu itibaren Türklerin devam ettirdiği bir tarikâttır. Tarikatın yayıldığı coğrafyalarda oluşan tüm kolların hemen hemen hepsi Türk kökenlilerden meydana gelmektedir. Bu özelliğiyle Halvetîye Türk Milleti'nin genel tabiatına ve karakteristiğine uygun öğretiyeye sahip bir dinî yapı olduğu söylenebilir.¹²²

Nakşibendîlik, Zeyniyye ve Halvetîlik gibi tarikatlar, ilk merkezlerini, Amasya'da faaliyete geçirmişti.¹²³ Halvetîliğin XIV. Yüzyıl'dan itibaren Anadolu toplumunun dini ve sosyal hayatını en fazla etkileyendir. Halvetîliğin faaliyetleri, Amasya toplumunun zihin yapısında ve ritüellerinde değişimler meydana getirmişti.¹²⁴ Halvetîler, Amasya toplum yapısından etkilenmiş ve değişime uğramıştı. Halvetîlik, 14. Yüzyıl'da şehirleşme kabiliyeti kazanamadığı için entelektüel çevrelerde yer bulamamıştı. Halvetîlik, Osmanlı Dönemi'nde şehirleşme kabiliyeti kazanmış, entelektüel bir çehre oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'nin kaderini etkileyecek roller üstlenmişti.¹²⁵

İslam sanatları arasında çok önemli bir yere sahip olan hat sanatı Amasya'da gelişmiş. Bu yönüyle Amasya, İslam

¹²⁰ Abdurrahman Cami, *Nefahattül Üns, Terc., Lami Çelebi, Haz., Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998) 699*

¹²¹ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 29

¹²² Doğan, *Sosya Ekonomi*, 124

¹²³ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 28, 118, 286

¹²⁴ Günay, Ünver-A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999), 181-182

¹²⁵ Abdulhamit, Budak, *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo Politik Ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)*, (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 131-132.

Dünyası'nda en önemli hat sanatı merkezi olmuştu. Aklâm-ı sittenin klasik ölçülerini belirleyerek hat sanatında yenilikler gerçekleştiren hattat Ebü'l-Mecd Cemâlüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Müstasimî (ö.698/1299) Amasyalıdır. Yâkût'un hat sanatında yaptığı yenilikler yeni bir dönem başlatmış, tesirleri iki asra yakın devam etmiş ve yazıları örnek alınmıştır. Yakut'un açtığı çığır Osmanlı ülkesinde kendi şehrinde, hemşerisi Şeyh Hamdullah'ın çevresinde oluşan Osmanlı ekolü,Yâkût çığırı temel alınarak yürütülmüştür. Hat sanatında öne çıkmış hattatlardan pek çoğunun Halvetî Tarikatı'na mensup olmaları bu sanat ile bu tarikatın ne kadar bir biriyle alakalı olduğunu göstermektedir.¹²⁶

*Mevlevîlik:*Mevlânâ Celaleddin'in ölümünden sonra oğlu Sultan Veled ve torunları vasıtasıyla devam etmiştir. Sultan Veled (1284-1312), Mevlana (ö.1273) zamanında bir çekirdek halinde bulunan, fakat henüz kurulmamış olan Mevlevîliği babası adına kurmaya, etrafa gönderdiği halifelerle, bu tarikatı yaymaya koyulmuş ve Mevlevîliğin başına geçmiştir. Sultan Veled zamanında Konya'dan başka Kırşehir, Amasya ve Erzincan'a halifeler göndererek buralarda Mevlevî dergâhları açtırmış, Fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır.¹²⁷ Mevlevîliğin teşkilatlanmasında, Mevlâna adına hareket eden Mevlevî tekkelerinin çalışmaları etkili olmuştu. Mevlevilik, XIV.Yüzyıl'dan Anadolu'da tekkeleri hızla çoğalıyor.¹²⁸ Mevlevîliğin üçüncü şeyhi olarak kabul edilen Ulu Arif Çelebi ile Mevlevîlik, geniş bir coğrafyada etkili olmuş. Karaman, Beyşehir, Aksaray, Akşehir, Sivas, Afyon, Amasya, Niğde, Tokat, Denizli, Antakya, Bayburt, Erzurum, Kahire, Lefkoşa, Selanik, Belgrat kentlerinde Mevlevîhâneler açılmıştır.¹²⁹

¹²⁶ Doğanx,350

¹²⁷ Doğan,SosyaEkonomi,124.,M.Önder,Mevlana(Hayatı-Eserleri),İstanbul: Tercüman Yayınları.

¹²⁸ Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,,(Ankara:TTK,1996),96.

¹²⁹ Gölpınarlı,Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,335;Doğan,Sosyo Ekonomi,126

SONUÇ

Amasya, Anadolu'nun önemli kültür merkezlerinden biridir. İlhanlı,Eratna/Kadı Burhaneddin,Osmanlı döneminde, dini ve kültürel hayatın çok canlı yaşandığı şehirdir. İlhanlı Sultanı Gazan Han döneminde, İslamiyet resmî din olarak kabul edilmesiyle İlhanlıların Anadolu ilhanlı politikaları değişmiş. İlhanlılarda köklü değişim sürecinin en heyecanlı ve yoğun yaşandığı alanlardan biri ise Amasya bölgesiydi.

İlhanlı/Eratna/Kadı Burhaneddin döneminde,uygulanan dini politikalar,dini zümreler ile siyasi iktidar arasındaki ilişkileri geliştirmiş,dini zümreler güçlenmişti,Devlet ile halk arasında önemli roller oynamış.Dini zümreler,Amasya başta olmak üzere Anadolu'da etkinliğini artırmıştı.

İlhanlı/Eratna, Anadolu'da uyguladıkları dini siyaseti sonucunda,dini zümreler esasta siyasallaşma sürecini yaşamış. Eratna/Kadı Burhaneddin,bağımsızlık teşebbüs ve iktidarının toplumda meşrutiye kazanmasında,dini zümrelerle işbirliği yapmıştı.Böylece,toplumların,siyasi otoriteye bağlanmalarını amaçlamıştı.Eratna ve Kadı Burhaneddin ile dini zümrelerle karşılıklı işbirliği ve dayanışması,Anadolu'da olduğu gibi Amasya'da da tasavvufun gelişmesine neden olmuştur.

İlhanlıların ve İlhanlı yanlısı iktidarların himayesini kazanan Mevlevîlik Anadolu' nun en nüfuzlu tarikatlarından biri olmuştur.Eratna/Kadı Burhaneddin sûflere önem vermesiyle sûfler, Amasya olmak üzere Anadolu'da etki ve nüfuzlarını arttırdı. Eratna/Kadı Burhaneddin,dini zümrelerle iyi ilişkiler kurarken; dengeli bir siyaset gütmüşler. Kendi inanç ve ritüellerine yakın gördükleri dini zümreleri de desteklemişti.Eratna Devleti'nin kurucusu Sultan Eratna ve Kadı Burhaneddin Devleti'nin kurucusu Kadı Burhaneddin Ahmet,yepyeni siyasi teşekküllerin oluşturduğu kültürel ortamda şekillenen yeni kültürün temsilcisi olarak tarihte yerini almışlardır.

ÖNERİ

Din-toplum ilişkilerinin geliştirilmesi,kültürü, sanatı ve sanatta yaratıcılığın ortaya çıkmasını sağlıyor.Dini zümrelerin toplumda etkin hale gelmesi,devlet-halk arasında istenmedik

olayları önleyebiliyor.Dini zümrelerin siyalaşması, toplum hayatında ve devlet-toplum arasında çatışmaların ortaya çıkmasını sağlayabiliyor.Dini zümrelerin, siyasallaşmadan toplumda etkin hale gelmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alparslan, Ali. *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*.Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1.Basım, 1977.
- Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi. *Amasya Tarihi*, I,II,III. Haz. Mesut Güler Aydın,Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları, 2007.
- Ağaoğulları Mehmet Ali.-Köker Levent. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 4.Baskı, 2001
- Abdi-Zade,Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi Cilt 1*, Sad.Ali Yılmaz,Mehmet Akkuş, C.I, Amasya:Amasya Belediye Kültür, 1986.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri I-II*,Çev. Tahsin Yazıcı İstanbul 1986.
- Aktay, Yasin. *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*. İstanbul: İletişim Yayınları,1999
- Banarlı, Nihat Sami.*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul:Millî Eğitim Basımevi, 1971.
- Bayram, Mikail, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya · Yöresinin Fikri ve Kültürel yapısı ve Siyasi Boyutları", *TDA*, S.72,(1991), 87-98.
- Budak, Abdulhamit. *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo Politik Ve Kültürel Etkileşimi(XV.Yüzyıl Amasya Şehri Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim. Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Cahen, Claude. *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri (XI.Yüzyılın İkinci Yarısı)*. Çev.Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, *Belleten*, 51/ 201. (1988), 1375, 1432.
- Doğan Sinan,"*Eratna ve Kadı Burhaneddin Devletleri'nde Sosya Ekonomi*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Düzen, İbrahim. *Azîz Nesefî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1991

- Edhem, Halil. *Kayseri Şehri*. Haz.Kemal Göde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Evlîya Çelebi, Seyahatname, Çev. Mehmet Zillioğlu, İstanbul: Birleşik ,1996.
- Esterâbâdî Azîz b. Erdeşîr, Bezm u Rezm, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2014
- Ergüder, Rıdvan-Nafiz, Hakkı, İsmail. *Sivas Şehri*. Ankara: Devlet Matbaası, 1928.
- Göde, Kemal. *Sultan Alâeddin Eratna*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1990
- Göde Kemal. *Eratnahılar (1327-1381)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Gökbilgin, Tayyib. "XV.ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*. 6, (1965), 51, 61
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkilâp ve Aka Kitabevleri, 1953.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. "Âkif'te Devlet Fikri ve Millî Tarih Şuuru", *Türk Edebiyatı*, 158, (1986), 13, 15.
- İbn Haldun. *Mukaddime*, Çev. Z.Kadiri Ugan. İstanbul: MEB Yayınları, 1988.
- İbn Batuta, İbn Batuta Seyehatnâmesi'nden Seçmeler, haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı. 1999
- İsen, Mustafa. *Ötelerden Bir Ses (Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev.:Z. Kadiri Ugan), MEB. Yay., İstanbul 1988
- İşıltan, Fikret. *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul: İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960.
- Küçük, Hasan. *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*. İstanbul: TÜRDAV Basım Yayınları, 1976.
- Kırzioğlu, Fahreddin, "Millî Destanlarımızdan Dede-Korkut Oğuznâmelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değeri", *Bellekten*, L/198, (1987), 915-928.

- Köseoğlu, Nevzat-İz, Fahir-Kut, Günay, *Büyük Türk Klasikler. 1.Cilt*, İstanbul: Ötüken-SöğütYayıncılık, 1985.
- Köseoğlu, N., Elvan Çelebi III, *Çorumlu*, S.48, (1944), 14,38.
- Köprülü, Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: TTK, 1996.
- Küçük H., *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, TÜRDAV Basım Yayınları, İstanbul, 1976.
- Muhammed Et-Tanci, *İbni Batuta Seyahatnamesi (Tuhfetu'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar)*. I. II, Sad.Mümin Çevik. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983.
- Mevlânâ Celâleddin. *Mektuplar*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap Kitapevi, Üçüncü Baskı, 1999.
- Miroğlu, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*. Ankara: TTK, 1990.
- Mengi M. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 13. Baskı,2007.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Elvan Çelebi, Zaviyesi ve Vefâilik Tarikâtı, *Türk Kültür Tarihi çerisinde Çorum,Sempozyumu Tebliğleri*, (26-27 Temmuz,Çorum). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1991.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılarda Tasavvuf*. İstanbul: İz yayıncılık, 2000.
- Önder, Mehmet. *Mevlana (Hayatı-Eserleri)*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Özgüdenli O.G. "Moğollar", *DİA*, 30, (2005), 225-229.
- Polat, Ferihan. *Din Siyaset Seçmen*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2010
- Sümer, Faruk, *Anadolu'da Moğollar*. Ankara: TTK, 1970.
- Spuler B., *İran Moğolları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.
- Sevim, Ali-Yücel Yaşar. *Türkiye Tarihi (Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*. Ankara: TTK Yayınları, 1989
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Yayınları,1971.
- Turan, Erol, *Siyasal Tutum Olarak Muhafazakarlık*. Konya: Palet Yayınları, 2012.
- Togan, Z.Velidi. *Umûmî Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: İstanbul Üni. Edebiyat FakültesiYayını, 1970.

- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı İnceleme*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1982.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti" *Bellekten*, 26, (1968), 161-189.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, 1988.
- Ünver, Günay-Ecer, A. Vehbi, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Erciyes Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
- Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikler Hakkında Araştırmalar, Eretna Devleti, Kadı Burhanedin Ahmet ve Devleti, Mutahharten ve Erzincan Emirliği II*, Ankara: TTK, 1991.
- Yunus, Emre. *Yunus Emre Divanı*. Haz.. M.Tatçı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Zeyrek, Yunus, "Amasya'nın Türkler Tarafından fethi ve Türk Yönetiminin Kurulması", Amasya İl Yıllığı, Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 2007.

ŞEHZADE AHMED'İN AMASYA SANCAK BEYLİĞİ*

İnan DEMİRTAŞ**

Öz

Bu çalışma, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed'in Amasya Sancak Beyliği sürecini ele almaktadır. Şehzade Ahmed, Sultan II. Bayezid'in Bülbül Hatun'dan olan oğlu olup, hayatının neredeyse tamamı Amasya'da geçmiştir. Babası II. Bayezid'in tahta çıkışından sonra Mayıs 1481'de (H 12 Rebiü'l-evvel 886) Amasya valisi olarak görevlendirilmiştir. Amasya yönetiminin kendisine verilmesinden ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Şehzade Ahmed'in Amasya'da kaldığı süre zarfında ikametgâhı "Beyler Sarayı" olarak adlandırılan yer olmuştur. Amasya, Şehzade Ahmed'in Sancakbeyliğine getirildiği döneme kadar birçok farklı devletin yönetimi altına girmiş ve önemli bir merkez olmuştur. Şehzade Ahmed, Amasya sancakbeyliği sırasında babası II. Bayezid gibi sarayını sanatkârlara, şairlere açmış ve onları desteklemiştir. Babası dönemindeki edebi çevre, yeni vali Şehzade Ahmed'in kişiliği ve yaşam tarzıyla birlikte daha da genişlemiştir. Sultan Bayezid'in tahta çıkışı sonrasında kendi maiyetinden payitahta gidenler olduğu gibi yeni vali Şehzade Ahmed'e yardımcı olmak üzere görevliler tayin edilmiştir. Amasya'da bulunan Çelebi Sultan'ın çevresinde oluşan dini ve politik kutuplaşmanın da etkisiyle başta lalalık ve muallimlik olmak üzere maiyetinde bulunan kadrolarda değişiklikler olmuştur. Amasya'da Şehzade Ahmed döneminde Sultan Bayezid'in fermanıyla Hacı İlyas mahallesinde Şehzade Ahmed tarafından yaptırılan II. Bayezid Külliyesi gibi şehzadenin yapımına doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağladığı sosyal hizmetler ve eserler olmuştur. Şehzade Ahmed'in Safevî kültürüne duyduğu yakınlık nedeniyle Şah İsmail taraftarı İranlılar Amasya'da önemli bir

133

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, inandt@gmail.com. <https://orcid.org/0009-0002-0301-8196>

güç konumuna gelmişlerdir. İranlıların Ahmed'in yanında konumlanması Amasya halkı ve Amasya'daki devlet ricalinde rahatsızlık uyandırmıştır. Bu anlaşmazlıklar ileri boyutlara taşınarak, şiddete ve hatta ölümlere yol açan olayların çıkmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Amasya Sancağı, Şehzade Ahmed, Safevîler

Prince Ahmed's Amasya Sanjak Principality

Abstract

This study deals with the process of the Amasya Sanjak Principality of Bayezid II's son Şehzade Ahmed. Shahzade Ahmed was the son of Sultan Bayezid II by Bülbül Hatun and spent almost his entire life in Amasya. He was appointed as the governor of Amasya in May 1481 (12 Rabi al-awwal 886 AH) after his father Bayezid II ascended the throne. He remained in this position from the time the administration of Amasya was entrusted to him until his death. During his stay in Amasya, Shahzade Ahmed's residence was the place called the "Palace of the Beys". The Sanjak of Amasya had been under the rule of many different states and had been an important center until the period when Prince Ahmed was appointed as Sanjak Governor. During his tenure as Sanjakbey of Amasya, Şehzade Ahmed, like his father Bayezid II, opened his palace to artists and poets and supported them. The literary circle of his father's era was further expanded with the personality and lifestyle of the new governor, Şehzade Ahmed. After Sultan Bayezid's ascension to the throne, some of his retinue travelled to the capital and some officials were appointed to assist the new governor Şehzade Ahmed. Due to the religious and political polarisation around Çelebi Sultan in Amasya, there were changes in the positions in his entourage, especially in the positions of squire and teacher. During the reign of Prince Ahmed in Amasya, there were social services and works that the prince directly or indirectly contributed to the construction of, such as the Bayezid II Complex built by Prince Ahmed in Hacı İlyas neighbourhood with the edict of Sultan Bayezid. Due to Shahzade Ahmed's affinity for Safavid

culture, the Iranians in favour of Shah Ismail became an important power in Amasya. The positioning of the Iranians on Ahmed's side caused discomfort among the people of Amasya and the state officials in Amasya. These disagreements escalated and led to violence and even deaths.

Keywords: Ottoman Empire, Sanjak of Amasya, Prince Ahmed, Safavids

GİRİŞ

Şehzade Ahmed'in Hayatı ve Kişiliği

Hoca Sadettin, Tacü't-Tevarih adlı eserinde Şehzade Ahmed'in H 870¹ (M.1465-66) senesinde dünyaya geldiğini yazmaktadır. (Süreyya, 1996: 1/4; Yasar, 2013, Cilt 3: 115; Lokmacı, 2015: 364). Yazar eserinde Şehzade Ahmed hakkında güzel yaratılışlı, eli açık, cömert ve lütufkâr ifadelerini kullanmaktadır (Parmaksızoğlu, 1992: 110).

Solakzade Tarihi ile Mehmed Süreyya'nın Sicil-î Osmanî'sinde Şehzade Ahmed'in H 886 (M 1481) yılında, yani on altı yaşında² iken Amasya valisi olduğunu ifade edilmektedir (Lokmacı, 1992: 365; Mehmed Süreyya, nşr. Nuri Akbayar: 1/5). Abîzâde Hüseyin Hüsameddin ise Şehzade Ahmed'in Amasya valiliğine getirildiği tarihi net bir şekilde H 886 Rebiyülevvel ayının on ikinci günü (11 Mayıs 1481) olarak vermekte ve otuz iki yıl bu görevde kaldığını yazmaktadır (Yasar, *Amasya Tarihi* Cilt 3: 119).

II. Bayezid'in Bülbül Hatun'dan olan oğlu Şehzade Ahmed, uzun süre Amasya sancakbeyliği yapmıştır (Uluçay, 1959-Haziran 2011: 109). Şehzade Ahmed'in Sultan Bayezid'in gözde şehzadesi olduğu bilinmektedir. İbn-i Kemal'in anlattığı bir hikâyeye göre; H 885 (M 1480) senesinde Şehzade Ahmed, kardeşleri Şehinşah, Mahmud, Selim, Alemşah, Korkud ve amcası Cem'in oğlu Oğuzhan, dedeleri Fatih Sultan Mehmed'in huzuruna çıkarılmış ve çocuk yaşta olan şehzadelerin tamamı

¹ Şehzade Ahmed'in doğum yılına yönelik olarak Mehmed Süreyya, Hüseyin Hüsameddin ve Solak-zâde Tarihi H 870 (1465-66) senesini vermektedirler.

² Yılmaz Öztuna ise Şehzade Ahmed'in 1483 senesinde ölen ağabeyi Velihaht Şehzade Abdullah'ın vefatı üzerine 17 yaşında velihaht olduğu, 1512 nisan ayına kadar 29 yıl süresince bu makamda kaldığını ifade etmektedir. Bkz. (Öztuna, 2011: 210).

sünnet edilmiştir. Bu sırada Ahmed'in büyük abisi Abdullah ise Fatih Sultan Mehmed'in daha önce vefat etmiş olan büyük oğlu Mustafa'nın kızı ile evlendirilmiştir (İbn-i Kemal, 1991: 521-522). Bu vesile ile payitahtta bir ay süren büyük bir şenlikler düzenlenmiş ve bu şenlikler sağlığı kötüye giden Fatih Sultan Mehmed'in torunlarını son görüşü olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, sünnet töreni sonrasında bütün torunlarını huzuruna çağırması ve "Atanızı mı çok seversiniz, yoksa beni mi?" diye sormuştur. Şehzade Ahmed dışında bütün şehzadeler hep bir ağızdan padişahı daha çok sevdiklerini belirtecek şekilde; "Sultanımı artuk severiz" diye cevaplamışlardır. Şehzade Ahmed ise babasını daha çok sevdiğini söylemiştir. Bu durum padişahın hoşuna gitmemiş ve ona kırılmıştır (Emecen, 2013: 31). Eserinin ilk sekiz cildini II. Bayezid'e sunmuş olan İbn Kemal, eserinde şehzadeleri arasında babasını en çok seven ve bunu dedesi Fatih Sultan Mehmed karşısında cesurca söyleyebilen Şehzade Ahmed'i imalı yolla da olsa ön plana çıkaran bu anekdota yer vermekten çekinmemiştir. Yaşanan bu olayın gerçekliği kesin olmamakla birlikte II. Bayezid dahil olmak üzere devletin üst kademesinde Şehzade Ahmed ismi üzerinde daha 1500'lü yılların başlarında bir mutabakata varıldığı açıktır (Emecen, 2013: 45). Yaşanan bu hadise muhtemelen Ahmed'in II. Bayezid'in gözde şehzadesi olmasına vesile olmuştur.

Sünnet merasiminin sonrasında Şehzade Abdullah Manisa'ya gitmiştir. Fatih torunlarından Şehinşah'a Menteşe'yi, Ahmed'e ise Çorum'u uygun görerek ihsanda bulunmuştur. Şehzade Selim'i ise babasının hizmetine gönderen Fatih, geri kalan şehzadeleri ise kendi yanında alıkoymuştur (İbn-i Kemal, 1991: 523).

Şehzade Ahmed'in Amasya Sancakbeyliği süresince beş oğlu ve üç kızı dünyaya gelmiştir. Ancak kaynaklarda Ahmed'in eşleri hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Elde ettiğimiz bilgiler ışığında Şehzade Ahmed'in iki zevcesinin ismine ulaşmaktayız. İsmine ulaştıklarımızdan ilki Gülçiçek Hatun'dur ve bu isme Hüseyin Hüsameddin "Amasya Tarihi" adlı eserinde yer verilmiştir. Gülçiçek Hatun'un kökenine, hangi aileden geldiğine ya da Şehzade Ahmed'in hangi çocuğu

ya da çocuklarının annesi olduğuna dair bilgilere yer verilmemiştir. Eserde, “Amasya’nın Mahalleleri” başlığı altında Cami-i Enderun Mahallesi’ne adını veren Enderun Camii’nden³ bahsedilmektedir. Bu caminin önceleri hayır sahiplerinin vakfettiği gelirlerle idare edilmekte iken H 879 (M 1474) senesinde Sultan II. Bayezid’in validesi olan Gülbahar Hatun’un caminin masrafları için köyler ve mezralar vakfettiği ifade edilmektedir. Aynı cami için Amasya Valisi Şehzade Ahmed’in eşi olan Gülçiçek Hatun’un da Enderun Camii civarındaki türbesinde ve camide devamlı kuran okunması şartı ile H 911 (M 1505) senesinde gelirler ve mezralar vakfettiği bilgisine yer verilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 1: 69). Eserde ayrıca Gülçiçek Hatun’un medfun olduğu yer olan Gülçiçek Hatun Türbesi’nden bahsedilmektedir. Türbenin Cami-i Enderun Mahallesi’nde, cami-i şerifin batı tarafında yer alan hususî bir odadan ibaret olduğu, ayrıca bu türbenin vakıfları ve Kur’an-ı Kerim cüzleri olduğu bilgisine yer verilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 1: 112).

Şehzade Ahmed’in diğer zevcesi olan Şah Hatun ismine ise Kamil Kepecioğlu’nun 1935 yılında yayınlamış olduğu “Muradiye Türbeleri” adlı çalışmasında yer verilmektedir. Kepecioğlu’nun Bursa Kadı Sicillerinden yararlanarak hazırlanmış olduğu çalışmada Şah Hatun’un Sultan Selim’in tahta çıktıktan sonra, boğdurmuş olduğu şehzadeler arasında yer alan Şehzade Osman’ın annesi olduğu bilgisine yer verilmektedir. Kayıtlarda ismi “Şah Hatun bint-i Abdussamed” olarak geçen Şah Hatun’un 10 Cemaziyevvel 921 (M. 22 Haziran 1515) tarihli vakfiyesinde Amasya’da medfun olan oğlu Şehzade Osman ruhu için kuran okunmak

³ Tarihi belgelerde yapım tarihi net olarak bilinmeyen Enderun Camii, zamanın yıpratıcı etkileri ve çeşitli nedenlerle günümüze ulaşamamıştır. Enderun camine bu ismin iç kalede bulunmasından dolayı verildiği sanılmaktadır. Hatuniye mahallesinde bulunan bu caminin ismi “Loğ Minare Camii” olarak da geçmektedir. Caminin güneydoğu köşesinde 13 metre çapında kırmızı tuğladan yapılmış bir minaresi, girişi batı tarafında olan küçük bir koridorla camiye bağlanmıştır. Caminin minaresinin yüksekliği 15 metreye yakın olduğu için ve bu ölçülerle büyük bir loğ taşıma benzediğinden “Loğ Minare” adıyla da anılmaktadır. Bkz. (Tektaş, 1995: 11/187).

üzere 60.000 akçe vakfettiği Bursa Kadı Sicillerinden 26/470 numaralı kayıttan anlaşılmaktadır (Kepecioğlu, 1935: 38).

Şehzade Ahmed'in kaç tane oğlu olduğu konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Solakzade Tarihi'nde (Lokmacı, 1992: 365) olduğu gibi Çağatay Uluçay ve Hammer de Şehzade Ahmed'in Murad, Alaeddin (Ali), Süleyman ve Osman adında dört oğlu olduğuna değinirken (Uluçay, 1956-Haziran 2011: 127; Hammer, 1991: 362), Feridun Emecen (Emecen, 2013: 72) bunların dışında başka oğullarının olduğunu ve bazılarının da Mısır'a iltica etmiş olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklarda adı geçen⁴ şehzadeler dışında Ahmed'in Kasım ve Mustafa adında iki tane daha oğlu olduğuna değinilmektedir (Tektaş, 2004: 101). Mehmet Akman ve Nazım Tektaş şehzade Ahmed'in Mustafa adında bir oğlu olduğu bilgisini vermişlerdir (Akman, 1997: 77; Tektaş, 2004: 101). Haldun Eroğlu ise, Şehzade Mustafa'nın Ahmed'in torunu yani oğlu Şehzade Murad'ın oğlu olduğunu ifade etmektedir (Eroğlu, 2002: 230). Uzunçarşılıya göre de İbn İyas o dönemde hayatta olduğu ve eserinde Kasım'ı, *Kasım bin Ahmed Bey bin Ebî Yezid (Bayezid) bin Osman* olarak kaydettiği üzere Şehzade Ahmed'in Şehzade Kasım adında bir oğlu daha olduğu anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1988: 139; İbn İyas, 2016: 52). Bu bilgiler ışığında Şehzade Ahmed'in beş oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Şehzade Ahmed'in ölümü sonrasında şehzadelerden Osman, Amasya'da kardeşi Murad'ın oğlu Mustafa ile boğdurulmuştur. Şehzade Ahmed'in oğullarından Murad ise, İran'a kaçmış diğer şehzadeler Alaeddin, Süleyman ve Kasım Çelebiler Memluk sultanına iltica etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1953: 530).

Şehzade Ahmed'in kızları hakkında da hanedanın geri plana düşen kadın üyelerinden oldukları için tafsilatlı bilgiler edinmek şu an için mümkün olmamıştır. İnceleme imkânı bulduğumuz kaynaklar dahilinde Şehzade Ahmed'in üç kızı bulunmaktadır. Bu hanım sultanlar babalarının sağlığında H

⁴ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî'de Ahmed'in çocuklarının isimlerini Murad, Alâeddin, Musa ve Emir olarak vermektedir. Yazar, Şehzade Musa ve Emir isimlerini verirken muhtemelen, Şehzade Mahmud'un oğullarından Musa ve Emir Çelebiler ile karıştırmış olmalıdır. Bkz. (Süreyya, 1996: 1/4).

914 (M 1508) senesinde evlendirilmişlerdir. Bunlardan Kamer Sultan, Midilli Sancak Beyi İskender Paşazade Mustafa Bey, Fatma Sultan Ser-ulufeciyan Davut oğlu Mehmed Beye, Hanzade Sultan⁵ ise muhtemelen Ser-silahdar Süleyman Bey'e tezvic edilmişlerdir. (Uluçay, 1959-Haziran 2011: 110-111; Öztuna, 2011: 213).

Amasya Sancak Beyliği (1481-1513)

Amasya, Yeşilırmak nehrinin açmış olduğu iki tarafı sarp ve yüksek kayalıklarla çevrili olan dar bir vadide kurulmuştur. Amasya, “Kale-şehir” olarak tanımlanabilecek bir yerleşme şeklinde ortaya çıkıp ilerleyen süreçte kale dışına taşarak “Açık şehir” özelliği kazanmıştır. Amasya'nın Türklerin fethi sonrasında Açık Şehir konumuna geldiği sanılmaktadır (Gürbüz, 1993: 38). Şehrin *Medinetü'l-Hükemâ* (Akıl ve Hikmet Sahiplerinin Şehri), *Bağdadü'r-Rûm* (Anadolu Beldelerinin Bağdad'ı), gibi mümtaz isimlerle anılması şöhretinin ulaştığı noktayı göstermektedir.⁶

139

Amasya şehri, Şehzade Ahmed'in Sancakbeyliğine getirildiği döneme kadar birçok farklı devletin yönetimi altına girmiş dolayısıyla önemli bir tarihi geçmişe sahip bir merkez olarak ön plana çıkmaktadır. XIII. yüzyılın son çeyreğinde, Anadolu'da Kadı Burhanettin, Candaroğulları ve Karamanoğulları beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlerde bulunmaları sonucunda, 1386 yılında I. Murad, bu beyliklere yönelik fetih harekâtları başlatmıştır. I. Murad tarafından Candaroğulları beyliği kontrol altına aldıktan sonra, Osmancık, Gümüş ve Amasya'nın Osmanlı egemenliğine

⁵ H 916 (M.1519-1520) senesine ait bir belgeye göre Şehzade Ahmed'in kızı olan Hanzade Sultan, Sultan Mahmud'un (muhtemelen amcası) validesine bir mektup yazmak sureti ile yardım talep etmektedir. Mektupta; kapıya göndermiş olduğu adamını Şami hatunun güveyisi Cafer'in karşılayarak paşa ile görüştürmediğini, bey hazretlerinden kendisini himaye etmesini, hanedanın diğer varisleri gibi tutmasını ve destek olunmasının tembihlenmesini istemektedir. Bk. (BOA, TS.MA.e. 583/21 9 Şevval 926).

⁶ Şehrin *Medinetü'l-Hükemâ* (Akıl ve Hikmet Sahiplerinin Şehri), *Bağdadü'r-Rûm* (Anadolu Beldelerinin Bağdad'ı), *Rûmiyye-i Suğrâ* (Küçük Roma), *Ermeniyye-i Kübrâ* (Büyük Armanyak Şehri), *Hısnü'l-Mir'ât* (Ayna Kalesi veya Aynalı Hisar), *Kubbetü'l-ulemâ ve Türbetü'l-Evliyâ* (Âlimlerin Merkezi ve Evliyaların Toplandığı ve Defn Edildiği Yer), *Dârü'n-Nasr* (Nusret ve Zafer Yurdu), *Dârü'l-İzz* (İzzet ve Saadet Yurdu), *Dârü'l-Fütûh* (Fetihlerin Hareket Noktası yahut çıkış yeri) ve *Kasrû's-Selâtin* (Padişahların köşkü). Bkz. (Yasar, Cilt 1, 22-23-24).

kabul etmeleri ile bölgeye şehzade Yıldırım Bayezid gönderilmiş ve 1386'da Şehzade Bayezid, Amasya'ya gelerek Amasya Beyliği'ni Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır. I. Murad döneminde, merkezi Amasya olmak üzere kurulan "Rum Eyaleti'nin" ilk sancakbeyliğine Şehzade Bayezid atanmış ve böylece Amasya'da "Çelebi Sultanlar" dönemi başlamıştır (Özcan, 2015: 73).

Amasya'nın H 788 (M 1386) senesinden itibaren Osmanlı himayesine girmesi yani XIV. yüzyılın ikinci yarısından XVI. yüzyılın sonlarına kadar şehzadelerin devlet yönetimini öğrenmesi açısından bir talimgâh özelliği kazanması ile önemi artmıştır. Şehzadelerin buraya atanması ile yörede ilim ve kültür faaliyetleri de hız kazanmıştır. Bu amaçla Amasya'da bulunan vezir ve ayândan olanlar da büyük paralar sarfederek buna katkı sağlamışlardır (Yasar, 2013, Cilt 1: 135). O yıllarda Amasya, aynı zamanda bir sınır şehri özelliği de gösterdiğinden Amasya'ya atanmış olan birçok şehzade kendisini tahta en yakın ve güçlü aday olarak görüyordu. Bunda Amasya'nın sınır boyunda bulunması ve burada gerçekleştirilen mücadelenin getireceği şöhretin de büyük etkisi vardı (Emecen, 2013: 30). Bu dönemde, on iki şehzadenin sancakbeyi olarak hizmet verdiği bölge, en ihtişamla dönemini yaşamıştır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, İstanbul'a yakın olan sancakların artan önemiyle Amasya'nın bu özel statüsü kaybolmuş ve bu değişimle birlikte eski siyasi, sosyal, kültürel ve ticari karakterini yavaşça yitirmeye başlamıştır (Özcan, 2015: 69).

II. Bayezid, babası Fatih'in 1481'de ölümü üzerine tahta çıkmak üzere Amasya'dan ayrılmış ve buraya büyük şehzadesi Ahmed'i vali olarak bırakmıştır (H 12 rebü'l-evvel 886- 11 Mayıs 1481) (Arslan, 2018: 5; Yasar, 2013, Cilt 3: 118). Babasının tahta çıkışından sonra Amasya'nın yönetimi kendisine verilmiş olan Şehzade Ahmed, ölünceye kadar bu görevinde kalmıştır. Sultan Ahmed'in Amasya'da kaldığı süre zarfında ulaşabildiğimiz ikametgâhlarından birisi "Beyler Sarayı" olarak adlandırılan yerdir. Selçuklu döneminde "Beyler Sarayı" olarak adlandırılan ve Osmanlılar tarafından "Şehzadeler Sarayı" olarak anılan iç kalede, Amasya'ya gelen

şehzadelerin konakladığı yer bulunmaktaydı. Halk arasında ise bu yer, "Beyler Sarayı" dışında "Saraydüzü Kışlası" ve "Pir İlyas" gibi farklı isimlerle ünlenmiştir (Yasar, 2013, Cilt1: 36). Danişmendliler döneminden itibaren sultanların ve komutanların ikamet ettiği bir yer olarak kullanılan bu yer, asıl şeklini Çelebi Sultan Mehmed'in 1396'da Amasya sancakbeyi iken Gümüşlü-zâde Hoca Celaleddin Çelebi'den satın alınan Gümüşlü-zâde köşkü üzerine büyük bir saray inşa edilmesiyle almıştır. Bu dönemden itibaren burası Beyler Sarayı veya Saraydüzü olarak anılmaya başlanmıştır ve Osmanlılar döneminde 350 yıl süresince saray olarak hizmet vermiştir. Sultan II. Murad'ın oğlu Ahmed Çelebi de burada bulunduğu sırada vefat edip yine buraya gömülmüştür. Burası aynı zamanda II. Bayezid'in şehzadeleri Şehzade Ahmed ve I. Selim'in dünyaya geldiği yer olarak da tarihi bir öneme sahiptir. Padişahlardan, Çelebi Mehmed bu sarayda 16 sene, II. Murad 20 sene, I. Bayezid 26 sene ikamet etmişlerdir. Sonraları ise II. Murad'ın şehzadelerinden Ahmed ve Alaeddin burada ikamet etmiştir. Şehzade Ahmed sonrasında ise, Kanuni'nin şehzadesi Mustafa ve Bayezid Çelebiler de burada görev yapmışlardır (Yasar, 2013, Cilt1: 37).

Şehzade Ahmed'in kaldığı bu büyük sarayın geniş bir harem dairesi, selamlık bölümü, kapısının önünde ağalar için tasarlanmış üç büyük daire, iki hamam, iki mutfak, iki geniş bahçe ve bu bahçelerin ortasında yer alan mermer havuzları bulunuyordu. Tüm bu yapılar büyük bir kargir duvarla çevrilmişti.⁷ İç Kale'de bulunan bu saray dışında, iç kalenin arkasında mağara hizasında "Kızlar Sarayı"⁸ olarak anılan bir harabede daha tespit edilmiş olsa da bunlardan sadece ilki işlevini sürdürerek Osmanlı şehzadelerinin ve

⁷ 1734 tarihine kadar defalarca deprem ve doğal afetlere maruz kalan bu büyük saray, birçok defa tamir görmüştür. Ancak bu tarihte meydana gelen şiddetli depremde yıkılmış, sonrasında İran savaşlarından dolayı tamir edilememiş ve harabe olarak kalmıştır. 1825-26 depremlerinde var olan yapılar tamamen yıkılmış ve boş bir arsa haline gelmiş, pek çok değerli taşlar yer altında kalmıştır. Bkz. (Yasar, Cilt 1, 37).

⁸ Sarayın kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, bu yapıda iki kapı, bahçe, iki hamam, mutfak ile iç ve dış avlular bulunuyordu; ancak bunların tamamı şu an toprak altında yer alıyor. Dış avlu duvarı ve kapısı ise hala ayakta durmaktadır. Bkz. (Yasar, Cilt 1, 36).

sancakbeylerinin ikametgâhı olma özelliğini korumuştur (Gürbüz, 1993: 40; Yasar, 2013, Cilt 1: 39).

Şehzade Ahmed Döneminde Amasya'da Edebi ve Sanatsal Çevre

Şehzade Ahmed, Amasya sancakbeyliği süresince babası Sultan Bayezid gibi sarayını bilim insanları ve şairlere açmış ve onları desteklemiştir (Özcan, 2015: 77; Arslan, 2018: 5). Amasya'daki edebi çevre, yeni vali Şehzade Ahmed'in kişiliği ve eğlenceye düşkün yaşam tarzı sayesinde daha da genişlemiştir (Arslan, 2018: 5). Şehzade Ahmed'in hatt sanatıyla uğraştığını H 886 senesinde Sultan Bayezid'in tahta çıkmak için İstanbul'a gittiği zaman, Şeyhü'l-Hattâtîn olarak bilinen Hamdullah Çelebi'nin şehzadeye hatt öğretmeni olarak görevlendirilmesinden anlıyoruz (Yasar, 2013, Cilt 9: 88).

H 911 (M.1505-1506) senesinde Sultan Ahmed şehzadeleri⁹ için muazzam bir sünnet düğünü tertip ettirmiştir. Bu düğüne o dönemde Amasya'nın ünlü Türk şairlerinden Figanî, Çeşmî, Münirî, Melihî, Şermî, Kamî, ve Mihri ile Acem şairlerinden Kutbî, Penâhi ve Basirî katılmıştır. Şairler kendilerini göstermek ve Sultan Ahmed'in gözüne girmek için sanatlarını göstermeye çalışmışlardır. Bunların içinde en fazlî Müniri Efendi, en dikkat çeken karakter ise Amasyalı kadın şair Mihri Hatundu (Yasar, 2013, Cilt 3: 126). İdris-i Bitlisî, Heşt Bihîşt adlı eserinde bu ihtişamlı düğüne değinmiş, yine Şehzade Ahmed, oğulları ve bu düğünü anlatan kendi yazdığı beyitlere yer vermiştir (İdris-i Bitlisi, 2020: 3/528).

Zevke, eğlenceye, musikiye ve şiire düşkün olan Şehzade Ahmed, valilik yaptığı süre boyunca (1481-1512) Amasya'da babası gibi bilgin, şair, musikişinas vb. bilim ve sanat erbabını çevresinde toplamıştır. Bu bilim ve sanat erbabının sohbetlerinden her zaman büyük mutluluk duymuştur (Arslan, 2018: 5). Şehzade Ahmed'in Amasya'da vali olarak geçirmiş olduğu yaklaşık otuz iki sene boyunca Osmanlı

⁹ Şehzade Murad ve Alaeddin'in sünnet düğünleri daha önce gerçekleştiğinden bu düğünün Şehzade Süleyman, Osman ile Şehzade Murad'ın oğlu Mehmed, Kasım ile Şehzade Alaeddin'in oğlu Orhan için gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bkz. (Yasar, Cilt 3, 128).

edebiyatına hizmet edenlerin sayısı artmıştır. Bu dönemde Tâci, Figânî, Kutbî, Caferî ve Sa'dî gibi şairler yetişmiştir. Bunlar arasında en şöhretli olanlarından Tâcî Bey-zâde Caferî ve Sa'dî Çelebi, özellikle İstanbul'da eşsiz şairler olarak tanınmışlardır (Yasar, 2013, Cilt 1: 116). Yine Âftâbî, Münîrî, Necâtî gibi birçok İran eserini tercüme etmiş olan saz şairleri de Şehzade Ahmed'in hizmetinde bulunmuşlardır (Hammer, 1991: 357).

Şehzade Ahmed bunların dışında İran'dan gelen üstat musikişinas Zeynelabidin'i sarayda tutmuş ve kendisine maaş bağlamıştır. Aynı zamanda ünlü bir nakkaş olan ve Penahi mahlasından şiirler yazan Şah Kulu ile Tebrizli Melek Ahmed ve Hasan b. Mehmed'de bu dönemde Şehzade Ahmed'in hizmetinde bulunmuşlardır. Şairler arasında babası II. Bayezid döneminde de saray çevresinde olan Âfitâbî, Münîrî İbrahim Çelebi, şair ve bestekâr olarak ünlenmiş Makâmî bulunmaktaydı (Arslan, 2018: 5-6; Yasar, 2013, Cilt 1: 116).

Amasya sadece "Şehzadeler Şehri" olarak anılmakla kalmaz, aynı zamanda klasik Türk şiirinin ilk kadın şairlerini yetiştirmesiyle de öne çıkmaktadır. Özellikle, aynı edebi çevrede yer almış olan Amasyalı Zeynep Hâtun¹⁰ (öl. H 879/M 1474-75) ve elimizde bulunan divanıyla Mihrî Hâtun bunun en önemli temsilcileridir. Mihri Hatun yazdığı kasidelerinin büyük bir çoğunluğunu Şehzade Ahmed'e sunmuş ve bu vesile ile hem genel olarak sarayda hem de sohbet meclislerinde yerini güçlendirmiş oluyordu. Bunların nerdeyse hepsi ramazan ve Kurban Bayramı tebriği olarak yazılmış kasidelerdir. Divanda bulunan 17 kasidenin 10 tanesi Şehzade Ahmed'e sunulmuştur. Yine muhtevasından anlaşıldığı kadarı ile 3 gazel ve biri bayram tebriği olmak üzere kaside muhtevalı "Tercî-i Bend" de yine Sultan Ahmed'e sunulanlar arasındadır. Mihri Hatun, hem II. Bayezid hem de Şehzade Ahmed döneminde saraydaki sohbet ve eğlence halkalarında bulunuyor, dini ve edebi sohbetlere giriyor, şiir atışmalarında erkeklerden geri kalmıyordu (Arslan, 2018: 5-6). Mihrî Hâtun,

143

¹⁰ Zeynep Hatun'un Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu rivayet edilen divanı günümüze ulaşmadığından Mihri Hatun, elimizde divanı bulunan ilk kadın şair olarak kabul edilir. Bkz. (Alıcı, 2009: 4).

sadeliği, içtenliği ve âşıkane üslubuyla dikkat çeken şiirler yazmıştır. Özellikle "olasın" redifli gazeliyle tanınan Mihrî, klasik Türk şiirinde nadir görülen âşığın sevgiliye beddua ettiği bir örnek sunmuştur (Alicı, 2009: 4-5). Mihri Hatun dışında Şehzade Ahmed'in çevresinde olup şehzadeye başka eserler sunan müelliflerde olmuştur.

Şehzade Ahmed döneminde yaşamış olup tasavvuf, tefsir ve hadis alanlarında eserleri bulunan ve aynı zamanda bir şair olan Cemâl-i Halvetî'nin *Şemsiyye* isimli bu eseri bu dönemde (H 887/M 482-83) yazılmıştır. Mukaddimesinde belirtildiği üzere Şehzade Ahmed'e hediye etmiş olduğu anlaşılan bu eserde Hazreti Ebubekir'in yüz sözü tasavvufî olarak şerh edilmiştir. Halvetî tarafından Arapça olarak kaleme alınmış bu eserin tahkikli metni Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Cemâl-i Halvetî, 2022: 10).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilâhî aşkı vurgulayan tasavvufî bir eserle ilk kez tanışması, kuruluş döneminin ilk yarısında Dâvûd-i Kayserî (öl. H 751/M 1350) aracılığıyla gerçekleşti. Osmanlı medreselerinin ilk baş müderrisi olan Kayserî, ünlü sûfî İbnü'l-Fârız'ın ilâhî aşkı tasvir eden el-Kasîdetü'l-mîmiyye adlı eserine Arapça bir şerh yazdı. Daha sonraları bu esere, el-Kasîdetü'l-hamriyye olarak da bilinen el-Kasîdetü'l-mîmiyye için İdris-i Bitlisî (öl. H 926/M 1520) tarafından Farsça, Şeyhülislam Kemalpaşazâde (öl. H 940/M1534) tarafından ise Arapça olarak bir şerh yazılmıştır. Bitlisî bu şerhini, Osmanlı sarayından gördüğü iyi muameleyle teşekkür mahiyetinde mukaddimesinde methettiği Şehzade Ahmed'e sunmak üzere kaleme almıştır (Öngören, 2017: 38). II. Bayezid'in tıp alimlerinden olan Mehmed bin Lütfullah tarafından neşredilen, eşyanın özelliklerini anlatan "Müfredat-ı Tıp" adlı eser, Şehzade Sultan Ahmed'e hediye edilmiştir. Yazar, Osmanlı müelliflerinin, bu eserin Ayasofya kütüphanesinde olduğunu bildirdiklerini, ayrıca Mehmed bin Lütfullah'ın Amasya Dârüşşifâsında tabiplik yapmış olduğunu yazmaktadır. Yine müellif, Arapça yazılmış bu eserin Topkapı'da Revan Kütüphanesinin II. Ahmed bölümünde 1679 numaralı eserler kısmında yer aldığını belirtmiştir (Olçay, 2010: 101).

Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi adlı eserinin Şehzade Ahmed dönemi ile ilgili olarak temel kaynağı Münîri'ye ait olan "Tezkiretü'l Vekâyi" adlı eserdir. Yazar bu eseri "Mecmua-i Tarihiyye" olarak adlandırmıştır (Ersoy, 2010: 18-19). Yazar, Amasya'da dönemin ricalinden olan Münîri Efendi'nin Sultan Ahmed dönemine ait bir mecmuası (*Mecmu'a-i Tarihiye*) ile *Münşeat Mecmuası*¹¹ adlı eserlerinin bulunduğunu ifade eder. Bu eserlerden ilkinin Şeyh Ali-zâde Abdullah Efendi'nin evinde, ikincisini ise İstanbul Velîyüddin Efendi Kütüphanesinde gördüğünü yazmaktadır (Yasar, 2013, Cilt 3: 123). Ancak her iki eserin de durumu hakkında kataloglarda herhangi bir bilgi yoktur (Ay, 2007: 40-41).

Sancak Beyliği Esnasındaki Maiyeti

Şehzadeler genelde on dört veya on beş yaşına geldiklerinde bir sancağa yönetici olarak gönderilirlerdi. Gittikleri sancakta merkezi idarenin bir minyatürü diyebileceğimiz türden kendilerine ait bir yönetim kurarlardı. Burada Şehzade ve ona danışmanlık yapacak "lala" adı verilen kıdemli kişiler bulunurdu. Genel olarak lala haricinde şehzadenin annesi de gidilen yerde kendisine refakat eder ve şehzadenin haremde kendisine bir nevi danışmanlık yapardı. Sancak veya vilayette görevlendirilmiş olan şehzadeye "Çelebi Sultan" unvanı verilir ve bu şehzadenin tuğrası ülkeyi idare eden padişahın tuğrası ile tam olarak aynı özellikleri taşırdı (Withers, 1996: 99; Alderson, 1999: 46-47).

Şehzadelerin maiyetleri arasında lalaları ile kapı halkı, solak, peyk¹² gibi görevlileri bulunmakta idi. Çelebi Sultan unvanlı şehzade, ismi ile tuğra çekmek, hüküm yazmak sureti ile kendi idaresi altındaki bölgede bir hükümdar gibi hüküm sürerdi. Ancak hutbe okutmak ve para bastırmak gibi yetkiler

¹¹ Hüseyin Hüsameddin, bu eserin Münîri tarafından kaleme alındığını ve 1481-1511 (H 886-917) tarihleri arasında Amasya valisi Şehzade Ahmed'in babası II. Bayezid ile diğer emirlere yazmış olduğu hususi mektuplar ve arz-nameleri içerdiğini ifade etmektedir. Bu eserin İstanbul Velîyüddin Efendi Kütüphanesinde bulunduğunu yazmış olsa da bu esere ulaşamamıştır. Bkz. (Yasar, Cilt 1, 169).

¹² Farsça bir kelime olup haber getiren, hademe, maiyyet anlamlarına gelmektedir. Osmanlı'da peyker veya bir postacı sınıfı olup çok iyi koşmakla ön plana çıkmışlardır. İlk önceleri padişah iradesini tebliğ için sonrasında ise giydikleri süslü elbise, başlarındaki tas ve sorguçla saltanat gücünü yansıtmaları itibarı ile gösteriş ve debdebe maksadıyla kullanılmışlardır. Bkz. (Uzunçarşılı, 1988: 439)

hükümdarlık alameti olarak değerlendirildiğinden ve bunu yapmaları padişaha isyan etmeleri manasına geldiğinden yasaklanmıştır (Uzunçarşılı, 1998: 123-124).

Şehzade Ahmed'in Amasya sancakbeyliği süresince maiyeti arasında bulunmuş birçok kişiyi saymak mümkündür. Şehzadenin maiyeti arasında olanlardan öncelikli olarak lalalığını ve muallimliğini yapmış kişilere değinmekteyiz.

Lalaları ve Muallimleri

Şehzade Ahmed'in 11 Mayıs 1481 (H 12 Rebiülevvel 886) tarihinde Amasya valisi olmasından sonra Halil Paşa-zade İbrahim Paşa lalası olarak, Süleyman Paşa da Amasya muhafızı olarak görevlendirilmiştir. H 887 (M 1482) evailinde lala Halil Paşa-zade İbrahim Paşa İstanbul'a çağrılmış yerine el-Hacc Sinan Bey-zade Abdullah Paşa, şehzadenin yeni lalası ve müdebbir-i umûru¹³ olmuştur.

146

Abdullah Paşa'nın ardından Yörgüç Paşazâde Süleyman Paşa bir süre Şehzâde Ahmed'in lalası olarak Amasya'da bulunmuş ancak Süleyman Paşa aynı yıl içerisinde Semendire Beylerbeyi olarak atanarak Amasya'dan ayrılmıştır (Varol - Özcan, 2019: 3783). Süleyman Paşa'nın ardından, 888 Zilhiccesinde (1483 sonlarında) vezaretten azledilen Atabeyzâde Muineddin Abdullah Bey'in soyundan gelen Hayreddin Hızır Paşazâde Mehmed Paşa, Şehzâde Ahmed'in lalası olarak Amasya'ya gelmiştir.¹⁴ Mehmed Paşa, 1490 senesinden vefat ettiği 1498 yılına kadar Şehzâde Ahmed'in lalası olarak kalmıştır (Süreyya, 1996: 4/1056; Varol - Özcan, 2019: 3784).

Mehmed Süreyya, Çandarlı İbrahim Paşa'nın torunu olan İbrahim Paşa'nın bir süre Amasya'da kadılık görevinde bulunduğunu bu sırada burada valilik yapan II. Bayezid ile yakınlık kurduğunu ve tahta çıkışı sonrasında Şehzade

¹³ Müdebbir: Tedbir alan, tedbirli, düşünce ile hareket eden, düşünceli. Bkz. (Devellioğlu, 2010: 827)

¹⁴ Mehmed Paşa, Sultan II. Murad'ın tahta çıktıktan sonra, Rûmiye-i Suğra valisi olarak Amasya sancağına atadığı lalası Yörgüç Paşa'nın kardeşi olan Hızır Paşa'nın oğludur. Hızır Paşa uzun süre Amasya valiliğinde bulunmuş, oğlu Mehmed Paşa ise Amasya'da 31 yıl görev yapan Şehzade Ahmed'in lalalığına getirilmiştir. Bkz. (Yediyıldız, 1993: IV/1625; Hoca Sadettin, 1992: 116; Yasar, 2013, Cilt 3: 119; Varol-Özcan, 2019: 3783-3784; Münecimbaşı Ahmed Dede, 1974: 2/446).

Ahmed'in lalaliğine tayin edildiği bilgisini vermektedir (Öztuna, 2011: 210-211).

Şehzade Ahmed'in muallimi olan Halfetioğullarından Hatib Kıvamüddin Kasım Efendi H 894 (M 1488-1489) ramazan ayında vefat edince yerine Birgili-zade Muslihiddin Mustafa Efendi muallim-i sultani olarak İstanbul'dan gelmiştir (Öztuna, 2011: 210-211; Yasar, 2013, Cilt 3: 120). Yine Molla Hatib Kasım¹⁵ ve Molla Müslihiddin Mustafa şehzadenin muallimi olarak görev yapmışlardır. Şehzade Ahmed'in bir diğer hocası da Ebû-Bekr b. Emîr Ali'dir (Doğanbaş, 2016: 25; Öztuna, 2011: 210-211). Bunların dışında Şehzade Ahmed'in muallimliğini yapan bir diğer kişi de Hatipzâde Muhyiddin Efendi'dir. Muhyiddin Efendi, Hatib Kasım b. Ahmed b. Mehmed b. Ebubekir b. Emir Ali'nin oğludur (Süreyya, 1996: 4/1140).

Sultan Ahmed'in Şahkulu ile uğraştığı süreçte lalaliğini Kaasım Bey yapmıştır. Babasının Selim'e Rumeli'nden sancak vermesi Ahmed'i çok öfkelenmişti. Babasına mektuplar yazarak görüşmek ve elini öpmek amacıyla İstanbul'a gelmek için müsaade istemiş ancak bu istekleri kabul edilmemiştir. Sultan Ahmed'in lalası Kaasım, hükümete karşı isyana hazırlanan şehzadeyi durdurmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamış ve durumu hükümete bildirmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Ahmed'in lalası Kaasım korkusundan Ahmed'in yanından kaçmıştı ve yerine Yularkısdı Sinan Paşa¹⁶ Ahmed'in lalası olarak görevlendirilmiştir Uluçay, 1956-Haziran 2011: 117-118).

Şehzade Ahmed'in maiyeti arasında en önemli şahsiyetlerden birisi olan Yularkısdı Sinan Paşa, farklı zamanlarda farklı görevlere getirilmiştir. Sinan Paşa ilk olarak H 907 (M 1501-1502) senesinde Şehzade Ahmed'in divan kâtibi Kasım Paşa'nın Selim'in yanına firarından sonra evkaf-ı sultaniye mütevellisi olarak Amasya'ya gelmiştir. Bu görevinin

¹⁵ Amasyalı Yakub'un oğlu olan Kasım (Hatib) II. Bayezid Amasya'da iken ona hocalık yapmış tahta çıktıktan sonra (22 Mayıs 1481) ise oğlu Şehzade Ahmed'e hoca tayin edilmiştir. 1490 (H 895) senesinde vefat eden Kasım, Süfilere yakın bir kişiydi. Bkz. (Süreyya, 1996: 3/872).

¹⁶ Yularkısdı lakabı ile bilinen Sinan Paşa Amasya'da sekban başı Hasan Ağa'nın oğludur. Önceleri Hızır Paşa'nın kölesi iken azat edilmiş ve böylece bürokrasiye yükselmiştir. Bkz. (Ayar, vd., 2014: 45)

ardından Şehzadenin uzun süre lalalığını yapmıştır. Şehzade Ahmed'in isyan edip padişahlığını ilan etmesinden sonra ise veziri -vekili-i saltanatı- olarak güçlü bir konuma gelmiştir (Öztuna, 2011: 210-211; Yasar, 2013, Cilt 3: 125). Sultan Ahmed, padişah kuvvetleri tarafından Amasya'dan çıkarılmış ancak sonradan ani bir baskınla Amasya'yı yeniden ele geçirdikten sonra Sinan Paşa'yı vezir-i azam, Davud Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'i de¹⁷ ikinci vezir olarak atamıştır (Hammer, 1991: 362; Yasar, 2013, Cilt 3: 137). Sinan Paşa, 1513 senesinde Koyulhisar'da maktul düşene kadar Şehzade Ahmed'in vezirliğini yapmıştır (Öztuna, 2011: 210-211).

Diğer Görevliler

H 887 senesi başlarında (M.1482) Hacı Bey-zade Tacî Bey Bağdad'dan gelmiş ve şehzadenin Nişancılığı görevine getirilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 3: 119). H 897 (M 1491-1492) senesinde Tâceddin Paşa/Tâcî Bey, Şehzade Ahmed'in divan kâtibi olarak görevlendirilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 1: 189). H 898 (M 1492-93) senesinde Kudbeddin Ahmed Şirvânî Şehzade Ahmed'in tabibi olarak Amasya'ya gelmiştir (Yasar, 2013, Cilt 3: 123). Kazancı-zade Hüseyin Bey ise H 899 (M 1493-1494) senesinde Şehzade Ahmed'in maiyetine memuren Amasya'ya gelmiş ve H 907 (M 1501-1502) senesinde vefatına kadar şehzadenin maiyetinde bulunmuştur (Yasar, 2013, Cilt 3: 5). Şehzade Ahmed, İran ulemasına özellikle de İran seyyidlerine büyük yakınlık duyuyordu. Hüseyin Hüsameddin, Ahmed'in maiyeti arasında bulunan tabibi Kutb-ı Şirvani ile nişancı Ahmed Camî'nin İran dilini, milliyetini, ricalini ve edebiyatını Ahmed'in nazarında pek büyük göstererek Ahmed'i etkilediklerine değinir (Yasar, 2013, Cilt 3: 123). Sonuç olarak, bu iki kişinin, Şehzade Ahmed'in İran kültürüne beslediği ilginin vesilesi olarak görülmesi mümkündür. Amasya'ya gelen İranlılar burada Hubb-i âl-i abâ'dan¹⁸ dem vurarak ve

¹⁷ II. Bayezid'e damat olmuş ve Paşalık unvanı verilmiştir. Mustafa Paşa M.1524 (H 930) senesinde vefat etmiştir. Bkz. (Süreyya, 1996: 4/1181).

¹⁸ " Hubb-i âl-i abâ, Hazreti Ali bin Ebi Talib ile oğulları Hasan, Hüseyin hazerâtına ve bunların evlâd ve ensâline muhabbet, ya'ni Hasan ve Hüseyin evlâdını candan ve gönülden sevmek dimekdir. Âl-i abâyı sevenlerin günahları mağfûr sayılırdı." Bkz. (Yasar, 2013, Cilt 3: 123).

İran edebiyat ve dilini yücelterek halkın İraniliğe yönelmesine neden olur aynı zamanda birbirlerine destek olurlardı. Bu kişilerden Nişancı Ahmed Camî, inatçı karakteri ile Taceddin Paşa'yı ve Amasya kadısını öfkelenmiştir. Ahmed Camî bunu bildiğinden durumu Şehzade Ahmed'e bildirmiş ve sonuçta Taceddin Paşa H 905 (M 1499-1500) senesinde Ahmed'in maiyetinden çıkararak Kefe beylerbeyliği görevine getirilmiştir. Yine bu dönemde Kadı Ebu's-Suud Efendi de görevinden azledilip yerine Muslih-zade Celaleddin Abdulrahman Efendi Amasya kadılığına gelmiştir. Nişancı Ahmed Camî de sonradan görevinden azledilenler arasına girmiş ve yerine Nişaburlu Fettahi-zade Hattat Şemseddin Ahmed Çelebi nişancılık görevine getirilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 9: 124). Nişancı Şemseddin Ahmed Çelebi'nin H 910 (M 1504-1505) senesinde vefatı üzerine Münirî Mehmed Çelebi nişancılık görevine getirilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 3: 126).

149

Şehzade Ahmed Amasya valiliği sırasında “Şemsler” ve “Kutublar” olarak bilinen iki farklı grubun etkisinde kalmıştır. Bunlardan eski muallim Mahmud Çelebi-zade Şemseddin Ahmed Efendi, Müeyyed-zade Şemseddin Ahmed Efendi ile Çakal Kadı-zade Şemseddin Ahmed Efendi Şehzade Ahmed'e musahip¹⁹ olmuşlardır. Bu üçü “Şemsler”, diğer bir isimle “Güneşler” olarak anılmaktaydı. Bunlara karşı olarak da İranlı

¹⁹ Musahip kelimesi farklı anlamlar taşımaktadır. Mehmet İpşirli “musahip” kelimesini şöyle tarif etmiştir: Sohbet kökünün “muafele” kalıbından türemiş olan musahip kelimesi sohbet ehli, dost, arkadaş manasına gelmektedir. Osmanlı saray teşkilatında ise musahip, saraydaki görevliler arasında vezir ve Beylerbeyilerden sultana danışmanlık ve arkadaşlık yapıp, kişiliği ve bilgisi ile ön plana çıkan kimselerdir. Musahip kelimesinin bir diğer anlamı da: Alevîliğin temel kavramlarından birisi olan musahiplik, iki Alevî ailenin dünya ve ahirette kardeş olması manasına gelmektedir. Musahipliğin Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye kadar giden mitolojik olarak ifade edebileceğimiz bir boyutu vardır; İrene Melikof'un ifadeleri ile, “*Musahip merasimi, Arş'da zaman dışında, masalsı bir merasimin tekrarlanmasıdır. Âlemin yaratılışında, Cebrail, Adem'e kuşak kuşandırdı; Musahip oldular. İslâmlık döneminde Peygamber, Ali'yi bağrına bastı, Cebrail'in Adem'e yaptığı gibi, Ali'nin bedenine kuşak doladı; musahip oldular.*” İran kültürüne yakınlık duyan Şehzade Ahmed'in Sünni ulemadan musahipleri olduğu gibi İran'dan gelen Şi'i kültüre sahip Acemlerden de musahipleri olmuştur. Hüseyin Hüsameddin'in eserinde yer alan güya, Şâh İsmail'den kaçıp Sünnîliklerini muhafaza etmek için Amasya'ya ilticâ etmek zorunda kalan Mîr Gıyâseddin Mehmed bin Mansûr-ı Şîrâzî ile İran şuarasından Penâhi-i Tebrîzî'yi bu kişilere örnek verebiliriz. Bkz. (İpşirli, 2020: 31/230; Melikoff, 1993: 48; Yasar, 2013, Cilt 3: 124).

tabip Kutb-i Şirvani, üstadı musiki Hacı Kudbeddin Mahmud Çelebi ile müderrislerden Kudbeddin İsa Çelebi de “Kutublar” olarak anılmaktaydı (Yasar, 2013, Cilt 3: 126). Şemslar grubundan Amasya kadısı olan Müeyyed-zade Şemseddin Ahmed Efendi'nin zevcesi olan Müeyyed-zade Zeyneb Hatun ise Şehzade Ahmed'in sarayında haremdeki kadın efendilerin muhasebesini tutmaktaydı (Yasar, 2013, Cilt 10: 72).

Bunların dışında Sultan Bayezid'in cülusu sonrasında Şehzade Ahmed'in maiyet-i ümerası arasına girmiş olan, sonradan Şehzade Murad'ın lalalığını yapan Amasyalı Şadgeldi Bey ile Şehzade Ahmed'in boğdurulmasına müteessiren vefat eden ümeradan Durak Çelebi (Kaya Paşa-zade)'yi saymak mümkündür (Yasar, 2013, Cilt 11: 132).

H 915 (M 1509-1510) yılına gelindiğinde Şehzade Ahmed'in divan erkânında şu isimleri saymak mümkündür; Vezir Yularkısdı Sinan Paşa, Nişâncı Müniri Çelebi bin Yusuf, Silahdâr Mahmud Beg bin Abdullah, Kapucı-başı Ferruh bin Abdullah, Çavuş-başı Abdî Ağa bin Abdullah, Azablar Ağası Hâce Dede Bey bin İvaz, Sipâhiler ağası Hâcî Şâdi Bey bin Abdullah, Defterdârı Mehmed Çelebi bin Hâcî Abdülhayy Çelebi, Defterdâr emîni Mehmed Çelebi bin Hâce Yusuf Çelebi, Emir-i divan Bâli Bey, Alaybeyi Hamza Bey (Yasar, 2013, Cilt 3: 130).

Şehzade Ahmed'in Sultan Selim ile yaptığı savaşı kaybedip boğdurulmasının ardından adamları yakalanmış ve defterleri tanzim edilerek padişaha gönderilmiştir. Ahmed'in yakalanan adamları şunlardı; Sultan Ahmed'in sipahiler kethüdası Ca'fer Çelebi, Çavuş İsa Bâli, Elvan Çelebi oğullarından Mehmed Çelebi, Ahmed'in oğlu Sultan Alâeddin'in çeşnigiri İlyas, Sultan Şehinşah'ın sipahiler ağası Piri Ağa, Müteferrika Yusuf, Arpa Emîni Yusuf, Basirî Çelebi (Nedim),²⁰ Solak Bahşi (Uluçay, 2012: 98; BOA, TS.MA.e. 850/40, H 9 Şevval 926).

²⁰ Mehmed Süreyya, Horosanlı olan Basirî Çelebi'nin Şehzade Ahmed'in nedimi olduğunu ifade etmektedir. Latifeleriyle ünlü bir şair olan ve Ayasofya'dan ulufesi bulunan Basirî Çelebi 1534 (H 940) senesinde vefat etmiştir. Bkz. (Süreyya, 1996: 2/358).

Sosyal Hizmetleri ve Eserleri

II. Bayezid 22 Mayıs 1481 tarihinde tahta çıkmış ve Amasya'nın yönetimini şehzade Ahmed'e bırakmıştır. Sultan II. Bayezid tahta çıktıktan sonra Hacı İlyas Mahallesi'nin doğu tarafında kalan Hacı Bey-zade Hamza ve Hızır Beylerin bahçesi olan yeri satın almak sureti ile buraya cami-i şerif, medrese, imarethane, misafirhane ve şadırvan yapılması için fermanla bulunmuş²¹ ve Şehzade Ahmed de babasının bu emrini derhal yerine getirmiştir. Şehzade Ahmed, H 886 Recep ayında (M 1481 yılının Nisan ayında) caminin temelini atmış ve bütün müstemilatı ile caminin inşası H 891 Recep ayında (M 1486 Temmuz-Ağustos) tamamlanmış ve bu eserin çevresi sur şeklinde kargir bir duvarla çevrilmiştir. Bu duvarın ikisi güneyde, ikisi kuzeyde birer tanesi de doğu ve batıda olmak üzere altı kapısı bulunmaktaydı ve kuzey tarafı tamamen ırmağa bakmaktaydı. Bu yapı içinde gayet geniş bir avlu olup cami-i şerifin dört tarafı da meyveli meyvesiz ağaçların olduğu bir bahçe tarafından çevrelenmişti. Bu avlunun içinde inşa edilmiş olan Cami-i şerifin uzunluğu ve genişliği 180 adımdan oluşmaktaydı. Caminin iç kısmında iki ana kubbe ve yanlarında üçer kubbesi bulunmaktaydı. Doğu, Batı ve Kuzey yönlerinden birer kapısı bulunan caminin ortadaki iki kubbesinin altında sağlam bir kemer bulunmaktaydı. Yapının dış cephesi beş kubbeye sahipti ve bu kubbelerin direkleri yekpare yeşil ve siyah mermerlerden oluşmaktaydı. Kuzey yönündeki orta kapısı bal renginde mermerden yapılmış olup, üzerinde çiçek kabartmaları bulunmaktaydı. Caminin iki tarafında gayet ölçülü şekilde yerleştirilmiş iki minaresi bulunuyordu (Yasar, 2013, Cilt 1: 71). H 890 (M 1485) yılında, Sultan II. Bayezid, Şehzade Ahmed'in Amasya sancakbeyliği

²¹ Sultan Bayezid, kardeşi Cem Sultan ile girdiği taht mücadelesi sırasında, Cem'in bu isyanının Bayezid'i huzursuz ettiğini gören Amasya'daki Halvetiyye şeyhlerinden olan Gümüşlü-zade Pîr Hayreddin Hızır Çelebi ile Cemâli-zade Pir Cemâleddin Mehmed Çelebi Halife Hazretleri Sultan Bayezid'i teselli ederek, saltanat kendisinin müyesser olacağı müjdesini vermişler ve Amasya'da bir cami, medrese ve imarethane yapılması ricasında bulunmuşlardır. Bu müjdeden dolayı oldukça duyulanmış olan Bayezid, cülûsu sonrası bu sonrası bu vaadini gerçekleştirmek için oğlu Şehzade Ahmed'e emir vermiştir. Bk. (Yasar, 2013, Cilt 1: 72)

döneminde Bayezid Camii'nin Doğu tarafında Sultan Bayezid Mektebi'ni inşa ettirdi. Bu mektep, o zamanlar için üst düzey bir eğitim kadrosuna sahip olmasıyla öne çıktı. Emir İmamzâde es-Seyyid Halil Efendi ve oğlu es-Seyyid Mehmed Emin Efendi, bu mektepte muallimlik yapan ünlü hocalardandı (Yasar, 2013, Cilt 1: 137-138). Hüseyin Hüsamedin, Şehzade Ahmed'in Amasya Valisi olduğu dönemde Ladik Gölü civarında yüksek bir saray ve bahçe yaptırdığını, yaz aylarında burada konakladığını belirtmektedir (Yasar, 2013, Cilt 2: 96).

H 896 yılında (M.1491), Amasya'nın tanınmış simalarından Alaeddin Şirvani'nin torunlarından olan Taceddin Paşa (Tâcî Bey), Şehzade Ahmed'in divan kâtibi olarak atanmıştır. Tâcî Bey, Köprü Köyü'nde (daha sonra Köprü Kasabası ve Köprü Kazası olarak değişmiştir) bir cami, bir imarethane ve bir hamam yaptırmıştır. Tâcî Bey, İstavlaz Çayı'nın kenarında oldukça yüksek bir noktada Şehzade Ahmed adına bir saray inşa ettirerek şehzadenin bahar aylarında Köprü'ye gelmesini sağlamıştır. Şehzade Ahmed'in bu saraya bahar aylarında düzenli olarak gelmesi sonucunda, bazı emirler de bu köyde konaklamaya başlamışlardır. Bu durum, Köprülü köyünün ününü artırmış ve burası kısa sürede bir kasaba haline gelmiştir. Bu kasabadan çıkan devlet adamlarına da "Köprülü" lakabı verilmiştir. Bunlar arasında Köprülü Abdullatif Efendi ile Köprülü Mehmed Paşa'yı²² saymak mümkündür. Kedağra Kasabası ile Köprü köyünü içeren bölge, Köprülü Mehmed Paşa'nın vezirliği döneminde Vezirköprü olarak adlandırılmıştır (Yasar, 2013, Cilt 1: 189). Şehzade Ahmed, bahar aylarında kaldığı sarayın çevresinde oldukça gösterişli bir çeşme inşa ettirmiştir ve bu çeşme, "Sultan Pınarı" adıyla ün kazanmıştır. Daha sonra, Sultan Pınarı çeşmesinin bulunduğu mahalle, çeşmenin adıyla anılarak "Sultan Pınarı Mahallesi" olarak adlandırılmıştır (Yasar, 2013, Cilt 1: 190).

²² Köprülü Mehmed Paşa, Arnavutluk'un Berat sancağına bağlı Rudnik (Ruznik) köyünde doğmuş devşirilerek İstanbul'a getirilmiştir. Mehmed Paşa, sipahi olarak görev yaptığı yıllarda o dönemde Amasya'ya bağlı Köprü (Vezirköprü) kazasından Ayşe Hanım ile evlenmiştir. Burada görev yapması ve hanımının memleketinden dolayı Köprülü adını almıştır. Bkz. (İlgürel, 2002: 26/258)

Hüseyin Hüsameddin kuyûd-ı vakfiye kayıtlarında Şehzade Ahmed'in Amasya'nın Kuzeydoğusundaki eski adı Divzânâvî olan, günümüzde Zana olarak bilinen köyde, bir çiftlik ve camiinin olduğunu belirtmektedir (Yasar, 2013, Cilt 3: 145).

Şehzade Ahmed döneminde inşa edilen bir diğer eser, Annesi Bülbül Hatun tarafından Hatuniye Mahallesinde yaptırılmış olan bir cami, imarethane ve mekteptir. Bu yapıların vakfiyeleri H 915 (M.1509) yılında düzenlenmiştir. Cami, kargir yapıda olup, geniş bir alanda dikdörtgen şeklinde inşa edilmiştir. Caminin doğu ve kuzey taraflarında bahçe, batı tarafında ise imarethane bulunmaktadır. Kapının üstündeki kitabesine ait tarihi taş sökülmüştür, ancak yapının inşa tarihi eski belgelerden anlaşılabilir. Caminin bulunduğu arazi başlangıçta Amasya emiri Şadgeldi Paşa'ya aitken, daha sonra Bülbül Hatun'un mal varlığına dahil edilerek vakfedilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 1: 75). Şehzade Ahmed'in hayatta olduğu dönemde annesi tarafından Hatuniye Camii'nin doğu tarafında bulunan Hatuniye Mektebi inşa edilmiştir. Hüseyin Hüsameddin, bu sağlam ve kargir yapıya sahip eserin vakıflarının da oldukça mükemmel olduğunu belirtmektedir. Bu mektep büyük bir üne sahip olmuş ve H 1300 (M.1883) yılında ibtidai (ilkokul) bir mektep haline getirilmiştir (Yasar, 2013, Cilt 1: 137).

Hüseyin Hüsameddin, Şehzade Ahmed döneminde bozanın yaygınlaştığı sıralarda Amasya'da büyük bir bozahane kurulduğunu (H 900/M 1495) ve bu yapının bulunduğu mahalleye de Bozahane Mahallesi (şimdilerde Bozahane Sokak olarak geçmektedir) adının verildiğinden bahsetmektedir (Yasar, 2013, Cilt 1: 65).

Şehzade Ahmed'in Sancakbeyliği Zamanında Amasya'da Yaşanan Bazı Önemli Olaylar

Tasaddur Dâ'iyesi

H 896 (M 1490-1491) senesinde Sultân Ahmed'in şehzâdelerinden Murad ve Alaeddin Çelebiler için büyük bir sünnet düğünü düzenlenmişti. Bu düğünde ulemâ ve ayân arasında ortaya çıkan ve "tasaddur dâ'iyesi" olarak adlandırılan önemli bir olay yaşanmıştır. Olay, muallim-i

sultani olan genç Birgiliolu Mustafa Efendi'nin ulema ve ümeraya tasaddur²³ etmesinden çıkmıştır. O dönemin bilge kişilerinden kabul edilen Mevlânâ Abdî-i Amasî'nin taraftarları ile müftü Cemaloğlu Ali Çelebi bu duruma şiddetle itiraz etmişlerdir. Hatta müftü fetvadan dahi istifa edip orayı terk etmiş ve meclis dağılmıştır. Bu durum Şehzade Ahmed'i fevkalade üzümüştür (Yasar, 2013, Cilt 3: 120-121). Olaylar yalnız bununla da kalmamıştır. Amasya uleması arasında yaşanmış olan bu tatsız olayın, olaya karışanlar açısından birçok sonucu olduğu gibi bu olayda dahil olmayan şehzadelere de etkileri olmuştur. Bu olay sonucunda Birgili-zade azledilerek İstanbul'a gönderilmiş yerine Amasya fuzalâsından Pir İmam Mezidoğlu Şerafeddin Yakub Çelebi muallim-i sultaniliğe getirilmiştir. Müftü Cemaloğlu Ali Çelebi yerine de Horasanlıoğlu es-Seyyid Abdullah Efendi getirilmiştir. Tokat ulemasından Atabeg Medresesi müderrisi Ahi Yusuf Efendi İstanbul'a gitmiştir. Tokatlıoğlu Muhyiddin Mehmed Efendi bin Yusuf Çelebi Amasya naibi olmuştur. Tasaddur Daiyesi olayı yalnız ulema ile sınırlı kalmamış şehzadelerin maiyeti arasına da sıçramıştır. Büyük Kapı ağası Hüseyin Ağa'ya meydan okuyan ve Kemal Paşa-zade Süleyman Bey'e yönelik sert sözler eden kişiler bulunmaktaydı. Beyler ve ağalar arasında yaşanan arbedeler sonucunda çok kimsenin canı yandı. Bu olaydan sona Hüseyin Ağa İstanbul'a sürüldü, Süleyman Bey de ikinci defa Tokat sancak beyi olarak gitti. Hüseyin Hüsameddin'in yazdığına göre bir diğer önemli gelişme de; Bu olaydan sonra Amasya'da bulunan şehzadelerden Selim, Trabzon eyaletine, Şehinşah Karaman'a, Alemşah Menteşe'ye ve son olarak Şehzade Korkud da Saruhan'a sancakbeyi olarak gönderilmişlerdir.²⁴ Bu durumda Amasya'da hakim tek güç olarak Şehzade Ahmed kalmış oluyordu (Yasar, 2013, Cilt 3: 120-121).

²³ Tasaddur: Baş sedire geçme, en başta oturma. Bkz. (Devellioğlu, 2010: 1208).

²⁴ Feridun Emecen, Selim'in H 892 (1487) senesinde Trabzon'a tayin edildiğini ifade etmektedir. Bu tarihe göre şehzadelerin "Tasaddur dâ'iyesi" nedeni ile gönderildikleri bilgisi ihtilafli gözükmektedir. Bkz. (Emecen, 2013: 33).

Muaviye ve Emsaline Lanet Meselesi

Hüseyin Hüsameddin'in ifadesi ile, Şehzade Ahmed, Amasya da zevk-i sefa ile meşgul iken Safeviler Anadolu'da propaganda yapıyor ve halkı Şiiliğe davet ediyorlardı. Dikkat çeken bir diğer nokta da Şah İsmail, Türklüğe ne kadar muhabbet gösterip kendi tarafına çekmeye çalışıyorsa Ahmed de İraniliğe muhabbet gösterip, İran edebiyatına ve İran ricaline o kadar ilgi gösteriyordu (Yasar, 2013, Cilt 3: 124).

Amasya'da bu dönemde Acem ulemasının nüfuzu yerli ulemayı susturacak kadar güçlenmişti. İranlıların "Mu'âviye ve emsâline ta'nü lânet" etmesine Hızır Paşa Medresesi müderrisi ve cami vaizi olarak görev yapan Şeyh Şadili Muhyiddin Mehmed Efendi olanca gücüyle itiraz etmiş ve Şehzade Ahmed'e karşı dokunaklı sözler sarfetmiştir. Bu sebeple görevinden azledilen Mehmed Efendi H 911 (M 1505) senesi evailinde Amasya'dan çıkarılmıştır. Bu durum Kutublar olarak anılan gurubun Şehzade Ahmed üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösteren bir vakadır. Şehzade Ahmed bu gibi davranışları ile Amasya'da nüfuzunu kaybederken, ondan kaçanlar Şehzade Selim'in güçlenmesine neden oluyordu (Yasar, 2013, Cilt 3: 126). Şehzade Ahmed'in divan kâtibi olan Kasım Paşa, Safevi tehlikesinin ve etkisinin arttığı bir dönemde Şehzade Ahmed'in İran'dan gelenlere teveccüh göstermesinden rahatsız olmuş ve uyarmıştır. Ancak İranlıların etkisi altındaki Şehzade Ahmed onu dinlememiştir. Kasım Paşa, H 909 (M 1503-1504) senesinde Amasya'dan firar ederek Safeviler'e karşı mücadele eden Şehzade Selim'in yanına kaçmıştır (Yasar, 2013, Cilt 3: 125).

Figani İshak Çelebi'nin İdamı

Şehzade Ahmed döneminde yaşanan bir diğer önemli gelişmede; Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ın musahibi Torumtay soyundan gelen Figani İshak Çelebi, Şiilerin Amasya'daki hallerini Şehzade Ahmed'e duyurmak amacıyla Şiileri ve Acemleri kötöleyen ve hicv tarzı bir destan yazmıştır. Şiileri kızdırmak amacıyla yazılmış olan bu destan halk arasında okunur ve Şiiler kızdırılmış. Sonuçta Acemler bu durumu hazmedememiş ve Figani'nin şehzade Murad'a dair kötü niyetler beslediği iftirasında bulunmuşlar ve buna Sultan

Ahmed'i de inandırmışlardır. Figani bu sebepten H 912 (M 1507) şevvalinde asılarak idam edilmiştir. Figani olayı Acemleri güçlendirirken Şehzade Ahmed'i Amasya halkın gözünde küçültüp nüfuzunu zayıflatmıştır (Yasar, 2013, Cilt 3: 128-129).

Sünnî-Şîf Çatışması

H 915 senesi başlarında (M 1509) Amasya'da Sünnîler ve Şîiler arasında kanlı bir kavga çıkmıştır. Hüseyin Hüsameddin'in anlatımına göre Şîiler bazı ayan hanelerini yağma etmişler ve iki taraftan da hayli adam ölmüş bir o kadarı da yaralanmıştır. Amasya Muhafızı olan Bali Bey bu arbedeleri güçlkle durdurmuştur. Bu çatışmanın nedeni olarak Acem taraftarı olan Mir Gıyaseddin'in kethüdası Halil Ağa'nın, Cemel ve Sıffin ricali hakkında sarf etmiş olduğu sözler gösterilmekteydi. Sünnîler bu hakarete dayanamamış ve kanlı bir arbede çıkmıştır. Ancak Mir Gıyaseddin Çelebi olayı tam tersi şekilde Şehzade Ahmed'e anlatmış bu yolla Sünnîler mağdur edilmiştir. Ancak bunun üzerine sünnîlerden, Kadızadelerle azablar ağası olan Hacı Bey, Mir Gıyas'ı yalanlayarak şîilerin saldırılarını divanda dile getirmiş ve bunun üzerine tahkikat başlatılmıştır. Halil isimli elebaşları ve birkaçı yakalanarak hapsedilmiştir. Halil'in ve yanındakilerin yakalandığını duyan şîiler köylerde bulunan taraftarlarını tahrik ederek elebaşları kurtarmaya çalışmışlardır. Mir Gıyaseddin, Kutublar olarak bilinen kişilerle birlikte Şehzade Ahmed'i kandırması ve diğer taraftan Amasya havalisindeki Kızılbaşları ayaklandırmışlardır. Bu nedenle Amasya'da a'yan ve halk iki tarafa bölünmüştür. Amasya'daki Türkler ile ulema, Acemlerin oradan uzaklaştırılmasını istiyorlardı çünkü Türkler arasında Kızılbaşlığın yayılmasını bunlar sağlıyordu. Kutublar olarak adlandırılanlar, Hacı Ahmed, İskender Bey ve Kadızadelerin Şehzade Ahmed'in yanındaki itibarını düşürmek için uğraşıyorlardı.

Bu arbede sırasında ayrıca önemli kişilerden Hacı Sultan tekkesi Şeyhi Cemaloğlu Muhyiddin Mehmed Çelebi vefat etmiştir. Onun yerine Çelebi Halife-zâde Şemseddin Ahmed Efendi yeni şeyh olmuştur. Kendilerine iftira atıldığını

gören Kadızadeler ve Hacı Bey kaçıp Trabzon'a Şehzade Selim'in yanına gitmişler. Hacı Bey'in yerine de Ferhad Bey azablar ağası olmuştur (Yasar, 2013, Cilt 3: 131-132).

SONUÇ

Şehzade Ahmed'in hayatı, Amasya'nın tarihi ve kültürel dokusunu anlamak için zengin bir kaynak sunmaktadır. Ayrıca, maiyeti içinde yer alan önemli şahsiyetler ve yapılan eserler, dönemin idari yapısını ve kültürel atmosferini gözler önüne sermektedir. Şehzade Ahmed'in Amasya sancakbeyliği süresince şehrin kültürel ve sosyal hayatını önemli ölçüde etkilediği görülmekle birlikte, Şehzade Ahmed'in hem şahsiyeti hem de yönetimi üzerinde de çeşitli etkiler gözlemlenebilir. Bu etkilerin, Şehzade Ahmed'in yönetimi altındaki Amasya'nın sosyal, kültürel ve siyasi yapısına önemli katkısı olmuştur. Öncelikle, Ahmed'in çevresindeki entelektüel ve edebi çevrelerin gelişmesi, Amasya'nın kültürel ve sanatsal anlamda önemini artırmıştır. Şehzade Ahmed, sanatkâr ve şairlere destek vererek bu çevrenin genişlemesine katkı sağlamıştır. Kendisi şairler ve sanatçılarla yakın ilişkiler içinde olup, edebiyata ve sanata olan ilgisi, Amasya'nın edebi ve sanatsal bir merkez haline gelmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde Amasya'da yetişen kadın şairler, Türk edebiyatının ilk kadın şairleri arasında yer almış ve dönemin edebi atmosferine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Aynı zamanda, şehzadenin döneminde yapılan cami, medrese ve diğer eserler, bölgenin mimari ve kültürel mirasını zenginleştirmiştir.

Şehzade Ahmed'in Amasya Sancak Beyliği dönemi oldukça karmaşık ve çalkantılı bir süreci içermektedir. Safevilerin Anadolu'daki etkisi ve propaganda faaliyetleri, Amasya'nın siyasi atmosferini etkilemiş ve Şehzade Ahmed'in yönetimini zorlaştırmıştır. Şehzade Ahmed'in, İran kültürü ve İranlılara olan ilgisi, bu propagandaların etkisini güçlendirmiştir.

Amasya'nın sosyal ve siyasi dinamikleri, Şehzade Ahmed'in yönetimini zorlu hale getirmiştir. Özellikle, Şehzade Ahmed'in çevresindeki farklı grupların etkisi ve çekişmeleri, yönetimde istikrarı tehdit etmiştir. Tasaddur Daiyesi gibi

olaylar hem ulema arasında hem de şehzadenin maiyetinde gerilimlere sebep olmuş ve hatta şehzadenin yetki alanlarının sorgulanmasına neden olmuştur. Özellikle, Sünni-Şii ayrılığının ve Safevî propaganda faaliyetlerinin Amasya'da gerilimlere yol açması, dönemin siyasi hassasiyetlerini göstermektedir.

Şehzade Ahmed'in Amasya hâkimi iken kardeşi Selim ile taht mücadelesine girmesi, isyanlar ve çatışmalar yaşaması gibi olaylar, onun siyasi ve askeri yeteneklerini sınıdığı gibi, hükümdarlık becerilerini de ortaya koyarak yeni padişahın kim olacağını tayin etmiştir.

Sonuç olarak, Amasya'da Şehzade Ahmed'in Sancak Beyliği döneminde kültürel ve sanatsal açıdan önemli gelişmeler olmuşsa da siyasi ve sosyal açıdan çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu süreçte yaşanan olay ve gelişmeler, Amasya özelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamiklerinin karmaşıklığını ve dönemin siyasi gerilimlerini yansıtmaları açısından önemli olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA, TS.MA.e. 850/40, H 9 Şevval 926.
BOA, TS.MA.e. 583/21, 9 Şevval 926.

Telif Eserler

Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*. İstanbul: Eren Yayınları, 1997.
Alderson, Anthony Dolphin. *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1999.
Alicı, Lütfi. "XVI. Asır Divan Şairlerinden Mihrî Hâtûn ve Redd-i Matla' Gazelleri." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2009): 1-18.
Arslan, Mehmet. *Mihri Hatun Divanı*. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları, 2018.

- Ay, Ümran. *Münîrî (Öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt.1 İnceleme-Metin*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.
- Ayar, Ali Rıza, Hüseyin Güneş, ve Recep Orhan Özel. "Hacıhamza Sinan Paşa Vakfıyesi (917/1511)." *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2* (Haziran 2014): 41-73.
- Cemâl-i Halvetî. *Şemsiyye*. Çev. Ömer Çınar, Fakirullah Yıldız, ve Abdullah Yasir İslamoğlu. İstanbul: Sufi Kitap, 2022.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi, 2010.
- Doğanbaş, Muzaffer. *Amasya'da Sancak Beyliği Yapan Osmanlı Şehzadeleri*. Amasya: T.C. Amasya Valiliği, 2016.
- Emecen, Feridun M. *Yavuz Sultan Selim*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2013.
- Eroğlu, Haldun. "Osmanlı'ya Karşı Savaşan Osmanlı Şehzadesi: Şehzade Ahmed'in Oğlu Şehzade Kasım (907/1501-924/1518)." *OTAM 13*, no. 13 (2002): 227-236.
- Ersoy, Ersen. *II. Bayezid Devri Şairlerinden Münîri, Hayatı, Eserleri ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Gürbüz, Adnan. *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Hammer, Joseph V. *Osmanlı Tarihi Cilt I*. Çev. Mehmet Ata. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- Hoca Sadettin. *Tacü't-Tevarih III*. Nşr. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1992.
- Hoca Sadettin. *Tacü't-Tevarih IV*. Nşr. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1992.
- İbn İyas. *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısırda Osmanlı İdaresi*. Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- İbn-i Kemal. *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*. Nşr. Şerafettin Turan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- İdris-i Bitlisi. *Heşt Bihişt (II. Mehmed ve II. Bayezid Dönemi)*. Nşr. Mehmet Karataş ve Yaşar Baş. 3 Cilt. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020.

- İlgürel, Mücteba. "Köprülü Mehmed Paşa." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26 (2002): 258-260.
- İpşirli, Mehmet. "Musahip." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31 (2020): 230-231.
- Kepecioğlu, Kamil. "Muradiye Türbeleri." *Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası* 3 (1935): 37-40. <http://ktp.isam.org.tr/?-skip=20&max=10&&Dergivalkod=1499&blm=sonucmklilh&geldi=&navdil=tr>
- Lokmacı, Süleyman. *Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri Cilt 1*. Nşr. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri Cilt 2*. Nşr. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri Cilt 3*. Nşr. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri Cilt 4*. Nşr. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Melikoff, İrene. *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınları, 1993.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. *Müneccimbaşı Tarihi*. Çev. İsmail Erünsal. 2 Cilt. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1974.
- Ölcay, Osman Fevzi. *Amasya Şehri*. Amasya: Amasya Belediyesi, 2010.
- Öngören, Reşat. "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15, no. 30 (2017): 9-81.
- Özcan, Selim. "Amasya'da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya." *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Kasım 2015): 69-95.
- Öztuna, Yılmaz. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları, 2011.
- Tektaş, Mehmet. "Enderun Camii." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 11 (1995): 187.

- Tektaş, Nazım. *Osmanlı'da Kardeş Katli (Gün Görmeyen Şehzadeler)*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2004.
- Uluçay, Mehmet Çağatay. "2. Bayezid'in Ailesi." *Tarih Dergisi* 10, no. 14 (2011): 114-124. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9588/119648>
- Uluçay, Mehmet Çağatay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 7, no. 10 (2011): 117-142.
- Uluçay, Mehmet Çağatay. *Sancaktan Saraya: Seçme Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmış Olan Osmanlı Hanedanına Mensub Şehzadeler." *Bellekten* 17, no. 68 (1953): 519-536. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbellekten/issue/76854/1285255>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Varol, Gözde Birsal ve Selim Özcan. "Atabeyzadelerin Amasya'nın Siyasi ve Sosyal Tarihindeki Yeri ve Önemi." *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no. 4 (2019): 3775-3798.
- Withers, Robert. *Büyük Efendinin Sarayı*. Çev. Cahit Kayra. İstanbul: Pera Yayınları, 1996.
- Yaşar, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi* (1-12 Ciltler). Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa Vakfının Mâhiyeti". *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986)'ne Sunulan Bildiridir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.

OSMANLI AMASYA'SINDA VASILIK MÜESSESESİ (24 ve 25 NUMARALI AMASYA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE)*

Fulya ÖZDEMİR**

Öz

Osmanlı Devleti kurumlarıyla yüzlerce yıl hayatını sürdürmüştür. Bu yaşantısında kendisine özgü birtakım sistemler meydana getirmiştir. Vasilik müessesesi de bunlardan birini oluşturmaktadır. Vesayet, sözlükte “eklemek, bitişmek, birisinden bir işi üzerine almasını istemek”, anlamındaki “vasy” kökünden türemiştir. Fıkıhta ise eda ehliyeti bulunmayan veya eksik bulunan kişiler ve ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını korumak ve işletmek, onların mallarında tasarrufta bulunma yetkisinin hâkim veya veli tarafından bu hakkın verilmesini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti, vasilik kurumu ile ebeveynlerinden birini veya ikisini kaybeden çocukların çeşitli haklarını korumaya çalışmıştır. İncelenen konu şer'îye sicillerine dayanarak ele alınmıştır. Şer'îye sicilleri, kadı sicilleri, mahkeme kayıtları olarak isimlendirilen bu defterler kadı veya naibi tarafından tutulan ve çeşitli türden belgeleri içeren defterlerdir. Osmanlı İmparatorluğunda merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukuki ilişkileri içeren bu kayıtlar aile, toplum, hukuk gibi birçok alanda bilgi vermektedir. Ayrıca Osmanlı Tarihi ile ilgili yapılan yerel araştırmalarda önemli bir yere sahip olan şer'îye sicilleri ekonomik, sosyal, idari vb. birçok konuda değerli bilgiler sunmaktadır. Çalışmada 24 ve 25 numaralı Amasya Şer'îye Sicillerine göre Amasya'da vasilik kurumu ele alınmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde vasi tayininin nasıl yapıldığı, vasi atanırken nelere dikkat edildiği, vasi tayininin hangi durumlarda gerçekleştiği, kimlerin vasi

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1” adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fozdemir@agri.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-1705-7727>.

olarak belirlendiği, vasilerin görevlerinin ne olduğu gibi çeşitli sorulara yanıt aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Osmanlı Devleti, vasi, çocuk, Amasya Şer'ıye Sicili.

Guardianship Institution in Ottoman Amasya (According to Amasya Sharia Registers Numbered 24 and 25)

Abstract

The Ottoman State survived for hundreds of years with its institutions. During this life, it created some unique systems. The guardianship institution is one of them. In the dictionary, tutelage is derived from the root "vasy" meaning "to add, to join, to ask someone to take over a task". In fiqh, it refers to the granting of this right by the judge or guardian to protect and manage the property of those who do not have or have insufficient capacity to perform their duties and those whose capacity has been subsequently restricted, and to dispose of their property. The Ottoman State tried to protect various rights of children who lost one or both of their parents through the institution of guardianship. The subject examined was discussed based on sharia registries. These books, called sharia registries, kadi registries, court records, are kept by the kadi or naibi and contain various types of documents. These records, which contain the legal relations between people from all strata in the center and provinces of the Ottoman Empire, provide information in many areas such as family, society and law. In addition, sharia registries, which have an important place in local research on Ottoman History, include economic, social, administrative, etc. It provides valuable information on many subjects. In the study, the guardianship institution in Amasya was discussed according to the Amasya sharia registers numbered 24 and 25. Accordingly, answers are sought to various questions such as how the guardian was appointed in the Ottoman Empire, what was taken into consideration when appointing a guardian, under what circumstances the guardian was appointed, who was determined as the guardian, what were the duties of the guardians.

Keywords: Amasya, Ottoman State, Guardian, child, Amasya Sharia Registers.

GİRİŞ

Ailenin meyvesi olarak nitelendirilen çocuk hem aile hem de toplumun geleceği için önemli bir yere sahiptir. Geleceği şekillendirecek olan çocukların her açıdan yetiştirilmesine ve eğitime özen gösterilmektedir. Hatta bundan önce aileler için çocuk sahibi olmak her zaman istenilen bir durumdur. Osmanlı Devleti'nde evliliklerde çocuğun olmamasının nedeninin kadından kaynaklandığı düşüncesi bulunmaktadır. Bu nedenle Osmanlı'da görülen çok eşliliğin en önemli sebeplerinden biri çocuk sahibi olma ve nesep devam ettirme isteğidir. (Demirel, 1990: 951). Çocuk sahibi olan ailelerde anne ve babanın çocuğuna karşı sorumlulukları vardır. Bunlar arasında çocuklarını helal rızıkla beslemek, onlara güzel isimler vermek, onları sevgi ve şefkatle büyütme, çocukları iyi ve doğru yollarla eğitmek sayılabilir. (Çağın, 1992: 337-338).

Bunun yanı sıra sadece aileler değil devletler de bireyin yetişmesi için önem vermektedir. Osmanlı Tarihi incelendiğinde devlet bunun için çeşitli kurumlar ve yöntemler kullanarak kişiyi korumaya ve yetiştirmeye çalışmıştır. Devletin her döneminde böyle bir sistemle karşılaşmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde eytam sandıklarının kurulması yetimlere intikal eden malların ziyan edilmeden çocuk reşit olana kadar korunması düşüncesinden kaynaklanmaktadır. (Özcan, 2006: 106). Sistemlerden bir diğeri de vasi tayininin uygulanmasıdır. Ebeveynini kaybeden çocuğun ailesinden kalan mallarını korumak ve onun hususi işlerinin görülmesini sağlamak için uygulanan bu sistem belli şartlara bağlanmış olmasından dolayı çocuğu dışarıya karşı korumaktadır. Çalışmada ana kaynak grubu olarak şer'îye sicilleri kullanılmıştır. Şer'îye sicilleri, kadı sicilleri, mahkeme kayıtları olarak isimlendirilen bu defterler kadı veya naibi tarafından tutulan ve çeşitli türden belgeleri içeren defterlerdir. Osmanlı İmparatorluğunda merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukuki ilişkileri içeren bu

kayıtlar aile, toplum, hukuk gibi birçok alanda bilgi vermektedir. (Uğur, 2010: 8). Birçok konuda zengin bilgiler sunan şer'îye sicillerinden XVIII. yüzyılın başlarına denk gelen 24 ve 25 numaralı Amasya Şer'îye Sicillerine göre vasi tayininin nasıl yapıldığı, vasi atanırken nelere dikkat edildiği, vasi tayininin hangi durumlarda gerçekleştiği, vasilerin kimlerden seçildiği gibi vb. sorulara yanıt aranmaktadır. Ele alınan konu ile ilgili öncelikle bu defterler taranıp hükümler transkripsiyon yapılmış ve yorumlanarak konu içerisinde kullanılmıştır. Ayrıca bu konu hakkında Aslı Deliktaş'ın *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak: Trabzon Şer'îyye Sicillerine Göre Vasi Korumasında Çocuklar (17. Yüzyıl)* (Deliktaş, 2016). Necmettin Aygün'ün *Nikâh Akdi ve Vasilik Bağlamında Aksaray ve Çevre Yerleşimlerde Kadınlar ile Çocukların Hak Arama Hukuku (1742-1743)* (Aygün, 2018). Nesimi Yazıcı'nın *Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler* (Yazıcı, 2007). Seda Saraç Özturan'ın *19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Mahkemelerinde Vasi Tayini* (Özturan, 2018). Hüseyin Muşmal ve İrem Gürbüz'ün *Osmanlı'da Vasilik Kurumu: Konya Örneği* (Muşmal – Gürbüz, 2018). Ayşe Şimşek'in *Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması - Kurumsal Süreç-*, (Şimşek, 2021). Çiğdem Gürsoy'un *Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma*, (Gürsoy, 2020). Saliha Gümrükçüoğlu'nun *Osmanlı Hukuk Uygulamasında Kadının Çocuğu Üzerindeki Velayet ve Vesayet Hakkı*, (Gümrükçüoğlu, 2022). Murat Çelikdemir ve Melahat Arıkan'ın *Osmanlı'da Korumaya Muhtaç Çocuklar ve Vesayet Kurumu: Ayıntâb'daki Uygulaması (1750-1806)* (Çelikdemir – Arıkan, 2022) gibi makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca Amasya ile ilgili olan Sibel Kavaklı Kundakçı'nın *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'îyye Sicillerine Göre)* (Kundakçı, 2016). Merve Karakulak'ın *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'nın Gündelik Hayatı (Şer'îyye Sicillerine Göre)* (Karakulak, 2022). ve Uğur Yeter'in *24 Numaralı Amasya Şer'îyye Sicili'nin*

Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (Yeter, 2023)**. isimli çalışmalarında vasilikle ilgili bilgiler yer almaktadır.

İslam Hukuku ve Vasilik Müessesesi

Vesayet, sözlükte “eklemek, bitişmek, birisinden bir işi üzerine almasını istemek”, anlamındaki vasy kökünden türemiştir. Fıkıhta ise eda ehliyeti bulunmayan veya eksik bulunan kişiler ve ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını korumak ve işletmek, onların mallarında tasarrufta bulunma yetkisinin hâkim veya veli tarafından bu hakkın verilmesini ifade etmektedir. Yetkiyi veren veliye musî, yetki verilen kişiye vasi veya musa ileyh, vesayetin oluşturduğu yetkiye musabih, vesayet altındaki kişiye ise musa aleyh terimleri kullanılmaktadır. Vasi, baba veya dede tarafından belirlenmişse vasi-i muhtar, kadı tarafından belirlenmişse vasi-i mansub olarak adlandırılmıştır. (Bardakoğlu, 2013: 66).

İslam Hukuku'nun kaynağı Allah'ın iradesidir. Hukukun kaynaklarını Allah'ın kelamı, peygamberin sünneti ve her ikisinin kabul ettiği içtihadî kaynaklar oluşturmaktadır. Allah'ın ve Resul'ünün tespit ettiği hükümler değişmez esaslarken içtihadî kaynaklardan alınan hükümler zaman, mekân ve adetlerin farklılaşmasıyla değişebilen esasları oluşturmaktadır. (Akgündüz, 1986: 4).

Fıkıh olarak da isimlendirilen İslam Hukuku'nun tarihçesine bakıldığında değişme ve gelişmesi açısından Hz. Peygamber, sahabe, Abbasiler, Selçuklular, Moğol istilasından Mecelle'ye ve Mecelle'den günümüze kadar olan dönemlere ayrılmıştır. Hz. Peygamber dönemi yasama ve uygulama açısından vahyin geldiği devirde tamamlanmış olmasından dolayı diğer dönemlere de örnek teşkil etmiştir. İslam Hukuku'nun Mekke devri daha çok inanç, ibadet ve ahlak konularını içerirken Medine devri ise sosyal hayatla birlikte ibadetler, cihad, aile, miras, anayasa, ceza, muhakeme ve devletlerarası ilişkilerle ilgili konuları içermiştir. (Karaman, 1996: 3).

** Sempozyuma gönderilen çalışma, önceden hazırlanmıştır. Ancak 2023 yılında Uğur Yeter'in Amasya ile ilgili 24 numaralı şer'îye sicilini transkript ettiği yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır.

İslam Hukuku'nda velayet ve vesayet hakkı, kişiyi ehliyetsiz ya da eksik ehliyetli (kasır) hale getiren akıl hastalığı gibi vb. durumlarda veya çocukluk gibi tabii hallerde kullanılmıştır. Bu kişilerin haklarını korumak, şahsi ve mali işlerini yürütmek vasilik kurumunu zorunlu hale getirmiştir. (Karaman, 2008: 279).

Velayet ve vesayet hakkının kime verileceğini bazı durumlarda kanun bazı durumlarda ise hâkim belirlemiştir. Buna göre ehliyeti tam olmayan kişinin babası veya babadan dedesi yaşıyorsa şahsi ve mali bütün tasarruf hakkı bunlara verilirdi. Baba veya dede hayatta değilse velayet ve vesayet birbirinden ayrılırdı. Böyle bir durumda velayet hakkı “bi nefsihi asabe” denilen akrabalara verilirdi. Bunlar ise oğul, oğulun oğlu, erkek kardeş, amca gibi temsil edilen kişiye erkek tarafından bağlı bulunan erkek akrabalarıdır. Bunlardan biri bulunmazsa velayet anneye verilirdi. Vesayet hakkında ise baba ve dede hayatta değilse bu hak önce babanın hayatta iken tayin ettiği şahsa, bu yoksa dedenin tayin ettiği kişiye verilirdi. Her ikisi de bir vasi belirlemediyse hâkimin belirlediği kişiye verilirdi. (Karaman, 2008: 280-281).

Osmanlı Devleti'nde Vasi

Osmanlı Devleti'nin vasi tayininde İslam Hukuku'nu uyguladığı görülmektedir. Osmanlı Hukuku'nda yukarıda belirtildiği üzere İslam Hukuku'na göre tam eda ehliyetine sahip olmayan veya eksik ehliyetli kişilere “kasır” denilmektedir. *Gayr-i mümeyyiz* küçük ve akıl hastası tamamen ehliyetsizlerin bulunduğu gibi, eksik ehliyetli olan *sefih* ve *mümeyyiz* küçükler de bulunmaktadır. Bu kişilerin şahsi ve mali haklarını korumak için hukuki temsil uygulanmıştır. Bunların terbiye, eğitim ve evlendirme gibi şahsi haklarının temsiline velayet, mali işlerindeki temsiline ise vesayet denilmektedir. (Cin – Akgündüz, 2011: 458-459).

İncelenen Amasya Şer'iyeye Sicillerinde çocukların babalarının veya annelerinin hayatını kaybetmesi sonucunda vasi tayini yapıldığı görülmektedir. Vasi ataması için belirlenen hastalık gibi diğer durumlarla karşılaşmamıştır. Örneğin Amasya'da Kamerüddin Mahallesi'nde yaşayan Rabia Hatun hayatını kaybetmiştir. Bunun küçük kızı Fatma'ya

annesinden kalan malların korunması için mahkeme tarafından babası Mehmed, vasi tayin edilmiştir. (Amasya Şer'iyeye Sicili Defteri, No. 24 / sayfa no. 11 / hüküm no. 1: 4 Zilhicce 1113/2 Mayıs 1702). Yine aynı şekilde Amasya'da Eski Kethüda Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Mustafa ibn-i es-Seyyid İbrahim vefat etmiştir. Küçük oğlu Kemaleddin ve küçük kızı Şerife'ye babalarından intikal eden mallarını korumak için annesi Zeliha binti Hasan, vasi olarak tayin edilmiştir. (AŞSD, 25/19/3: 7 Şaban 1117/24 Kasım 1705).

Belirtildiği üzere vasi tayini iki şekilde yapılmıştır. Baba tarafından belirlenen kişi *vasi-i muhtar* olarak adlandırılıp bu kişi vasiyeti yerine getirmekle görevlidir. Kadı tarafından atanan kişiye ise *vasi-i mansub* denilmektedir. (Devellioğlu, 2004: 1138). Ele aldığımız Amasya Şer'iyeye Sicillerinde babanın belirlediği vasinin çok az olmasıyla birlikte daha ziyade kadı tarafından atanan vasilerin olduğu görülmektedir.¹ Örneğin Kayseri'ye bağlı Germür köyünden olan Amasya'da ticaret amacıyla Mehmed Paşa Hanında kalan ve orada vefat eden Şahin veled-i Sefer'in küçük oğullarının ve kızının vasi-i mansubu eşi Altun binti Murad'dır. Altun'un vekili ise eşinin erkek kardeşi Satılmış isimli zimmidir. Bu kişi, Şahin'in hayattayken vasi-i muhtar olarak tayin ettiği Ali Hâce-zâde Mustafa Efendi'den kardeşinin terekesini tamamen aldığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir. (AŞSD, 25/26/5: 10 Şevval 1117/25 Ocak 1706).

Osmanlı Amasya'sında Vasiler ve Nitelikleri

Hukuki temsil görevi için bazı niteliklere sahip olmak gerekmektedir. Bunlar arasında hür, akıl sahibi, buluğa ermiş ve aynı dinden olma şartı yer almaktadır. Böylelikle kölelerin, buluğa ermemiş küçüklerin, akıl hastalarının ve farklı dinden olanların veli olmalarına izin verilmemiştir. Vesayette ise bunlara ek olarak vasinin reşit ve güvenilir birisi olması da gerekmektedir. (Aydın, 2001: 234). Örneğin Amasya'da el-Hac İlyas Mahallesi'nden vefat eden el-Hac Ömer bin Mehmed'in küçük oğulları Ömer ve Hasan, küçük kızı Fatma'nın işlerinin

¹ Ayrıca bkz. Merve Karakulak, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'nın Gündelik Hayatı (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022), 145.

görülmesi ve çocuklara babasından intikal eden mallarının korunması için bir vasi tayin edilmesi gerekmiştir. Çocukların annesi Fatma binti Veli reşit ve dindar olmasından dolayı vasi tayin edilmiştir. (AŞSD, 24/34/2: 1 Recep 1114/21 Kasım 1702). Başka bir örnekte Amasya'nın Şamice Mahallesi'nden Hüseyin bin Mehmed hayatını kaybetmiştir. Bunun küçük çocukları Mehmed ve Emine için bir vasi atanması lüzumu doğmuş, vasilik şartlarını taşıyan annesi Kamer vasi olarak atanmıştır. (AŞSD, 25/8/4: 1 Cemaziyelevvel 1117/21 Ağustos 1705)²

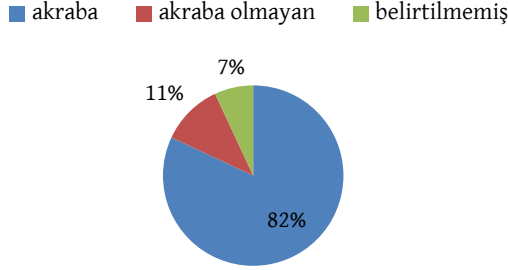
Vasilerin bu özellikleri taşımasının yanında vasilik ilişkisinin kurulabilmesi için görevi yapacak olan kişinin bunu kabul etmesi gerekmektedir. Çünkü aynı zamanda vesayet bir akittir. (Ekinci, 2014: 411). Örneğin 28 Ağustos 1702 tarihli bir belgede Amasya'da Çırakçı Mahallesi'nden vefat eden es-Seyyid Mustafa bin Mehmed bin Ali'nin küçük kızı Fatma'nın işlerinin görülmesi ve kızına intikal eden mallarının muhafaza edilmesi için mahkeme tarafından amcası es-Seyyid Osman Çelebi vasi tayin edilmiştir. Amcası bu vesayeti kabul etmiş ve görevini yerine getireceğini belirtmiştir. (AŞSD, 24/25/2: 4 Rebiülahir 1114/28 Ağustos 1702). Yine başka bir belgede Amasya'da Saluca köyünden el-Hac Halil bin Mehmed hac yolunda hayatını kaybetmiştir. Bunun küçük oğlu Ali için bir vasi tayin edilmesi gerekmiş. Çocuğun amcası Molla Hasan, yeğeni Ali reşit olana kadar vasi olarak belirlenmiştir. Amcası mahkemenin kendisine verdiği bu görevi kabul etmiştir. (AŞSD, 25/15/1: 20 Cemaziyelahir 1117/9 Ekim 1705).

Vasiliği üstlenenler gerek hukuki yapı gerekse toplumsal koşullar dikkate alındığında daha çok akrabalar tarafından deruhte edilmiştir. İncelenen 24 ve 25 numaralı sicilde yer alan toplam 72 vasi tayini hükmünde vasi olarak belirlenen kişilerin 59'unun akraba, 8'inin akrabalık bağı bulunmayan şahıslar olduğu görülürken 5'inin ise yakınlık derecesinin belirtilmediği anlaşılmaktadır. Ancak yakınlık derecesi belirtilmeyen bu kişiler nafaka hükmü içinde yer

² Ayrıca Hüseyin Muşmal ve İrem Gürbüz'ün makalesinde bu konu ile ilgili belgelerde kullanılan tabirler verilerek açıklama yapılmıştır. Hüseyin Muşmal-İrem Gürbüz, "Osmanlı'da Vasilik Kurumu: Konya Örneği", *Turkish Studies*, 13/16, (2018), 209.

almasıyla birlikte vefat edenin baba veya kendi ismiyle ortak isimlere sahip olduğundan çocukla akraba olma ihtimali bulunmaktadır.

Grafik 1: Akrabalık Açısından Vasi Tayini

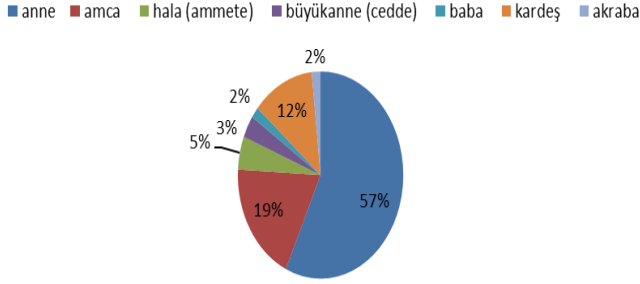
Grafik 1'e göre vasi tayininde akrabalık ilişkisi bakımından vasilerin % 82'si akraba, % 11'i akraba olmayanı ve % 7'si ise belirtilmemiş olanı göstermektedir. Örneğin Amasya'nın Zire köyünden vefat eden Ahmed'in çocukları Ömer Osman, Ahmed, Mehmed ve Fatma'ya, annesi Raziye Hatun vasi olarak görevlendirilmiştir. (AŞSD, 25/7/3: 14 Rebiülahir 1117/5 Ağustos 1705). Başka bir örnekte ise Amasya'nın Zire köyünden Mustafa bin Ali'nin hayatını kaybetmesi üzerine veraseti eşi Ayşe, büyük oğlu Ali ve küçük oğlu Abdullah'a intikal etmiştir. Küçük çocuğa mahkeme tarafından Ömer bin Ali vasi tayin edilmiştir. Bu kişinin çocuğun amcası olma ihtimali bulunmaktadır. (AŞSD, 25/55/5: 24 Safer 1118/7 Haziran 1706). Akrabalık ilişkisi bulunmayan kişiye örnek verilecek olursa 19 Ağustos 1702 tarihli hükme göre Amasya'nın Kale-i Bala Mahallesi'nde el-Hac Hüseyin vefat etmiştir. Bunun küçük oğlu Hasan'a mahkeme tarafından vesayet ehli olan Mustafa Bey vasi olarak görevlendirilmiştir. (AŞSD, 24/23/2: 25 Rebiülevvel 1114/19 Ağustos 1702). Aynı zamanda çocukla herhangi bir bağı olmayan vasilerin bey, efendi, çelebi gibi unvanlara sahip olduğu görülmektedir.³ Bu lakaplar vasilerin toplum tarafından güvenilen ve seçkin kişiler arasından belirlendiğini ifade etmektedir. Kullanılan

³ Bkz. AŞSD, 24/23/2; 25/66/5; 25/18/1.

sıfatlar kelime anlamı olarak da okumuş, bilgili, görgülü manalarına gelmekle birlikte toplumun ileri gelen kişileri için kullanılmaktadır.

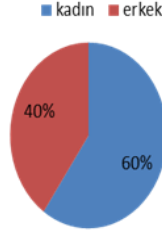
Akrabaların kendi içinde dağılımına bakılırsa annenin daha fazla vasi olarak atandığı görülmektedir. Nitekim M. Akif Aydın'ın belirttiğine göre Osmanlı uygulamasında genellikle babanın bulunmadığı hallerde vasi olarak anne tayin edilmektedir. (Aydın, 2001: 234). Örneğin 8 Ocak 1706 tarihli hükme göre Amasya'dan Şamlı Mahallesi'nden İbrahim hayatını kaybetmiştir. Kızı Samiye'ye babasından ve büyükannesinden kalan malları korumak ve çocuğun bakımını sağlamak için mahkeme tarafından annesi Emine Hatun vasi olarak belirlenmiştir. (AŞSD, 25/22/4: 23 Ramazan 1117/8 Ocak 1706). Grafik 2'ye göre bu dönemdeki vasilerin %57'si anne, %19'u amca, %12'si kardeş, %5'i hala (ammete), %3'ü büyükanne (cedde), %2'si baba ve akrabaları oluşturmaktadır. İncelediğimiz örneklerde şaşırtıcı olmayacak şekilde akrabaların vasi olarak tayin edildiği görülür. Aslında burada şaşırtıcı olan akraba olmayan kişilerin oranıdır. Burada vasilik hukukuna tabi olan kişilerin gerçekten bir akrabadan dahi yoksun oldukları söylenebilir ki bu hiç de azımsanmayacak bir rakamdır. Amasya'nın 18. yüzyılının başlarında sosyal ve ekonomik bakımdan ilgiye muhtaç kesimleri hakkında böylece yeni bilgiler edinilebilmektedir. Bu kişilerin neden akrabalarından mahrum oldukları ayrıca bir çalışma konusu yapılabilir. Ancak incelenen dönem, Karlofça'ya giden yolda Osmanlı-Avusturya savaş devrinin acıklı bir sonrası sürecine denk geldiği için bu kişilerin babalarının -eğer varsa- sefere çağrılmış ve orada şehit olmuş olma ihtimalleri gözden uzak tutulamaz. Bu durum annesi vasi olan örnekler için de geçerlidir. Ayrıca Sibel Kundakçı'nın Amasya ile ilgili çalışmasında, incelediği dönemde bu konu ile alakalı annelerin daha fazla vasi olarak tercih edildiğini tablo ile göstererek belirtmiştir. (Kundakçı, 2016: 306-307).

Grafik 2: Vasi Tayininde Akrabaların Kendi İçinde Dağılımı

Amasya Şer'iyeye Sicillerine göre annelerin daha çok vasi olarak tayin edildiğini belirtmiştik. Dolayısıyla cinsiyet açısından değerlendirildiğinde de kadınların daha aktif olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar hem sosyal hayatta hem de ekonomik hayatta var olduklarını göstermektedirler. Aynı zamanda Amasya'da kadınlar kamusal alanda da etkili bir şekilde faaliyette bulunmaktadırlar. Bunların arasında hamam sahibi, boyahane sahibi olan kadınlar dahi vardır. (Kundakçı, 2016: 236). Bu açıdan değerlendirildiğinde ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı'da kadınların aile hayatında da çocuklarının üzerinde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 20 Ekim 1705 tarihli bir hükümde Amasya'nın Bayezid Paşa Mahallesi'nden Mardiros veled-i Marsuk hayatını kaybetmiştir. Bunun küçük çocukları Marsik ve Manik için anneleri Malike binti Murad vasi olarak tayin edilmiştir. (AŞSD, 25/16/2: 2 Recep 1117/20 Ekim 1705). Ayrıca Amasya Şer'iyeye Sicillerine göre mahkemeye yansıyan vasi atamalarının 43'ü kadın, 29'u erkek olarak belirlenmiştir. Buna göre grafik 3 incelendiğinde vasilerin % 60'ı kadın, % 40'ı ise erkektir.

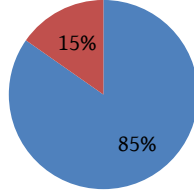
Grafik 3. Cinsiyet Açısından Vasi Tayini

Verilen örnek incelendiğinde gayrimüslimlerin de vasilik için Osmanlı mahkemesine müracaat ettikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde yargılama usulü açısından şer'i mahkemelerin yetki alanı hem Müslümanlar hem de gayrimüslimlerle ilgili davaları kapsamaktadır. Şer'i mahkemeler her vatandaşın cezai ve hukuki davalarına bakmaktadır. Dini nitelikteki aile hukukuyla ilgili olana ise taraflar kendi tercihlerine göre ya cemaat mahkemelerine ya da şer'i mahkemelere başvurabilmektedir. (Küçük, 1999: 209). Örneğin 17 Şubat 1706 tarihli bir belgede Amasya'nın Devehane Mahallesi'nden vefat eden Osib'in küçük oğlu Melkon için annesi Marta, mahkeme tarafından vasi olarak atanmıştır. (AŞSD, 25/37/1: 4 Zilkade 1117/17 Şubat 1706). Gayrimüslimlerin vasilerine bakıldığında onlarda da yakın akrabalarının (anne, amca, kardeş, büyükanne vb.) bu göreve getirildiği anlaşılmaktadır. İncelenen defterlere göre vasi konusu içinde grafik 4'e göre Müslümanların mahkemeye müracaatları % 85 oranında olup gayrimüslimler ise % 15 oranını kapsamaktadır. Ayrıca verilen örneklere göre kendi çocuklarıyla ilgili olan vasilik gibi önemli bir konuda gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemelerine başvurmaları onların hem devlete hem de Osmanlı yargısına ne kadar güvendiklerini göstermektedir.

Grafik 4: Vasilerin Müslüman ve Gayrimüslim Olmaları Açısından

■ müslüman ■ gayrimüslim

Gayrimüslimlerin vasileri de genellikle kendi dinlerinden seçilmektedir. Hukuka göre vasi belirlenirken dikkat edilen hususlardan birisi de vasi ile vesayet altında bulunan kişinin dininin aynı olmasıdır. (Cin – Akgündüz, 2011: 460). Ancak bu uygulamanın istisnaları da bulunmaktadır. İncelenen defterlerde gayrimüslim bir çocuğa Müslüman bir vasi tayin edilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin Amasya'nın Zire köyünden Hani binti Kireği isimli Hıristiyan vefat etmiştir. Bunun küçük oğlu ve kızına kendisinden intikal eden mallarını korumak ve aynı zamanda çocukların işlerini görmek için bir vasi gerekmektedir. Bu çocuklara vasilik yapabilecek şartlara sahip olan Şaban Efendi bin Ali Efendi vasi olarak atanmıştır. (AŞSD, 25/66/5: 20 Cemaziyevvel 1118/30 Ağustos 1706). Ayrıca defterdeki gayrimüslimler ile ilgili diğer belgeler incelendiğinde genelde zimmiler arasında da çocukların akrabaları arasından vasiler belirlenmektedir. Bu nedenle bir Müslüman vasinin belirlenmesi yetim veya öksüz olan bu çocuklara ailesinden vasi tayin edilecek veya vasilik şartlarını taşıyan kişilerin olmama ihtimalini düşündürmektedir.⁴ Ancak incelenen defterlerde Müslüman

⁴ Keza Muşmal ve Gürbüz, çalışmalarında çocukların vesayete uygun akrabalarının olmamasından dolayı gayrimüslime müslim, müslime de gayrimüslim vasi tayini yapıldığını örneklerle dile getirmiştir. Muşmal-Gürbüz, "Osmanlı'da Vasilik Kurumu: Konya Örneği", 213.

bir çocuğa gayrimüslim bir vasi tayini yapıldığı görülmemektedir.

Vasilerin Sorumlulukları

Vasiler, vasisi oldukları kişilerin lehine olan tasarrufları yapabilmektedir. Aleyhine olanları ise yapma hakkı verilmemiştir. (Cin – Akgündüz, 2011: 461). Bazı durumlarda vasiye yetim olan çocuğun mallarını satabilme hakkı verilmiştir. Küçük çocuk nafakaya muhtaçsa eğer babasının malından bedel-i misil veya gabn-i yesir ile de olsa malı satılarak nafakası temin edilebilir. (Akgündüz, 1986: 253). Örneğin Amasya'nın Hızır Paşa Mahallesi'nden vefat eden Mustafa bin Abdullah'ın veraseti eşi Fatma ile küçük oğlu ve kızına intikal etmiştir. Bu küçük çocuklara mahkeme tarafından anneleri vasi olarak tayin edilmiştir. Çocukların annesi mahallede babalarından kalan bir tarafı Hasan mülkü ve üç tarafı yol ile çevrili tahtani iki oda ve bir miktar havlu ve müştemil mülk menziline vasisi olduğu çocuklarının nafaka ve giyim kuşam parasına çok ihtiyaçlarının olmasından dolayı müzayede ile satarak parasını para vakfına yatırmak istemiştir. Bunun araştırılıp doğru olduğu öğrenilince mahkeme tarafından mülkün satışına izin verilmiştir. (AŞSD, 24/14/1: 16 Muharrem 1114/12 Haziran 1702). Yine başka bir örnekte çocukların geçimini sağlamak için mülk satışına başvurulmuştur. Buna göre Merzifon'da Kaplan Seküsü Mahallesi'nde vefat eden Toros'un oğulları ve kızlarının vasisi olan Çeribaşı Mahallesi'nden Melek binti Agop mahkemeye müracaat etmiştir. Çocukların babalarından kalan sınırları belli mülk menziline hem babasından kalan borç hem de çocukların geçimi için nafaka ve kılık kıyafet parasına ihtiyaçlarından dolayı 230 kuruşa satılmıştır. (AŞSD, 25/52/1: 5 Safer 1118/19 Mayıs 1706).

Vasilerin çocukların geçimini sağlamanın yanında bunların babalarından kalan mallarını başkalarına karşı da korudukları görülmektedir. Örneğin Amasya'da Bayezid Paşa Mahallesi sakinlerinden Koyun oğlu olarak bilinen Abdülgani'nin veraseti eşi ve küçük kızı Safiye'ye kalmıştır. Çocuğunun vasisi olan annesi Fatma Hatun, Dere köyünden Ayşe Hatun'u şikâyet etmiştir. Sınırları belli olan bağ arsasının

yarım hissesi bunlara ait olmakla birlikte Ayşe Hatun kendi hissesine kanaat etmeyip burayı zapt etmiştir. Mahkemede Ayşe Hatun'un zevci olan vekili Mısto da yarım hissenin Fatma Hatun'un vasisi bulunduğu Safiye'nin babasının olduğunu kabul etmiştir. Bu kişinin bağa olan müdahalesinin engellenmesi istenmiştir. (AŞSD, 25/87/3: 12 Ramazan 1118/18 Aralık 1706).

Vasilerin Tayin Süreleri

Amasya Şer'iyeye Sicilleri incelendiğinde yetim çocuklara vasi olanların görevleri genellikle çocuğun reşit olmasıyla son bulmaktadır. Örneğin Amasya'nın Devehane Mahallesi'nde yaşayan Serkis veled-i Avanos hayatını kaybetmiştir. Bunun küçük oğlu Avanos'a ve küçük kızına reşit olana kadar mahkeme tarafından babalarının kardeşi Varteres, vasi olarak atanmıştır. (AŞSD, 24/30/1: 1 Cemaziyelahir 1114/23 Ekim 1702). 8 Şubat 1706 tarihli başka bir belgeye göre Amasya'nın Hakala nahiyesine tabi Firuz köyünden Ayşe binti Halil vefat etmiştir. Bu kişi vefat ettiğinde oğlu Ali bin Ebubekir küçük yaşta olup mahkeme tarafından Mustafa bin Abdüsselam vasi olarak belirlenmiştir. Ali on dört yaşına geldiğinde vasisinde bulunan ve annesinden kalan bir sim kuşak, bir çift altın küpe, bir çift mercan bilezik, bir donluk darayi⁵, üç aded kara inek gibi çeşitli eşyalarını ve bir menzilin vasisinden almıştır. (AŞSD, 25/29/2: 24 Şevval 1117/8 Şubat 1706). Diğer bir örnekte Amasya'nın Üçler Mahallesi'nde sakin Hasan bin Baki mahkemeye müracaat etmiştir. Babası Baki ibn-i Ahmed vefat edince kendisine amcası İbrahim, vasi tayin edilmiştir. Amcası, Hasan'a babasından intikal edenleri veremediği için hayatını kaybetmiştir. Hasan, buluşa erince amcasının eşi Havva Hatun'dan malını almıştır. (AŞSD, 24/34/4: 11 Recep 1114/1 Aralık 1702).

Vasi, hayatını kaybettiğinde yeniden vasi belirlendiği görülmektedir. Böylelikle yetim kalan çocuğun mağdur edilmemesi için gerekli işlemlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Zünnunabad kazasına tabi Bayındır köyünden olan ve

⁵ Dârâyî: İran'da dokunan kalın bir tür kumaştır. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), "dârâyî", 341.

Amasya'nın Köprübaşı Mahallesi'nde ikamet eden Ahmed bin Satılmış vefat etmiştir. Bunun küçük oğlu Mehmed'in vasisi olan es-Seyyid Ali hayatını kaybedince mahkeme tarafından Ali Çelebi Mehmed vasi olarak tayin edilmiştir. (AŞSD, 25/85/3: evâhir-i Şaban 1118/28 Kasım-6 Aralık 1706).

Nazır Tayini

Nazır, İslam devletlerinde çeşitli kurum ve kuruluşların yönetici veya denetleyicilerini ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. Sözlükte bakmak, görmek, incelemek anlamlarındaki nazar kelimesinden türeyen nazır, divanlar ve vakıflar gibi mali kurumları yöneten ve denetleyen kişiler için kullanılan bir tabirdir. (Tomar, 2006: 449). Hukuki bir tabir olarak ise vasinin yapacağı tasarruflara nezarete bulunmak üzere musî ya da hâkim tarafından atanan kişi için kullanılmaktadır. (Pakalın, 1983: 2/666). Vasi ile beraber bir gözlemci de tayin edilirse malların idaresi ve muhafazası için vasi tercih edilmiştir. Fakat vasi, nazırını haberdar edip görüşünü almadan kalan malların hiçbirisinde tasarruf hakkını kullanmamaktadır. (Akgündüz, 1986: 252). Örneğin 29 Eylül 1706 tarihli bir hükümde Amasya'nın Zire köyünden vefat eden Mehmed Bey ibn-i Abdülkerim'in küçük oğlu Ali ve küçük kızları Ayşe ve Fatma için anneleri Fatma binti Mustafa Hatun vasi olarak atanmıştır. Ama bunun üzerine bir nazır tayin edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle mahkeme tarafından Abdülfettah Çelebi ibn-i Abdülkerim nazır olarak seçilmiştir. (AŞSD, 25/70/5: 20 Cemaziyelahir 1118/29 Eylül 1706). Başka bir örnekte vasi üzerine atanan nazırın aracılığıyla nafakanın belirlendiği görülmektedir. 9 Şubat 1706 tarihli hükme göre Amasya'nın Hacı Hamza Mahallesi'nde yaşayan el-hac Mehmed bin Himmet hayatını kaybetmiştir. Bunun küçük çocukları Mahmud, Hasan, Hatice ve Fatma'nın vasileri olan Mehmed bin el-hac Mehmed mahkemeye gelerek çocukların nafakaya çok ihtiyaçlarının olduğunu dile getirerek çocukların babasının malından nafaka talep etmiştir. Nazır Seyyid Halil Efendi aracılığıyla her gün için her birine ikişer paradan toplam sekiz para tayin edilmiştir. (AŞSD, 25/30/2: 25 Şevval 1117/9 Şubat 1706).

Nafaka Tayini

Nafaka, sözlükte kişinin çoluk çocuğuna harcadığı nesnelere için kullanılmaktadır. Bu nesnelere içinde şeriata göre yiyecek, giyecek ve barınacak yer bulunmaktadır. (Yazır, 1997: 4/7). Nafakanın sebepleri içinde evlilik, akrabalık ve mülk sisteminde birisinin rakabesine sahip olması bulunmaktadır. (Yazır, 1997: 4/10). İslam'a göre çocuğun nafakası babasına aittir. Küçük erkek çocuğun yaşlıları çalışıp para kazanır hale gelinceye kadar nafakalarını babası karşılamaktadır. Kız çocuğunda ise kız büyüye bile evleninceye kadar babasına, evlendikten sonra nafakası kocasına ait olmaktadır. (Karaman, 2006: 140-141).

Amasya Şer'iyeye Sicilleri incelendiğinde ebeveyni vefat eden çocuğa vasi tayin edilmesinin yanında çocuğun bakımı ve giderlerinin karşılanması için nafaka da tahsis edilmektedir. Örneğin Amasya'nın Kazgancı Mahallesi'nden Mehmed bin Hüseyin bin Mustafa vefat etmiştir. Bunun küçük oğulları Mehmed, Hüseyin ve Hasan ile küçük kızı Şerife'nin vasisi olan amcaları Mustafa bin Hüseyin mahkemeye müracaat etmiştir. Çocukların babasının malından nafaka ve giyim kuşam parası bağlanması istenmiş ve her birine günlüğü ikişer buçuk para olarak nafaka belirlenmiştir. (AŞSD, 24/32/2: 16 Cemaziyelahir 1114/7 Kasım 1702). 4 Şubat 1706 tarihli başka bir hükümde Amasya'nın Pervane Bey Mahallesi'nden vefat eden Hüseyin Efendi ibn-i Satılmış'ın küçük oğlu es-Seyyid Şeyh Mehmed için vasisi olan annesi Seyyide Fatma tarafından mahkemede nafaka talep edilmiştir. Giderlerinin karşılanması için günlüğü beşer para bağlanmıştır. (AŞSD, 25/28/3: 20 Şevval 1117/4 Şubat 1706). Tablo 1 incelendiğinde o dönemde Amasya'da vasilerin aracılığıyla belirlenen nafaka miktarları görülmektedir.

Tablo 1. Tayin Edilen Nafaka Tablosu

Mahalle/Köy	Nafaka Bağlanan Kişiler	Para	Kaynak
Devehane Mahallesi	Ömer/Abdüllatif	3 para	24/30/3
Kazgancı Mahallesi	Mehmed/Hasan /Hüseyin/Şerife	2'şer buçuk para	24/32/2
Bayezid Paşa Mahallesi	Marsuk/Manik	2'şer para	25/16/3
Zire Karyesi	Deste/Zümrüd/ Meyrem	1 semen	25/16/6
Sofular Mahallesi	Ömer/Hasan/Ayşe	3'er para	25/23/4
Bekçe Karyesi	Osman/Emine	2'şer para	25/26/1
Pervane Bey Mahallesi	Es-seyyid Mehmed	Şeyh 5'er para	25/28/3
Hacı Hamza Mahallesi	Mahmud/Hasan/ Hatice/Fatma	2'şer para	25/30/2
Kurşunlu Mahallesi	Mehmed	8 para	25/32/3
Çırakçı Mahallesi	Fatma/Fadime	3'er para	25/42/1
Karatay Mahallesi	Altun	2'şer para	25/45/2
Zire Karyesi	Abdullah	2 para	25/52/4
Mecidözü/Tuğla? Karyesi	Hatice/kardeşi	2'şer para	25/60/3
Gümişlüoğlu Mahallesi	Abdullah/Emine/ Rabia/Fatma	4'er akçe	25/67/4
Ezine Pazarı nahiyesi/Sevincer Karyesi	Mehmed/Osman/ Mustafa/Saliha	3'er para	25/82/4

SONUÇ

Vasilik müessesesi, Osmanlı'da çocuğu ve bireyi korumak için oluşturulan en önemli kurumlardan biridir. Annesini ya da babasını kaybeden çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesi en yakın ebeveyni tarafından sağlanmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın.” düşüncesi ile hareket etmiştir. Böylelikle halk içinde reşit olmayan bireylerin eğitimi, yetiştirilmesi hem ekonomik açıdan hem de fiziki olarak korunması devlet nazarında mühim olmuştur. Bu kapsamda vasilik kurumu,

çeşitli kuralların benimsendiği ve devlet tarafından uygulandığı bir sistem haline gelmiştir. Bu aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun adalet anlayışının da bir gereğidir.

Çalışmada ele alınan Amasya Şer'iyeye Sicillerinden 24 ve 25 numaralı defterde toplamda vasilerin geçtiği hükümler 72 adettir. Bunlardan bazıları nafaka belgeleri olduğu için vasilerin açık kimliğine ulaşamamıştır. Diğer belgelere bakıldığında vasi tayinleri yapılırken vasilerin daha çok akrabalarından seçilmesine dikkat edilmiştir. Çocuğun kan bağına olduğu kişiler arasında da en çok anneler vasi olarak atanmıştır. Bu dönemde Amasya'da çocuklar daha ziyade babalarını kaybetmişlerdir. Böyle bir durumun meydana gelmesinde Osmanlı'nın yaşamış olduğu savaşlar etkili olabilir. Çocukların yetim kalmaları muharebelere erkeklerin çağırılması ve kişilerin buldukları savaşlardan geri dönememesi ihtimalini düşündürmektedir. Akrabalar arasında vasilik şartlarını taşımayan ya da akrabası bulunmayan çocuklara ise mahkeme tarafından başka kişiler vasi olarak atanmıştır. Bu kişiler ise çelebi, bey, efendi gibi unvanlara sahip olmakla birlikte toplum tarafından saygın kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca incelenen belgelerde kişilerin annelerini veya babalarını kaybetmeleri sonucunda vasi tayini yapıldığı görülmüş ve hastalık gibi diğer durumlarla karşılaşmamıştır.

Vasiler, baba tarafından belirlenen ve mahkeme tarafından atanan olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Amasya Şer'iyeye Sicillerine bakıldığında babanın belirlediğinden ziyade mahkeme tarafından vasiler atanmıştır. Bu konu ile ilgili Osmanlı mahkemelerine Müslümanların müracaatları haricinde kendi cemaat mahkemeleri olmasına rağmen gayrimüslimler de başvurmuştur. Zimmilerin çocukları ile ilgili olan bir konuda kendi cemaat mahkemelerini değil de Osmanlı mahkemelerini tercih etmeleri aslında devlete olan güveninin de bir göstergesidir. Aynı şekilde gayrimüslimlerin yetim veya öksüz kalan çocuklarına da daha ziyade kendi kan bağından olan kişiler bu görev için belirlenmiştir. Ancak bunun istisnaları da mevcuttur. İncelenen defterlerde zimmi

olan bir çocuğa Müslüman bir vasi de atandığı görülmektedir. Böyle bir durumun yaşanması ise gayrimüslim çocukların aile bireylerinin olmaması veya ailesinden vasilik şartlarını taşıyan kişilerin bulunmamasından kaynaklanmış olabilir.

Vasilik süresi ise çocuk reşit olana kadar sürmekle birlikte vasinin hayatını kaybetmesi veya vasinin görevini bırakması gibi durumlarda çocuğa mahkeme tarafından tekrar yeni bir vasi ataması gerçekleştirilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti, çocuklar mağdur edilmeden düzenli bir şekilde bu kurumun işlemlerini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Amasya Şer'iyeh Sicili 24

Amasya Şer'iyeh Sicili 25

Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku*

Külliyatı, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 6, 1986.

Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Basımevi, 2001.

Aygün, Necmettin, "Nikâh Akdi ve Vasilik Bağlamında Aksaray ve Çevre Yerleşimlerde Kadınlar ile Çocukların Hak Arama Hukuku (1742-1743)", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5/10, (Aralık 2018), 249-268.

Bardakoğlu, Ali, "Vesayet", *DİA*, 43/66-70, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Cin, Halil – Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

Çağına, Mustafa, "İslam Düşüncesinde Aile Ahlakı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.

Çelikdemir, Murat – Arıkan, Melahat, "Osmanlı'da Korumaya Muhtaç Çocuklar ve Vesayet Kurumu: Ayıntâb'daki

- Uygulamasını (1750-1806)", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 5/1, (2022), 1-28.
- Deliktaş, Aslı, "Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak: Trabzon Şer'iyye Sicillerine Göre Vasi Korumasında Çocuklar (17. Yüzyıl)", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, ed. Osman Köse, 1/653-660, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, 54/211, (Aralık 1990), 945-962.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 21. Baskı, 2004.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2014.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu*, c. 4, İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- Gümrükçüoğlu, Saliha Okur, "Osmanlı Hukuk Uygulamasında Kadının Çocuğu Üzerindeki Velayet ve Vesayet Hakkı", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1, (Haziran 2022), 105-144.
- Gürsoy, Çiğdem, "Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma", *Belgi Dergisi*, 2/19, (2020), 2082-2098.
- Karakulak, Merve, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'nın Gündelik Hayatı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Karaman, Hayreddin, "Fıkıh", *DİA*, 13/1-14, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku (1. 2. 3. Ciltler Bir Arada)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Karaman Hayreddin, *İslam'da Kadın ve Aile*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Kundakçı, Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016.
- Küçük, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, 4/208-216, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

- Muşmal, Hüseyin – Gürbüz, İrem, “Osmanlı’da Vasilik Kurumu: Konya Örneği”, *Turkish Studies History*, 13/16, (2018), 199-236.
- Özcan, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/103-121, 2006.
- Özturan, Seda Saraç, “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Mahkemelerinde Vasi Tayini”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (2018), 238-255.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, İstanbul: MEB, 1983.
- Şimşek, Ayşe, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç-“, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, (2021), 89-126.
- Tomar, Cengiz, “Nazır”, *DİA*, 32/449, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uğur, Yunus, “Şer’iyye Sicilleri” *DİA*, 39/8-11, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yazıcı, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD*, 48/1, (2007), 1-46.
- Yeter, Uğur, *24 Numaralı Amasya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1113-1115/M. 1702-1703)*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023.

AMASYA'DA KURULAN İKİ BÖLÜK: LAHANACILAR VE BAMYACILAR BAĞLAMINDA CİRİT OYUNU VE RESİM SANATINA YANSIMALARI*

Şura Kavalcı Şana**

Öz

At, Türk kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahiptir. At sahibinin yakın arkadaşı, yoldaşı ve en değerli varlığı olarak görülmüştür. Bu değerli varlık sporda, sanatta, askeriyede, devletlerarası ilişkilerde, efsanelerde, oyunlarda ve şölenlerde karşımıza çıkmaktadır. Türklerin atları binek hayvanları olarak kullanmaları askeri alanda büyük bir güce sahip olmalarını sağlamıştır. Atların üzerinde denge sağlayabilmeleri günümüzde de devam eden spor dallarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu spor dallarının arasında at yarışı, cirit, kökbörü ve ok atma gibi oyunlar gelmektedir. Bu oyunlar aynı zamanda binicinin ve atın savaşa hazırlanması niteliğindedir. Bunlardan cirit, binicilikteki hünerin, çevikliğin ve cesaretin sembolü olmuştur. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Amasya Sancakbeyi olan Şehzade Mehmet Çelebi (1383-1421) biniciliğe önem vermiştir. Çelebi Mehmet'in Amasya'da kurduğu atlı askeri birliklere Bamyacılar ve Lahanacılar denilmiştir. Bamyacılar ve Lahanacılar Amasya ile Merzifon arasındaki Suluova ve Yedikır alanlarında savaş hazırlıkları yapmışlardır. Bamyacılar ve Lahanacılar olarak iki cirit takımı olarak meydanlarda karşılaşmışlardır. Çelebi Mehmet zamanında başlatılan bu iki grubun savaş oyunları İstanbul'da saray tarafından desteklenmiş ve devam ettirilmiştir. Yetenekli binicilerden oluşan iki takım padişahın önünde gösteri amaçlı karşı karşıya gelir, önce mehter müziği eşliğinde cirit atmadan geçiş yaparlar daha sonra cirit oynamaya başlarlardı. Batılı seyyahlar hatıralarında cirit

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Türk İslam Sanatları Ana Bilim Dalı, surakavalci@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7076-2436>.

oyunlarından bahsetmektedir. Günümüzde de devam ettirilen cirit, Anadolu'da birçok ilde yaşatılmaktadır. Saray halkının günlük yaşamında izler bırakmış, eğitim, spor ve kültür boyutu bulunan bu oyun resim sanatında kendine yer bulmuştur. Bu çalışmada cirit oyunu, çeşitli el yazma eserlerde yer alan tasvirlerde, gravürlerde ve çağdaş resim sanatındaki yansımaları ile birlikte ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, At, Cirit, Geleneksel Spor.

Two Squadrons Established in Amasya: Javelin Game in the Context of Lahanacılar and Bamyacılar literally Its Reflection in Painting Art

Abstract

The horse has an important place in Turkish culture and civilization history. The horse has been seen as the owner's close friend, companion and most valuable asset. This valuable asset is encountered in sports, art, military, interstate relations, legends, games and feasts. The fact that the Turks used horses as mounts allowed them to have great power in the military field. The fact that they could balance on horses paved the way for the formation of sports branches that still continue today. Among these sports branches are games such as horse racing, javelin, kökbörü and archery. These games also serve as a preparation for the rider and the horse for war. Of these, javelin has become the symbol of skill, agility and courage in horsemanship. After the Battle of Ankara (1402), Prince Mehmet Çelebi (1383-1421), who became the Sanjak Bey of Amasya, gave importance to horsemanship. The mounted military units established by Çelebi Mehmet in Amasya were called Bamyacılar and Lahanacılar. The Bamyacılar and the Lahanacılar made preparations for war in the Suluova and Yedikır areas between Amasya and Merzifon. The Bamyacılar and the Lahanacılar teams met in the squares as two javelin teams. The war games of these two groups, which were started during the time of Çelebi Mehmet, were supported and continued by the palace in Istanbul. Two teams of talented riders would face each other for show in front of the sultan, first passing without throwing javelins accompanied by

mehter music, and then they would start playing javelin. Western travelers mention javelin games in their memoirs. Javelin, which is still continued today, is kept alive in many provinces in Anatolia. This game, which has left its mark on the daily lives of the palace people and has educational, sports and cultural dimensions, has found its place in painting. In this study, the javelin game is discussed together with its reflections in various manuscripts, engravings and contemporary painting.

Keywords: Amasya, Horse, Javelin, Traditional Sports.

GİRİŞ

Atın Kültürümüzdeki Yeri

Orta Asya'dan itibaren Türklerin en değerli hayvanlarından birisi 'at' olmuştur. At, Türk kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahiptir. Türk kültürü ata dayalıdır ve atlı kültür olarak değerlendirilmektedir.¹ Atın etinden, sütünden, kılından ve derisinden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra yük taşıma ve binek hayvanı olarak da kullanılmıştır. Sürati sebebiyle uzun mesafeleri yakınlaştıran bir ulaşım aracı olmuştur. Atın özellikle binek hayvanı olarak kullanılması insanlık tarihinin önemli bir kültür aşaması kazanmasına yol açmıştır. At, üstüne binen kişiye güç ve özgürlük katmaktadır. Güzelliği, uyumu, kuvveti, hızı ve insancıl hususiyetleriyle insanın yoldaşı olmuştur. Dede Korkut Hikayeleri'ndeki kahramanlardan Bamsı Beyrek'in "At dimezem sana kardaş direm kardaşımdan öte"² sözüyle atından övgüyle bahsederken "kardaş" ve "yoldaş" kelimelerini kullanması insan ve at arasındaki ilişkiyi çok güzel anlatır. At sahibinin yakın arkadaşı ve en değerli varlığı olarak görülmüştür.³ Türkler atlarıyla bütünleşmiştir.

¹ Faruk Sümer, *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1983), 1-2. İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde At", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (2021) 1-12.

² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2023), 37.

³ Türk kültüründe ölen kişilerin atıyla birlikte gömülmüş olması Türklerin atlara olan sevgisini, ilişkisini ve insanın ata olan bağlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 29.

9. yüzyılda yaşamış Arap edebiyatı yazarı Câhız (ö. 869), atın Türklerin hayatındaki önemine ve at ile bütünleşen binicisinin yeteneğine vurgu yapar: “Türk’ün silâhı, hayvanı, koşum takımları ile ilgili her şeyi yanında bulunur... Öyle at sürer ki onun dışındakiler geride kalır ve Türk hızla koşan at üzerinde dört yana ok atar... Türk atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adını söyleyince atı onu takip eder... Türk’ün ömrünün fazlası atı üzerinde geçer... Türk hem çoban, hem seyis, hem cambaz, hem baytar, hem süvaridir... Hülâsa bir Türk başlı başına bir millettir...”⁴

Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî (1207-1273) Türklerin binicilikteki ünlerini aktararak şöyle der: “Savaşa girişip atını ateş hendeğinden atlatan Türk’e ne mutlu. Atını Öyle Şahlandırır ki at göğün zirvesine doğru harekete geçer.”⁵

1554 yılında Osmanlı Devleti’ne elçi olarak gelen Busbecque (1522-1592), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile görüşmek için Amasya’ya kadar bir yolculuk yapmış hem İstanbul hem de bu yolculuk süresince Anadolu’yu gözlemlemiştir. Türklerin at sevgisini, ata gösterdiği ilgiyi yakından görmüştür. Osmanlı’da atların insanları görünce sevindiklerini ve atlarına şefkatli davrandıklarını söylemektedir: “... Türkiye’de her şey insanileşmiş, her katı yumuşamıştır. Hayvanlar bile...”⁶

Atla insanın arasında oluşan bağ ve uyum kültürel anlamda önemli bir aşama olmuştur. Bu değerli varlık sporda, sanatta, askeriyede, devletlerarası ilişkilerde, efsanelerde, oyunlarda ve şölenlerde görülmektedir.

Atlı oyunlar

Türklerin atı binek hayvanı olarak iyi şekilde kullanabilmesi askeri alanda üstünlük sağlamıştır. At tarih boyunca binicisinin savaşlarda can yoldaşı olmuştur. Barış zamanlarında ise farklı oyunlarla at ve binicisi zinde

⁴ Câhız, *Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 66-69.

⁵ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Terc. Derya Örs-Hicabi Kırılancı, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2012), 372.

⁶ İstanbul’dan Amasya’ya kadar uzanan yolcuğundaki gözlemlerini dört mektupla aktarmıştır. Ogier Ghiselin De Busbecg, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, çev. Aysel Kurutluoğlu (Tercüman 1001 Eser, 2018),100-101.

tutulmuştur. Atların varlığı, ata iyi binebilmek ve denge sağlayabilmek günümüzde de devam eden atlı oyunların oluşumuna, gelişmesine ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Bunların arasında at yarışı, cirit, kökbörü, çevgan ve ok atma gibi oyunlar gelmektedir. Hem atın hem de binicisinin yeteneklerini geliştirmesine de katkı sağlamaktadır. İlk dönemlerde savaşçı özelliklerin geliştirilmesi için idman niteliğinde olan bu oyunlar zaman içerisinde eğlenceye yönelik olarak düğün, şenlik, sünnet gibi etkinliklerde gerçekleştirilmiştir.

Bu oyunlar Orta Asya'da yaşayan eski Türk boylarına kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Büyük Hun Devleti'nin Hakanı Oğuz Kağan'ın ölürken çocuklarına: "Ey oğullar ben çok yaşadım, çok savaşlar gördüm. Çok ata bindim. Çok ok attım. Çok kılıç kullandım ve çok güreştim. Düşmanlarımı ağlattım dostlarımı güldürdüm."⁷ demektedir. Dede Korkut Destanı'nda ise beden hareketleri, yiğitlik ruhu ve anlayışı anlatılır.⁸

Osmanlı Dönemi'nde özellikle saray ve saraya yakın çevrelerde atlı sporların yapıldıkları bilinmektedir. Osmanlı şehzadeleri, ata binme, ok atma, cirit oynama ve kılıç kullanma gibi eğitimler almaktaydılar. Amasya, Edirne ve Manisa gibi önemli valiliklerine atanan küçük yaştaki şehzadelere; o illerin sporcuları eğitici olarak verilir, her yönden en iyi şekilde yetiştirilmeye çalışılırdı. Padişahlar da İstanbul çevresindeki gezinti yerlerine giderek orada Enderun koğuşlarındaki sporcuları yarıştırlardı.⁹

Binicilikte ustalık ve hüner gösteren at üstünde oynanan çeşitli oyunların bazıları günümüze kadar değerini kaybetmeden gelmiştir. Bu atlı oyunlarından en yaygın olarak Osmanlı'da sevilerek oynanan ve savaş oyunu olarak kabul edilen Cirit oyunudur.¹⁰

⁷ Doğan Yıldız, *Çağlar Boyu Türklere Spor*, (İstanbul: Telebasım Yayıncılık, 2002), 29.

⁸ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 110-130.

⁹ Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995) 43-97.

¹⁰ İhsan Hınçer, "Türk Yiğitlik Oyunlarından: Cirit Oyunu" *Türk Folklor Araştırmaları*, 14/283 (Şubat 1973), 6568.

Cirit Oyunu ve İki Alay Bamyacılar ile Lahanacılar

Cirit oyunu adını oynandığı temrensiz mızraktan almaktadır. Bu oyunun oynanması için gerekli olan alet cirit, eğitilmiş at¹¹, iyi bir binici ve büyük bir alandır. “Cirit”(Ar) kelimesi “kabağuş soyulmuş hurma ağacı” anlamındadır.¹² Cirit ucu sivri olmayan 110 cm uzunluğunda, 3 cm çapında başlayıp, 2 cmlik çapa kadar incelen bir sopadır.¹³

Cirit oyununun en önemli vasıtası “at”tır. Anadolu'nun pek çok yerinde, devlet veya şahısların haralarında cirit oyunu için kıvrak ve hareketli atlar yetiştirilirdi. Bu atların sağrılarına¹⁴ damgalar basılırdı. At, dört yaşından büyük olmalıydı. Orta boyda olanlar tercih edilirdi. Yüksek ve uzun boylu atlar hızlı manevra yapamadığı için tercih edilmezdi. Ağzı yumuşak olan Arap atları ve Türkmen atları en uygun olanıydı. 15 Cirit atları özel olarak eğitilir ve yetiştirilirdi.¹⁶

Cirit oyununda çok iyi binici ve koşucu olmak lazımdır. Cirit oyuncularına cüdi denilmektedir.¹⁷ Türklerde ata binmeyi öğrenme ve onu yönetme oldukça önemli olduğundan çocuklar küçük yaşlardan itibaren koç gibi hayvanlara bindirilerek deneyim kazanmaları sağlanırdı.¹⁸ Binicilik, atı hissederek, tam yerinde, sakin, güven içinde ve olabildiğince az kuvvet harcayarak kullanabilmektir. (Resim 1).

¹¹ Cirit oyunları atlı cirit ve yaya ciridi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. En çok tanınan ve oynananı atlı olanıdır; yaya ciridi nâdiren saray avlularında oynanmıştır. Konumuz kapsamında atlı cirit incelenmektedir.

¹² Feyzi Halıcı “Cirit” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 26.

¹³ Nihat Gezder, *Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Atlı Spor*, Erzurum: Hakikat Ofset, 2002), 9.

¹⁴ Bel ile kuyruk arasında yer alan dolgun ve yuvarlakça olan bölüm.

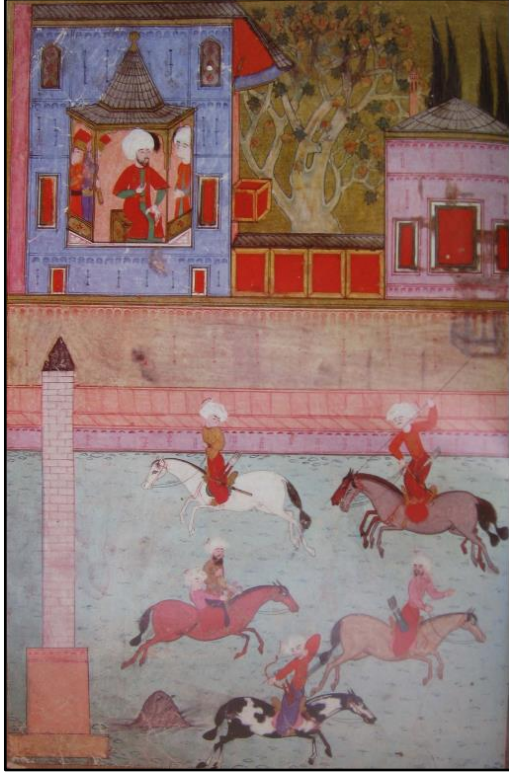
¹⁵ Mehmet Türkmen-Adem Kaya, “Osmanlıdan Günümüze: Atlı Cirit Oyunları”, *Sporda Bilimsel ve Akademik Yaklaşımlar 6*, (Ankara: Gece Kitaplığı 2020), 11.

¹⁶ Helmuth Von Moltke. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, (Remzi Kitabevi 2015), 299-300.

¹⁷ Cüdi (Ar), asker anlamına gelmektedir. Sadece ciritte değil, binicilikte iyi olanlar için de kullanılan bir sözcüktür. Osmanlıda hünerli, ata iyi binen, atını iyi yönlendiren, yetenekli kişilere cüdi denirdi. 1359 senesinde Bursa'ya gelen Memluklu elçisi ve beraberindeki cüdidiler ile beraberinde getirdikleri Cüdidilik kitabı Türkçe'ye çevrildikten sonra bu sözcük dilimizde kullanılmaya başlanmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri* c.1, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi 1971), 317.

¹⁸ Yıldız, *Çağlar Boyu Türklerde Spor*, 30.

Resim 4. At Üstünde Hüner Gösteren Cündiler-Surnameyi Hümayun 16.yy (TSMK H 1344)

Atların hızları ve manevraları düşünüldüğünde cirit oyununun yapılabilmesi için büyük bir alana ihtiyaç duyulmaktaydı. Cirit alanı genellikle çimen veya kum döşeli olurdu. Alanın uzunluğu ve genişliği için belirlenmiş bir ölçü yoktu. Alanın tam orta yerine bir çizgi çizilir, Buna “Alay Cizgisi” denirdi.¹⁹

Oyun karşılıklı iki takım halinde oynanmaktadır. Bu takımlar 5-7-10-12 kişilik gruplardan oluşmaktadır. Atlı ciritte gruplar, aralarında en az 200 metre olacak şekilde karşılıklı dururlar. Oyuna başlayacak olan takımdan olan bir kişi, atını dörtlü ortaya doğru koşturur ve karşı takımdan birisinin ismini söyler, ciritini savurur ve geri dönerek kaçar. Bu harekete “Meydan okuma” denilir. Kendisine cirit fırlatılan

¹⁹ Türkmen vd., “Osmanlıdan Günümüze: Atlı Cirit Oyunları”, 11.

oyuncu, bazen tek başına bazen de birkaç takım arkadaşıyla birlikte ciridi fırlatan atlıyı kovalamaya başlar ve ciridi ona savurur. Amaç, ciridi fırlatanın kendi takımına ulaşmadan, ciridin fırlatıldığı oyuncu tarafından ciritle vurulması veya yakalanarak bağışlanmasıdır. Bunu diğer sıradan oyuncunun çıkararak karşı takımdan birisini kovalaması takip eder. Bu şekilde oyun devam eder. Oyunda binici ve atı koruyucu kuralları vardır. Ciritte hedef binicidir. Ciridi ata isabet ettiren atıcı oyun dışı kalırdı. Oyunculara yapılan isabetli atışlar takımlara puan kazandırır, en çok puanı toplayan takım kazanırdı. En yüksek puan kendisine atılan ciridi havada kapan oyuncu kazanırdı. Rakibine “aman tanıyan” oyuncu da yüksek puan alırdı.²⁰ Atların birden hızlanma ve hız kesmeleri, ani manevra yapmaları, oyuncuların ciridin vücutlarına değmemesi için eyerden çıkmaları, atlarından inmeden eğilerek yerden cirit almaları ve özellikle kendilerine atılan ciridi havada yakalamaları oyunun en hareketli ve en heyecanlı sahneleridir.²¹ Cirit isabetiyle bir oyuncunun ağır yara alması veya ölmesi oyunu durdurmaz ve şikâyetçi olmayı gerektirmezdi.²²

Orta Asya’da cirit oyununun yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti’nde oynandığına dair bilgiler mevcuttur. I. Alaattin Keykubad’ın (1220-1237) cirit oynamayı sevdiği bilinir.²³ Osmanlı Devleti’nde ise müsabaka şeklinde oynanan en yaygın spor olmuştur. Ordusu büyük ölçüde süvari olan Osmanlı Devleti’nde savaş ve av için gerekli becerilerin kazanılmasında atlı cirit oyunu etkili olmuştur.

Osmanlı’nın kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları tarafından inşa edilen saraylarda mutlaka cirit, çevgan, okçuluk yapılmasına uygun alanların da yaptırıldığı

²⁰ Oyun kuralları için ayrıntı bilgi için bkz. Gezder, *Atlı Cirit*, 30-32.

²¹ Halıcı, “Cirit”, 26-27.

²² Bu oyun nedeniyle ölen cümdi ağaları bulunmaktaydı. Yavuz Sultan Selim (1470-1520) zamanı cümdilerinden olan Yusuf Ağa, I. Ahmet (1590-1617) zamanının cümdilerinden Ahmet Ağa, III. Selim (1761-1808) zamanı cümdilerinden Kara Hasan Ağa aldıkları cirit isabetiyle ölen binicilerdir. Emine Dingç, “Osmanlı Sarayı’nda Cirit Alayları: Lahanaclar ve Bamyacılar”, *Milli Folklor*, 23(89), 89.

²³ Kahraman, *Osmanlı...* 497.

bilinmektedir. Osmanlı padişahları cirit izlemek istedikleri zaman saraylarda askeri bölükler cirit oynamakta olup, bayramlarda padişah huzurunda cirit oynanması adetti. Zaman zaman padişahta cirit oyunlarına katılır, buna “padişah ciride bindi” denilirdi.²⁴ Osmanlı sarayında atlı cirit oyununu iyi biniciler oynardı. Enderun’da, görevlendirilen ve hizmet ederlerken, aynı zamanda çeşitli devlet görevleri için yetiştirilen iç oğlanlarının askeri eğitimlerinin bir parçası olması ve bu oyun aracılığıyla içoğlanlarına savaş tatbikatı yaptırılmasıdır.²⁵

Enderun ağaları arasında takımlaşmaya gidilmiştir. Cirit oyununu oynayan bu takımlara özel isimler verilmiştir. Cündiler “Lahanacılar” ve “Bamyacılar” alayları olarak iki takıma ayrılmışlardır.²⁶ Ankara Savaşı’ndan (1402) sonra Amasya Sancakbeyi olan Şehzade Mehmet Çelebi (1383-1421)²⁷ biniciliğe önem vermiştir. Çelebi Mehmet’in Amasya’da kurduğu atlı askeri birliklere Bamyacılar ve Lahanacılar denilmiştir. Bamyacılar ve Lahanacılar Amasya ile Merzifon arasındaki Suluova ve Yedikır alanlarında savaş hazırlıkları yapmışlardır. Çelebi Mehmet kimi zaman takımlardan birisine katılır ve cirit oynardı.²⁸ Çelebi Mehmet zamanında başlatılan bu iki grubun savaş oyunları İstanbul’da saray tarafından desteklenmiş ve devam ettirilmiştir.²⁹

Padişahın cirit oyununu seyretmek isteyeceği düşünüülerek bir gün önce Cüdi başına haber verilirdi. Silahtar Ağa bu oyunları düzenlemekle görevliydi. Lahanacılar ve Bamyacılar takımlarının alay başlarına hazır olmaları sağlanırdı. Bu iki takım oyuncularını oyuna başlamadan önce padişahın önünde tek sıra halinde dizilip, atlarından inerek

²⁴ Ahmet Yüksel vd., “Padişah Cirit Bindi”, *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 145-163.

²⁵ Halıcı, “Cirit”, 26-27.

²⁶ Dinguç, “Osmanlı Sarayı’nda Cirit Alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar”, 79.

²⁷ Babası Sultan Yıldırım Beyazıt (1360-1403) Çelebi Mehmet’i 30 bin kişilik bir kuvvetle Amasya’ya göndermiştir. Kentin yönetimini ele alarak güvenliğini sağlamıştır. Bu başarısından dolayı Amasya Sancakbeyliğine atanmıştır. Çelebi Mehmet’in hayatı için bkz. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, (İstanbul: Oğlak Yayıncılık 1999), 69-79.

²⁸ Yüksel vd., “Padişah Cirit Bindi”, 151.

²⁹ Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, 447.

yeri öper, atlarına biner ve cirit alanında karşılıklı yerlerine geçerlerdi. Padişah o gün oynanacak cirit oyununun iddialı olmasını istemişse oyun çok sert olur ve attan düşen ve yaralananlar olurdu. Cirit oyununun ne zaman biteceğine padişah karar verirdi. Oyun bittikten sonra rakibine cirit isabet ettirene, havada cirit yakalayana at üzerinde ustaca hareketler yapana, yerden eğilip ciridi alana altın veya değerinde akçe verilirdi.³⁰ Çekişmeli geçen müsabakaları takip eden padişahlar da iki takımdan birinin taraftarı idiler. III. Selim'in (1761-1774) yaptığı tüfek atışının anısına dikilen 1791 tarihli mermer nişanın tepesini bir lahanayla; II. Mahmut'un (1808-1839) ise 1811 tarihli nişanın tepesini bamyayla bezenmiş olması, bu padişahların destekledikleri takımı işaret etmektedir (Resim 2). III. Selim, Lahanacılar ailesine olan sevgisini "Benim Güzel Lahanam" adlı şiirine konu etmiştir.³¹

Resim 5. Topkapı Sarayı Avlusu'nda Yer Alan III. Selim ve II. Mahmut Nişantaşları

194

³⁰ Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, 502.

³¹ Dingaç, "Osmanlı Sarayı'nda Cirit Alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar", 83.

Oyun sırasında Lahanacılar ve Bamyacılar birbirinden ayrılacak şekilde değişik renkli giysiler kullanırlardı. İlk kuruldukları dönemde ne renk giyindikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak 18. yüzyılda padişah huzurunda Lahanacılar, kırmızı kadife şalvar, yeşil mintan giyinip, yeşil bayrak; Bamyacılar ise kırmızı kadife şalvar, mavi mintan giyinip, kırmızı bayrak taşırlardı.³²

Cirit oyunu II. Mahmut zamanına kadar düzenli olarak yapılmıştır. 1816 yılındaki bir karşılaşma esnasında, cümdîlerden Şuayıp Ağa'nın atından düşüp ölmesi üzerine II. Mahmut atlı ciridi yasaklamıştır.³³ Yeniçerilerin başlıca oyun ve talimi olması sebebiyle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra eski önemini kaybetmiştir.³⁴

Cirit Osmanlı Sarayı'nda oynanan ve itibar gören bir oyun olmuştur. Dini bayramlarda, doğum şenliklerinde ve yabancı elçilerin karşılama törenlerinde cirit tertip edilirdi. Batılı seyyahlar hatıralarında cirit oyunlarından bahsetmektedir. Özellikle yabancı elçiler için düzenlenen cirit oyunlarında devletin ihtişamını göstermek ve bazen de elçilere gözdağı vermek için kullanılırdı. 1665 senesinde Osmanlı ülkesini ziyaret eden ve onuruna bir cirit müsabakası düzenlenmiş olan Habsburg elçisi Walter Leslie cirit için “bu bir spor mu yoksa savaş mı?” sözüyle şaşkınlığını ifade etmiştir.³⁵ Fransız doğa bilimcisi Tournefort (1656-1708) ciritle ilgili gözlemlerini seyahatnamesinde Türklerin oynadığı ve keyifle izlenen bir oyun olarak aktarır: “Cirit oyununda süvariler o kadar hızlı at sürerler ki onları gözle izlemek bile güçtür.”³⁶

³² Şemdanizade Süleyman Efendi, *Mür'it't-Tevârih*, c.II, haz. Münir Aktepe, (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978), 85.

³³ 2 Kasım 1816'da II. Mahmut zamanında Çırağan Yalısı'nda yapılan oyunda Çopur Hasan Ağa'nın Şuayıp Ağa'ya kin beslemesi ve oyun alanı dışında pusu kurarak Şuayıp Ağa'yı düşürmesine neden olmuştur. Şuayıp Ağa aldığı yaradan dolayı altı ay sonra vefat etmiştir. Şuayıp Ağa'nın ölümü hem Enderun Ağalarını hem de II. Mahmut'u çok üzümüştür. Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, 507.

³⁴ Halıcı, “Cirit”, 26-27.

³⁵ Ahmet Yüksel vd., “Padişah Cirit Bindi”, 156.

³⁶ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi 2013) 89-95.

Elçi kabullerinden başka şehzadeler için yapılan sünnet ile padişah kızları olan sultanlar için tertip edilen düğünlerde düzenlenen şenliklerde cirit oynanmıştır. IV. Mehmed 1675 senesinde sünnet ve evlilik düğünleri münasebetiyle tertip ettirdiği 1675 Edirne şenliklerinde günlerce cirit oynatmıştır. Cirit Lale Devri'nin vazgeçilmez eğlencelerinden olmuştur. Cirit alayları, cirit oyunu kaldırılıncaya kadar Lahanacılar ve Bamyacılar isimleriyle anılmıştır.³⁷

Yakın tarihe (1950'li yıllara) kadar Anadolu'nun birçok yerinde özellikle de köylerde ve kasabalarda oynanmıştır. İki köy arasında bayramlarda, düğünlerde, ilkbahar geldiğinde, pazar meydanında ürünlerini sattıktan sonra karşılıklı gruplar halinde büyük bir ilgiyle oynanmıştır.³⁸ Amasya' da köy düğünlerinde gençler atlarına binip, köyün müsait bir alanında karşılıklı cirit oynarlardı. Cirit oyununa davul ve zurnalarda eşlik ederdi.³⁹ 2008 yılında Uluslararası Atatürk Kültür ve Sanat Haftası etkinlikleri çerçevesinde Amasya Suluova'da cirit müsabakaları yapılmıştır.⁴⁰ Günümüzde de devam ettirilen cirit, Anadolu'da birçok ilde yaşatılmaktadır.

Resim Sanatında Cirit

Saray halkının günlük yaşamında izler bırakmış, eğitim, spor ve kültür boyutu bulunan cirit oyunu, çeşitli albümlerde yer alan tasvirlerde, gravürlerde ve çağdaş resim sanatında kendine yer bulmuştur.

Musavvir Hüseyin İstanbuli'ye⁴¹ atfedilen kıyafet albümünde, Sultan II.Osman (1618-1622) at üzerinde elinde ciritle tasvir edilmiştir (Resim 3). II. Osman, Sultan tasvirlerin aksine burada sade giyimlidir. Üzerinde kaftanı yoktur. İçliği mavi, şalvarı kırmızıdır. Belindeki kuşakta hançeri yer alır. Güzel yüzlü bir genç olarak tasvir edilmiştir. Atı kır rengi olup yelesi ve kuyruğu siyahtır. Atın alnında akıtması, ayaklarında

³⁷ Yüksel vd., "Padişah Cirit Bindi", 156.

³⁸ Dingaç, "Osmanlı Sarayı'nda Cirit Alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar", 85.

³⁹ Osman Fevzi Olcay, Amasya Hatıraları, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, 126-127

⁴⁰ <https://www.bayburtpostasi.com.tr/spor/bayburt-cirit-takimi-amasyada-estih1306.html>

⁴¹ IV. Mehmet (1648-1687) ve II. Süleyman (1687-1691) dönemlerinde saray nakkaşlığı yapmıştır.

sekisi vardır. Eyer takımı ve koşum takımları bezemeli olup sultanlara yakışır şekilde altındır. Dört nala koşar vaziyettedir. Boynunda püskülü bulunmaktadır. İyi bir binici olan II. Osman ata binmeyi ve cirit oynamayı severdi.⁴² Burada II. Osman'ın çok sevdiği ve sık sık gezintiye çıktığı "Sisli Kır" adlı ünlü atı tasvir edilmiş olmalıdır. 1619 yılında Üsküdar'daki Kavak Sarayı'nın bahçesinde cirit oynarken Sisli Kır adındaki bu atı kaza sonucu ölmüştür. Saray bahçesine gömülen atı için II. Osman mezar taşı yaptırmıştır.⁴³

Resim 6. II. Osman (Bibliothèque Nationale de France, N.Od.7 41a -1688)

⁴² Kahraman, *Osmanlı Devletinde Spor*, 441. Yüksel vd., "Padişah Cirit Bindi", 151.

⁴³ Kitabesinde "Zill-i Hakk Hazret-i Osman Han'ın, Sisli kır atı ki anılmıştır. Ömrü izd ile mevt erişecek, Bu makam içre o gömülmüştür" yazmaktadır. Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, 441.

Osmanlı Devleti'nde doğup büyüyen ve tahsil gören İsveç Elçisi Mouradgea D'ohsson'a (1740-1807) ait gravürde cirit oyununun hareketliliği ve canlılığı yansıtılmıştır (Resim 4). Cirit oyununa ilgi duyan padişahlar, yaptırdıkları sarayların yakınına bir cirit alanı yaptırmışlardır. Sultan III. Selim cirit oyununu Cirit Köşkü'nden izlediği bilinmektedir.⁴⁴ Köşkün yanında ve terasında oyunu izleyen seyirciler görülmektedir. Terasın köşesinde padişah III. Selim oyunu dikkatli bir şekilde izlemektedir. Cirit oyunu bu kadar yakın bir mesafeden oynanmamasına rağmen oyunda görülen farklı hareketler bir arada verilmek istenmiştir. Çok sayıda oyuncu olaya dahil edilmiştir. At üzerinde bir ellerinde cirit diğer ellerinde atın dizginleri ile kontrolünü sağlamaya çalışan biniciler farklı açılardan aktarılmıştır. Atlar ve biniciler canlı ve hareketlidir. Atların kuyrukları düğümlüdür.⁴⁵ Öndeki bir binici, ciridi havada yakalamıştır. Diğer bir binici ise atın üzerinden elindeki sopayla yerdeki ciridi almaktadır.⁴⁶ Atını şaha kaldırmış bir oyuncu ciridi karşı rakibe fırlatmış, rakibi de ciridin kendisine isabet etmesiyle başı yana yatmış ve başlığı yere düşmek üzeredir. Atılan cirit şaha kalkmış atının önünde görülmektedir. Bu heyecanlı ve hızlı oyun icra edilirken

⁴⁴ Yüksel vd., "Padişah Cirit Bindi", 158.

⁴⁵ Bir mücadele gerektiren konularla ve ölümle ilgili olarak kuyruğun bağlandığı görülmektedir. Bir savaş, iki kahramanın çarpışması, yırtıcı hayvanlarla mücadele, av, gerçek üstü varlıklarla karşılaşma, gerektiğinde ölümün ve her türlü zorluğunun göze alındığının işaretidir. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, c.2, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 63-67.

⁴⁶ Oyuncular yanında cirit ile çevgan bulundurabilir. Çevgan, bir ucu eğri değnek olup atılan ciridi çevirmek ve yerden ciridi almak için kullanılır.

sağdaki çadırların önünde mehteranda coşkuyu arttırmaktadır.⁴⁷

Resim 7. Cirit Köşkü Önünde Cirit Oyunu-Mouradgea D'ohsson, (Paris, Imp. de monsieur 1787-1820. <http://hdl.loc.gov/loc.rbc/Pre1801.07776v1.1>)

⁴⁷ Oyun sırasında davul zurna ile savaş müzikleri, koşu ve cirit havalarının çalınma amacı oyuna sadece şenlik havası katmak değil, kaçan oyuncunun kendisini toparlaması için motivasyon desteği de sağlamaktı. Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, 497.

H. Lalaisse ve Chaillot'a ait gravürde az sayıda oyuncu görülmektedir (Resim 5). Binicilerin fiziksel hareketleri ve atların koşarken aldığı vücut özellikleri ayrıntılı olarak vurgulanmaktadır. Oyuncular çok yakın mesafededirler. Bir ellerinde cirit diğer ellerinde atın dizginleri ile kontrolünü sağlamaya çalışan öndeki üç at ön plandadır. Farklı açılardan tasvir edilmiş olan atların koşum takımları bezemeli ve ayrıntılı olarak işlenmiştir. Merkezdeki oyuncu diğerlerine göre daha koyu bir atın boynuna doğru eğilmekte ve kendini ciritten korumaktadır. Hemen arkasında başına cirit isabet eden binici ata olan hakimiyetini kaybetmiş ve geriye doğru düşmek üzeredir. Atlar dört nala koşmakta olup merkezdeki atın kuyruğu düğümlüdür. Arka planda daha silik olarak izleyiciler ve çadırlar görülebilmektedir.

Resim 8. Lemaitre, H. Lalaisse ve Chaillot'nun gravürü-1840 (Historia de Turquia, Joseph Marie Jouannin (1783-1844) ve Jules Van Gaver)

19. yüzyılın en bilinen ve tasvir edilen mesire alanının başında Kağıthane gelmektedir. 1530'da Sultan Süleyman'ın oğullarının sünnet düğünleri At Meydanı'nda başlamış ve Kağıthane'de sona ermiştir. Seyyah ve sanatçılar da Kağıthane'ye ilgi göstermişlerdir. Evliya Çelebi (1611-1685?), İstanbul'da Kağıthane yolunda meşhur bir cirit meydanı olduğunu, o devirde devlet büyüklerinin ciritle yakından

ilgilendiklerini bildirmektedir.⁴⁸ Fransız ressam Antoine Ignace Melling'e (1763-1831) ait Kağıthane'de cirit oynayanları gösteren gravürde cirit oyunu geniş bir çerçeveden aktarılmıştır (Resim 6). Gravürde oyun alanının tamamı görülebilmektedir. Alanın iki tarafı ağaçlarla çevrelenmiştir. Sağ tarafta Kağıthane deresi seçilebilmektedir. At üzerinde tek elleriyle atı kontrol edip diğer elleriyle de ciridi tutan oyuncular farklı açılardan ele alınmıştır. Gravürde oyunun hareketliliği ve hızı aktarılmıştır. Atların bir kısmının şaha kalktıkları görülmektedir. Sağ ve solda izleyicilerle birlikte henüz oyuna dahil olmamış sıranın kendisine gelmesini bekleyen atların heyecanı da gravüre yansımıştır. Ön kısımda yaya olarak ciritleri toplayanlar vardır. Sol kısımda oyundan çıkan ya da yeni girecek olan bir atın izleyicilerin üzerine doğru şaha kalktığı görülmektedir.

Resim 9. MELLING, Antoine Ignace. Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore, Paris, 1819.

Teğmen Henry Edmund Allen tarafından yapıldığı belirtilen⁴⁹ çizimde Arnavutluk'ta Tepedelen'de yer alan Ali Paşa Sarayı ile Türbesi arasındaki avluda cirit oyunu tasvir edilmiştir (Resim 7). Yıkıntıların arasında bulunan boş bir alanda oynandığını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Saray

⁴⁸ Gezder, *Ath Cirit*, 76.

⁴⁹ 1. Dünya savaşında Filistin-Suriye'de İngiliz Harekatını yürüten Henry Edmund Allenby (1861-1936) ile aynı kişi olması düşünülmekte ancak çizimin arkasında tarih olarak 1833 tarihi ve imza bulunmaktadır. <https://collections.vam.ac.uk/item/O136487/the-serai-and-tomb-of-drawing-allen-henry-edmund/>

ve türbe ön plandadır. Cirit oyunu daha geri planda kalmıştır. Dikkatli bakıldığında cirit oyunun hareketliliği ve canlılığı çizime yansıtılmıştır. Sanki bir savaş sahnesi canlandırılmış gibi çok sert ve hararetli oynandığı izlenimi vardır. Atından düşen çok fazla oyuncu görülmektedir. Atından düşmekte olan, düşmüş, atının yakınında yerde yatan, büyük ihtimalle az önce atından düşmüş dizgininden tutup atını götüren oyuncular işlenmiştir. Sol tarafta binici olmayan bir at da görülmektedir. Türbenin önünde elinde bastonuyla çok hararetli oynanan oyunu sakin bir şekilde izleyen derviş görünümlü kişi dikkat çekmektedir.

Resim 10. Ali Paşa Sarayı ve Türbesi-Henry Edmund Allen 1833 (collections.vam.ac.uk)

19. yüzyıla tarihlendirilen “Cirit Oynayan İki Adam” isimli suluboya resmini yapan sanatçısının kimliği bilinmemektedir (Resim 8). Atlar toprak bir zemin üzerinde dörtlüce koşmaktadır. Birbirini gözleriyle takip eden iki binici yer almaktadır. Öndeki at doru, arkadaki at kırdır. Kuyrukları düğümlüdür. Önceki örneklerin aksine daha dingin ve sade bir cirit oyunu tasvir edilmiştir.

Resim 11. Cirit Oynayan İki Adam-Yaklaşık 1809
(collections.vam.ac.uk)

Ressam Rahmi Pehlivanlı (1926-1992) “Renk Renk Türkiyem” adlı büyük bir resim sergisi için Türkiye’nin illerini gezmiştir. Bu sergisi için Erzurum’a da gitmiş olan sanatçı, “Erzurum-Cirit Oyunu” adlı yağlıboya eserini oluşturmuştur (Resim 9).⁵⁰

203

Resim 12. Rahmi Pehlivanlı Erzurum-Cirit Oyunu-1990
(Erzurum Resim Heykel Müzesi Sr-185)

⁵⁰ Turan Başbuğ, “Çağdaş Türk Resim Sanatında At Tasvirleri”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1/5 (2012), 294.

Büyük geniş bir arazide halk arasında oynandığı görülmektedir. Kalabalık bir sahnededir. Ancak seyirciyi öndeki iki oyuncuya odaklandırmaktadır. Arkada doru atın üzerindeki binici, ciridini öndeki kır atın üzerindeki binici fırlatmak üzeredir. Kır atın üzerindeki binici arkasına doğru dönerek tek eliyle atın dizginlerini tutarken diğer eliyle atılacak olan ciridi yakalama hamlesi yapmaktadır. Atlar burada da dörtnaladır. Hızları ve heyecanları izleyiciye aktarılmaktadır. Cirit oyununa eşik eden sol tarafta davul çalan birisi görülmektedir.

SONUÇ

Türk tarihinin bütün dönemlerinde at, günümüzde de olduğu gibi Türk insanının sevgi, güven ve ilgisini toplamış; kutsal olarak görülmüş, saygınlık kazanmış, sanattan edebiyata, müziğe kadar geniş bir alanda kendine yer bulmuştur. At hayatlarında hep var olmuş, atla oynanan cirit oyununda bundan dolayı çok sevmişlerdir. Hem savaşa hazırlık niteliğinde olan hem de bir seyir, eğlencenin ve ihtişam gösterisinde bulunmanın temel öğelerinden birisi olmuştur. Cirit binicilikteki hünerin, çevikliğin ve cesaretin sembolü niteliğindedir. İnsan, at ve cirit arasında gelişen bu oyun Türk kültürün ayrılmaz bir parçasıdır.

Hem Osmanlı Saray çevresinde hem de Anadolu'da halk arasında büyük ilgi gören cirit oyunu resim sanatında kendine yer bulmuştur. Oyunun canlılığı ve hareketi hatta tehlikeli yapısı izleyiciye en güzel şekilde aktarılmıştır. Binicilerin hünerleri, atların canlılığı, at ve binicisinin uyumu, insanla atın bütünleşmesi en güzel şekilde yansıtılmıştır.

Müsabakalarda yaşanan hayati tehlike nedeniyle II. Mahmut döneminde bu oyunun oynanması yasaklanmış olmasına rağmen Anadolu'da oynanmaya devam etmiştir. Geleneksel sporlara verilen önemin artmasıyla 1996 yılında kurulan Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu bünyesinde, diğer geleneksel sporlarla birlikte "Atlı Cirit" müsabakaları da yapılmaktadır. Binicilikte ve mızrak fırlatmada ustalık isteyen bu oyun, ilgi görmeye devam etmektedir. Lahanacılar ve Bamyacılar Alaylarının başlangıç

noktası olarak görülen Amasya Şehri'nde bu oyunun, iki takım isimlerini yaşatacak şekilde devam etmesi düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Akın Zorba, Hatice. “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Spor”, *International Journal of Science Culture and Sport*, (July 2014), 721-732.
- Başbuğ, Turan. “Çağdaş Türk Resim Sanatında At Tasvirleri”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1/5 (2012), 282-306.
- Câhız. *Türklerin Fazîletleri*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Çınar, Ali Abbas. *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, c.2, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. Baskı, 2019.
- Dingeç, Emine. “Osmanlı Sarayı'nda Cirit Alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar”, *Milli Folklor*, 23(89), 78-86.
- Durmuş, İlhami. “Türk Kültür Çevresinde At”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (2021) 1-12.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2023.
- Gezder, Nihat. *Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Atlı Spor*, Erzurum: Hakikat Ofset, 2002.
- Halıcı, Feyzi. “Cirit” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 26-27.
- Helmuth Von Moltke. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, 2015.
- Hınçer, İhsan. “Türk Yiğitlik Oyunlarından: Cirit Oyunu” *Türk Folklor Araştırmaları*, 14/283 (Şubat 1973), 6568-6570.
<https://collections.vam.ac.uk/item/O136487/the-serai-and-tomb-of-drawing-allen-henry-edmund/>
<https://www.bayburtpostasi.com.tr/spor/bayburt-cirit-takimi-amasyada-esti-h1306.html>
- Joseph de Tournafort, *Tournafort Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2013.

- Kahraman, Atıf. *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Kolçak, Ö. "Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Devlet Yapısına Dair Gözlemleri (1665)", *Tarih Dergisi*, 54/1 (2012), 55-89.
- Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Terc. Derya Örs vd., Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2012.
- Ogier Ghiselin De Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Eser, 2018.
- Olca, Osman Fevzi. *Amasya Hatıraları*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Oruç, Gökçe. "İstanbul'dan Paris'e Gizemli Bir Yolculuk: Hüseyin İstanbullu'ya Atfedilen Kıyafet Albümleri", *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, 3/4, (Haziran 2020), 1-26.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık 1999.
- Sümer, Faruk. *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1983.
- Şemdanizade Süleyman Efendi, *Mür'it'te-Tevârih*, c.II, haz. Münir Aktepe, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978.
- Türkmen, Mehmet vd., "Osmanlıdan Günümüze: Atlı Cirit Oyunları", *Sporda Bilimsel ve Akademik Yaklaşımlar* 6, Ankara: Gece Kitaplığı 2020, 1-28.
- Yıldıran, İbrahim. "Atlı Cirit ve Rahvan Binicilik", *Z Dergisi*, Güz 2018/3, 314-319.
- Yıldız, Doğan. *Çağlar Boyu Türklerde Spor*, İstanbul: Telebasım Yayıncılık, 2002.
- Yüksel, Ahmet vd., "Padişah Cirit Bindi", *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 145-163.